

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΗΣΥΧΑΣΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΑΝΘΡΩΠΟ**

ΣΠΥΡΟΣ Β. ΛΑΠΙΩΤΗΣ

Α΄ ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: π. ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΣ ΓΚΡΕΚΑΣ

Β΄ ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΦΑΝΑΡΑΣ

ΚΑΛΑΜΑΤΑ ΙΟΥΝΙΟΣ 2022

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....σελ.	6
Βραχυγραφίες.....σελ.	8
Εισαγωγή.....σελ.	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α. Ο βίος του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά.....σελ.	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β. Διδασκαλία του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά.....σελ.	23
β 1) Γνώση και αποδείξεις.....σελ.	23
β 2) Τα πάθη και η θεραπεία τους.....σελ.	27
β 3) Ησυχία και προσευχή.....σελ.	34
β 4) Το αληθινό φως και η προσωπική συνάντηση με τον Θεό.....σελ.	43
β 5) Διάκριση άκτιστης ουσίας και ακτίστων ενεργειών.....σελ.	50
β 6) Το ανθρώπινο σώμα.....σελ.	56
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ. Σύντομη ιστορική αναδρομή και η σύγχρονη πραγματικότητα.....σελ.	60
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ. Συνάντηση της διδασκαλίας του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά με την μετανεωτερικότητα.....σελ.	65
Επίλογος.....σελ.	80
Βιβλιογραφία.....σελ.	83

Στον πνευματικό μου πατέρα,

Στέφανο Αναγνωστόπουλο

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αφορμή για την συγγραφή της παρούσας διπλωματικής εργασίας αποτέλεσε το ενδιαφέρον και η αγάπη για τους Πατέρες της Εκκλησίας και ειδικά για τον Άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά, ο οποίος μέσα από σκληρή άσκηση και μαρτύριο προσέφερε ολόκληρη τη ζωή του στη διακονία της Ορθόδοξης Εκκλησίας, η οποία τον κατέταξε στη χορεία των αγίων της.

Πρόκειται για μια ανυπέρβλητη προσωπικότητα που υπερασπίστηκε με ζήλο την ορθόδοξη πίστη, με απόλυτη συνέπεια στην ιστορική της εξέλιξη και τελικό προορισμό τη σωτηρία και τη θέωση του ανθρώπου. Συγχρόνως όμως ανέπτυξε μια αξιοθαύμαστη και μοναδική συγγραφική παραγωγή, με εκτενή γνώση της κοσμικής παιδείας και σε βάθος μελέτη των πατερικών κειμένων. Η διδασκαλία του συνετέλεσε στην εξέλιξη της θεολογικής σκέψης και έκφρασης και παρ' όλη την προσπάθεια συκοφάντησής της τόσο από τη δυτική θεολογία όσο και από τον λατινίζοντα Ορθόδοξο κόσμο, δεν έχασε ποτέ τίποτα από την αξία της και τη σπουδαιότητά της.

Τα παραπάνω έχουν αναλυθεί επαρκώς από πλείστους αγίους και θεολόγους και είναι προσιτά στον υποψιασμένο αναγνώστη. Η διδασκαλία του όμως σήμερα στην εποχή της πανδημίας και των πολέμων, της οικονομικής κρίσης και των οικολογικών προβλημάτων, των τραγικών αδιεξόδων και ψυχολογικών προβλημάτων είναι περισσότερο επίκαιρη και αναγκαία από ποτέ. Ο Θεός, είτε εξορίζεται στους ουρανούς και ο άνθρωπος αρνείται εμπράκτως, παρά τις αντίθετες ρηματικές του διαβεβαιώσεις και ανακηρύξεις, την παρουσία Του στον κόσμο και την αυθεντική εμπειρία σχέσης μαζί Του, είτε θεωρείται ότι δεν υπάρχει και η επίκληση στο θείο χαρακτηρίζεται ως οπισθοδρόμηση. Κυριαρχεί εμφαστικά η πίστη στον επιστημονικό μεσσιανισμό, στον αυτονομημένο ανθρωπισμό και στην εγωτική εξατομίκευση. Για του λόγου το αληθές, πρόσφατη είναι η απαγόρευση των θεραπευτικών μέσων της Εκκλησίας εξαιτίας του κορωνοϊού, καθώς και η υπεράσπιση των μέτρων του κράτους με αμιγώς ρασιοναλιστικά επιχειρήματα. Επιπλέον, η άσκηση και η εμπειρία περιθωριοποιούνται ως αναχρονιστικές και αταίριαστες με τον σύγχρονο τρόπο ζωής.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η ανθρωπολογία και θεολογία του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά δίνει λύσεις και πρακτικές απαντήσεις στις υπαρξιακές αγωνίες και ερωτήματα του ανθρώπου σήμερα. Ο Γρηγόριος ενέπνευσε όλους τους μετέπειτα

θεολόγους και κάθε χριστιανός ίσταται με δέος ενώπιόν του, οφείλοντας ευγνωμοσύνη στον κορυφαίο ησυχαστή θεολόγο. Προσωπικά κάθε του ανάγνωσμα αποτελούσε συναρπαστική περιπέτεια και μέγιστη ωφέλεια, έχοντας βέβαια την επίγνωση ότι κάθε ανθρώπινη προσπάθεια είναι αδύναμη να ανταποκριθεί στο πνευματικό και διανοητικό του μέγεθος.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή, πανοσιολογιώτατο αρχιμανδρίτη Αρίσταρχο Γκρέκα για την βοήθειά του και τις πολύτιμες συμβουλές του για την εκπόνηση και την ολοκλήρωση της διπλωματικής εργασίας, καθώς και τον καθηγητή κ. Βασίλειο Φανάρα για την συμπαράσταση και την στήριξή του.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

Γαλ.	Προς Γαλάτας
Α΄Θεσ.	Α΄ προς Θεσσαλονικείς
Ιωάν.	Κατά Ιωάννην
Α΄ Κορ.	Α΄ προς Κορινθίους
Λουκ.	Κατά Λουκάν
Μαρκ.	Κατά Μάρκον
Ματθ.	Κατά Ματθαίον
Α΄ Πετρ.	Α΄ Επιστολή Πέτρου
Σοφ. Σολ.	Σοφία Σολομώντα
Ψαλμ.	Ψαλμοί
ΕΠΕ	Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, Εκδόσεις «Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς».
Φιλοκαλία	Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών Πατέρων, Μετάφραση Α. Γ. Γαλίτη, τόμ. 1-5, Εκδόσεις «Το Περιβόλι της Παναγίας».
PG	Patrologia cursus completes, series Graeca, Εκδόσεις J. P. Migne, τόμ. 1-161, Παρίσι, 1857-66.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το 14^ο αιώνα το Βυζάντιο βρισκόταν στις εσχατιές του ιστορικού του βίου, κατά την οποία είχαν απολεσθεί ορισμένες επαρχίες - κυρίως στην Ανατολή - με συνέπεια την βαθμιαία συρρίκνωση της αυτοκρατορίας¹. Παρά όμως την αναταραχή που επικρατούσε στις εξωτερικές του σχέσεις, πρόκειται για μια περίοδο, με έντονες κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις και κυρίως διαρκείς πνευματικές διεργασίες με αποκορύφωμα τις ησυχαστικές έριδες.

Ο ησυχαστής, αγιορείτης μοναχός και μετέπειτα αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς διαδραμάτισε ενεργό ρόλο στα αναδυόμενα θεολογικά, δογματικά και ανθρωπολογικά ζητήματα της εποχής του. Προέβη στην συστηματοποίηση και έκφρασή τους με δημιουργικό τρόπο και μακριά από τις τυπικές αναπαραγωγές, με απόλυτο σεβασμό στην εκκλησιαστική παράδοση. Μέσα από την ησυχαστική του εμπειρία και την προσήλωσή του στην πατερική παράδοση κατάφερε να συνθέσει δογματικά την ορθόδοξη διδασκαλία με ένα πρωτότυπο ρεαλισμό. Πέτυχε να συγκεφαλαιώσει όλη την πατερική θεολογία των πρώτων αιώνων² και να προσφέρει νέες διατυπώσεις και απαντήσεις, ανάλογα με τις αφορμές που του δόθηκαν και τα προβλήματα της εποχής που κλήθηκε να αντιμετωπίσει.³ Έτσι, αφενός συνέχισε τον οντολογικό χαρακτήρα της εκκλησιαστικής θεολογίας και της πατερικής διδασκαλίας, αφετέρου χρησιμοποίησε με γόνιμο τρόπο όρους και εκφράσεις της ελληνικής γνωσιολογίας, αξιοποιώντας με συνθετικό τρόπο την φιλοσοφική σκέψη.

Αν και είχε επιλέξει τον ησυχαστικό βίο και την αποταγή από τον κόσμο, αναγκάστηκε να υπερασπισθεί τον ορθόδοξο χριστιανισμό ενάντια στους φιλοσοφούντες θεολόγους, οι οποίοι παρέκλιναν και παρερμήνευαν τα πατερικά κείμενα και νόθευαν την ουσία της χριστιανικής πίστης και πιθανόν αν δεν αντιμετώπιζε τις προκλήσεις των αντιπάλων του να μην προέβαινε ποτέ στην συγγραφή των σπουδαίων και μοναδικών έργων του.

Αντιμετώπισε κατά χρονική σειρά τον Βαρλαάμ, τον Ακίνδυνο και τον Νικηφόρο Γρηγορά, στα πρόσωπα των οποίων εμφανίζεται στην Ανατολή ο δυτικός

¹ Τερέζη Χρήστου, *Στοιχεία εισαγωγής στη φιλοσοφία*, Εκδόσεις Έννοια, Ιούλιος 2018, σ.676.

² Βλάσιου Φειδά, «*Εκκλησιαστική Ιστορία*», τ. Β', Από την Εικονομαχία μέχρι τη Μεταρρύθμιση, Αθήνα 2002, σ. 501.

³ Μαντζαρίδη Γεωργίου, *Παλαμικά*, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 16.

σχολαστικισμός, σύμφωνα με τον οποίο ο Θεός καθίσταται ακοινωνήτος και απρόσιτος και ο αυτονομημένος ανθρωπισμός, ο οποίος εξαντλείται σε ηθικά πρόσημα και ψυχολογικές αναγκαιότητες.

Μέσα από την προσωπική του εμπειρία στο άκτιστο φως και την ένωσή του με το Θεό επεξεργάστηκε και διατύπωσε δογματικά την αλήθεια της Ορθοδόξου πίστεως για τη σωτηρία του ανθρώπου. Υπήρξε ένας ησυχαστής ο οποίος αγωνίστηκε να δώσει μια θεολογική τεκμηρίωση της υπαρξιακής του ενσωμάτωσης στην πνευματική ζωή⁴. Η θεωρία και η πράξη του είναι αλληλένδετες, ήτοι θεολογία χωρίς προσωπικό βίωμα και άσκηση δεν υφίσταται. Μέσα από την άσκησή του και την μετοχή του στη θέα του Θεού κατέθεσε την αγιοπνευματική του εμπειρία, η οποία είναι κοινή με την μαρτυρία των Πατέρων της Εκκλησίας.

Η διδασκαλία του χαρακτηρίστηκε από τον Ακίνδυνο ως καινοτομία και η θεολογία του μια «νέα θεολογία»⁵, όμως η αλήθεια είναι ότι επαναλαμβάνει όσα οι Πατέρες είχαν ήδη βιώσει. Το επίτευγμά του συνίσταται στο ότι συνέθεσε και ανέπτυξε όσα του παραδόθηκαν και τα προσάρμοσε στην εποχή του. Γι' αυτό ο όρος «Παλαμισμός», ο οποίος συχνά χρησιμοποιείται, δεν είναι ορθός και ενδεδειγμένος, διότι η ορθόδοξη διδασκαλία είναι μία και αδιάσπαστη, τεκμηριωμένη στην μαρτυρία της Αγίας Γραφής και στην θεολογία των Πατέρων της Εκκλησίας. Δεν υπάρχει παλαμική θεολογία, αλλά πατερική θεολογία της Εκκλησίας⁶, γι' αυτό ο Γρηγόριος δεν ερμηνεύει την πατερική παράδοση, αλλά ερμηνεύεται κυρίως από αυτή⁷. Το ίδιο συμβαίνει με τον όρο «ησυχασμός», ο οποίος δεν αποτελεί ένα νέο θεολογικό κίνημα⁸, αλλά συνιστά την καρδιά της Ορθοδοξίας.

Κατά μια άποψη, η αντιπαράθεση του Γρηγορίου του Παλαμά και του Καλαβρού μοναχού, Βαρλαάμ τον 14^ο αιώνα αφορά στην ουσία την σύγκρουση δύο διαφορετικών κόσμων, του λογοκρατούμενου Χριστιανισμού της Δύσης και του αγιοπνευματικού της Ορθοδοξίας της Ανατολής⁹. Ο Βαρλαάμ αποτελούσε τον κύριο εκπρόσωπο της εκκοσμηκευμένης δυτικής θεολογίας και του ανθρωπισμού της εποχής

⁴ π. Νικολάου Λουδοβίκου, *Ο μόχθος της μετοχής*, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 2010, σ. 44.

⁵ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, *Ανταρρητικός Γ'*, 21, 95, Τόμος 5, ΕΠΕ, Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 533.

⁶ Βλάχου Ιερόθεου Μητροπολίτη Ναυπάκτου, *Ορθόδοξος και δυτικός τρόπος ζωής*, Ανατολικά Τόμος Β', Β' Έκδοση, Εκδόσεις Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου, 1994, σ. 52.

⁷ Ν. Λουδοβίκου, *Ο μόχθος της μετοχής*, σ. 10.

⁸ π. Θεοδώρου Ζήση, *Άγιος Γρηγόριος, Πτυχές του έργου και της διδασκαλίας*, Εκδόσεις Το Παλίμψηστον, Θεσσαλονίκη 2019, σ.20.

⁹ Θ. Ζήση, *Άγιος Γρηγόριος, Πτυχές του έργου και της διδασκαλίας*, σ. 21.

του. Κυρίαρχα στοιχεία του αποτελούν ο σχολαστικισμός και η εμπιστοσύνη στην ανθρώπινη διάνοια, στο στοχασμό και στη φιλοσοφία.

Κορυφαίος εκπρόσωπος της Ρωμαιοκαθολικής Σχολαστικής θεολογίας ήταν ο Θωμάς Ακινάτης (1224-1274), ο οποίος έθεσε σε κίνηση το στοχασμό του από τη θεολογία για να τον μετασχηματίσει σε μια οιονεί φιλοσοφία και στην συνέχεια οι απόψεις του αποτέλεσαν το θεμέλιο της σχολαστικής θεολογίας¹⁰. Τα βασικά χαρακτηριστικά της είναι ο ορθολογισμός και η ενιαία μεθοδολογία, σαν η θεολογία να αποτελεί τμήμα της κτιστής πραγματικότητας. Αποτελούν πρόσληψη της αρχαιοελληνικής μεταφυσικής και κυρίως των αριστοτελικών γνωσιολογικών αρχών με αποτέλεσμα να ταυτίζεται η θεολογία με τη φιλοσοφία.

Ο Θωμάς ο Ακινάτης είναι αυτός που εισήγαγε στον χώρο της δογματικής τον σχολαστικό αριστοτελισμό¹¹. Υποστήριζε μεταξύ άλλων ότι ο άνθρωπος μπορεί να γνωρίσει τον Θεό μέσω της νόησης, αναφερόμενος στην ουσία του Θεού και υποτιμούσε τη θεία Χάρη, ενώ το σώμα τίθεται εκ των προτέρων εκτός της οποιαδήποτε διαλογικής διαδικασίας. Σημαντικοί εκπρόσωποι του σχολαστικισμού, εκτός του Θωμά Ακινάτη, ήταν ο Άνσελμος Καντερβουρίας, ο Τόμας Μορ, ο Αλκουίνος, ο Αβελάρδος κ.ά.

Αντιθέτως, για τον Γρηγόριο και την Ορθόδοξη Εκκλησία ο Θεός είναι πρόσωπο ζων και ενεργό εντός της ιστορίας μεταξύ των ανθρώπων, η δε θεολογία είναι έκφραση ζωής, ενώ για τον Βαρλαάμ και τη δυτική θεολογία ο Θεός είναι αντικείμενο το οποίο αντιμετωπίζει και ερευνά ο νους του ανθρώπου, η δε θεολογία είναι μέθοδος έρευνας και γνώσης αυτού¹².

Κατ' άλλους, δεν πρέπει να θεωρηθεί ως μια αντιπαράθεση μεταξύ της ελληνικής Ανατολής και της Λατινικής Δύσης, αλλά ως εξέλιξη εντός Ανατολικής Ορθοδοξίας σκέψεως από δύο διαφορετικές ερμηνείες των Αρεοπαγιτικών συγγραμμάτων, η μια φιλοσοφική, του Βαρλαάμ και η άλλη μυστική, του Παλαμά¹³.

¹⁰ Αναστασίου Μάρα, *Η Ορθοδοξία ως κληρονομιά, Τόμος Γ', Θεολογία και φιλοσοφία την εποχή των Πατέρων*, ΕΑΠ, Πάτρα 2008, Αποφατική και Καταφατική Θεολογία στους Πατέρες, Κεφάλαιο 6^ο, σ.330.

¹¹ Θ. Ζήση, *Πλατωνικά, Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, Εκδόσεις Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 212.

¹² Γ. Μαντζαρίδη, *Παλαμικά*, σ. 22.

¹³ Καλλίστου Ware Μητροπολίτη Διοκλείας, *«Η σημασία του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά για την σημερινή Δύση»*, Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν, Πρακτικά Διεθνών Επιστημονικών Συνεδρίων Αθηνών και Λεμεσού, Εκδόσεις Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Άγιο, Όρος 2000, σ. 159-160.

Όπως και να έχει, απέναντι στον σχολαστικισμό υπάρχει η ζωντανή μαρτυρία της Εκκλησίας και η ορθόδοξη ασκητική και πνευματικότητα. Ο Γρηγόριος κατάλαβε αμέσως την αίρεση και τον κίνδυνο αλλοίωσης και νόθευσης της ορθοδόξου πίστεως από τον δυτικό σχολαστικισμό, αφήνοντας την ησυχία και την άσκησή του. Προετοιμασμένος στην άσκηση της προσευχής του Ιησού, δια της θείας Χάριτος, ανταποκρίθηκε στο δύσκολο αγώνα και ασχολήθηκε με τις δογματικές διαμάχες, αναλαμβάνοντας ενεργό και ουσιαστικό μέρος στο θεολογικό και κοινωνικό γίνεσθαι της εποχής του.

Η ανθρωπολογία του όσον αφορά τον ορθό προσανατολισμό των παθών, τη σωματικότητα και την επιστροφή του νου στην καρδιά μέσω της νοεράς ησυχίας, το ζήτημα της κοσμικής γνώσης και η συνάφειά της με την θεολογική πίστη και η αντιπαράθεση αποδεικτικού και διαλεκτικού συλλογισμού αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά της γνωρίσματα. Το κεφαλαιώδες όμως όλων αποτελεί η θέα και μετοχή στον Θεό και ο σχεσιακός χαρακτήρας των θείων ενεργειών με τη συνέργια Θεού και ανθρώπου και τη διαλεκτική συνάντηση μεταξύ τους, δίχως όμως την οποιαδήποτε σύγχυση μεταξύ του ακτίστου και του κτιστού.

Η θεολογία του Γρηγορίου του Παλαμά είναι θεοανθρωποκεντρική, σε αντίθεση με τον αυτονομημένο ανθρωπισμό της εποχής μας, το ναρκισσισμό με τη θεοποίηση του εγώ και τα σύγχρονα φιλοσοφικά ρεύματα, τα οποία επηρεάζουν την ορθόδοξη θεολογία. Όμως, όλοι οι ευρωπαϊκοί ουμανισμοί επιδιώκουν εν γνώσει ή εν αγνοία τους ένα πράγμα, ν' αντικαταστήσουν την πίστη στον Θεάνθρωπο με την πίστη στον άνθρωπο, ν' αντικαταστήσουν την ζωή κατά τον Θεάνθρωπο με την ζωή κατ' άνθρωπο¹⁴.

Ο Γρηγόριος δεν έκανε τίποτα άλλο από το να εκφράσει την ασκητική εμπειρία και διαχρονική συνέχεια της Εκκλησίας μέσα από το προσωπικό του βίωμα, φτάνοντας ο ίδιος στη θέωση και στην προσωπική κοινωνία με τον Θεό. Οι συνέπειες των παραπάνω διδασκαλιών αφορούν την ίδια τη σωτηρία του ανθρώπου και τη θέωσή του και τελικά η σύγκρουση Παλαμά και Βαρλαάμ ήταν όχι τόσο στον τύπο του δόγματος, όσο στη μεθοδολογική θεμελίωση του¹⁵. Για το λόγο αυτό χαρακτηρίζεται

¹⁴ Αγίου Ιουστίνου Πόποβιτς, *Άνθρωπος και Θεάνθρωπος*, Μετάφραση Επισκοπος Αθανάσιος Γιέρτιτς, Εκδόσεις Ι.Μ. Βατοπαιδίου, Δεκέμβριος 2020, σ. 149-150.

¹⁵ Ιωάννη Ρωμανίδη Ιστοριοδογματική εισαγωγή, Γρηγορίου Παλαμά, *Ρωμαίοι ή Ρωμιοί Πατέρες της Εκκλησίας*, Τόμος 1, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1991, Εισαγωγή Γρηγορίου Παλαμά, *Ρωμαίοι ή Ρωμιοί Πατέρες της Εκκλησίας*, σ.18.

ως «Ορθοδοξίας φωστήρ» και «κήρυκας της χάριτος»¹⁶ και η θεολογία του θεωρείται σήμερα ως η κατ' εξοχήν ειδοποιός διαφορά¹⁷ μεταξύ Ορθόδοξης Εκκλησίας και δυτικού χριστιανισμού.

Σχετικά με την παρούσα εργασία, θα επιχειρηθεί να αναδειχθεί αδρομερώς η διδασκαλία του μεγάλου θεολόγου και να εξεταστεί υπό το πρίσμα της συναντήσεώς της με την μετανεωτερικότητα. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια σύντομη αναφορά στον ταραχώδη βίο του Γρηγορίου του Παλαμά και στους φιλοσοφούντες θεολόγους, Βαρλαάμ, Ακίνδυνο και Νικηφόρο Γρηγορά.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η διδασκαλία του με επιμέρους υποκεφάλαια, τα οποία όλα συνδέονται άμεσα μεταξύ τους, προκειμένου ο άνθρωπος να οδηγηθεί στη θέωση και τη σωτηρία του. Στο πρώτο υποκεφάλαιο αναλύεται η αποδεικτική μέθοδος γνώσης του Θεού σε αντίθεση με την δυτική διαλεκτική, καθώς και η σχέση της κοσμικής γνώσης και της φιλοσοφίας με την αληθινή γνώση. Ο Γρηγόριος θ' απορρίπτει τον δυτικό σχολαστικισμό και τη δυτική μεταφυσική, η οποία λαμβάνει τον Θεό ως αντικείμενο γνώσης που μπορεί να εξετάσει με τις μεθόδους της γνωσιολογίας¹⁸.

Στην συνέχεια, στο δεύτερο υποκεφάλαιο περιγράφονται τα πάθη και γίνεται αναφορά στην κάθαρσή τους, προκειμένου ο άνθρωπος να απελευθερωθεί και να ανακαινιστεί στο σώμα και στην ψυχή. Η διαδικασία αυτή κατορθώνεται μέσα στη νοερά ησυχία και με τη νοερά προσευχή, τα οποία συνιστούν τον ησυχασμό, ο οποίος εξετάζεται στο τρίτο υποκεφάλαιο. Ο ησυχασμός εντάσσεται στην ορθόδοξη παράδοση και δεν αποτελεί ανεξάρτητο κίνημα, ώστε ο κεκαθαρμένος άνθρωπος να καταλήξει με τη χάρη του Θεού στον απόλυτο προορισμό του που είναι η θέωση.

Στο τέταρτο υποκεφάλαιο αναπτύσσεται η θεολογική γνωσιολογία και κατ' επέκταση η μετοχή του ανθρώπου στον Θεό. Γίνεται αναφορά στην μυστική εμπειρία της ενώσεως με τη συνέργια και τη διαλεκτική κτιστού και ακτίστου και την μετοχή του ανθρώπου στο άκτιστο φως, το οποίο αρνούνται οι θεολογικές προϋποθέσεις των αντιπάλων του. Τούτο θα ήταν αδύνατον να συμβεί δίχως τον διαλογικό χαρακτήρα

¹⁶ Απολυτίκιο Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά.

¹⁷ Ιερομονάχου Σωφρονίου Μιχαηλίδη, «*Η αδιάλειπτη προσευχή κατά τον Άγιο Γρηγόριο Παλαμά*», Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν, Πρακτικά Διεθνών Επιστημονικών Συνεδρίων Αθηνών και Λεμεσού, Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2000, σ. 739.

¹⁸ Αν. Μαρά, «*Αποφατική και Καταφατική Θεολογία στους Πατέρες*», σ. 334.

των ακτίστων ενεργειών και τη διάκρισή τους από τη θεία ουσία, τα οποία αναλύονται στο πέμπτο υποκεφάλαιο της εργασίας. Ο Θεός δε νοείται, χωρίς όμως να καταλήγει σε ένα άκρατο αποφατισμό και μοιραία στον αγνωστικισμό, αλλά μέσω των ακτίστων ενεργειών Του είναι παρών στον κόσμο. Τέλος, στο έκτο υποκεφάλαιο αναφέρεται η συμμετοχή του σώματος στην αποδοχή της χάριτος και στην θέωση, το οποίο περιφρονούν οι θεολογούντες φιλόσοφοι, επηρεασμένοι σαφώς από τον νεοπλατωνισμό.

Στο τρίτο κεφάλαιο περιγράφεται η σημερινή κατάσταση με μια σύντομη περιγραφή της ιστορικής εξέλιξης στην θεολογική σκέψη τόσο στην Δύση όσο και στην Ανατολή, καθώς και στα εμφανιζόμενα φιλοσοφικά ρεύματα. Στο τέταρτο κεφάλαιο αναπτύσσεται η διαλογική σχέση και συνάφεια της διδασκαλίας του Γρηγορίου του Παλαμά με τον σύγχρονο κόσμο και παρουσιάζεται ο επίκαιρος και διαχρονικός λόγος του κορυφαίου θεολόγου του ησυχασμού στα κρίσιμα ερωτήματα και τραγικά αδιέξοδα του ανθρώπου.

Η κρίσιμη διερώτηση που καλείται να απαντήσει η εργασία, είναι πώς και με ποιο τρόπο είναι δυνατή μια συνάντηση σήμερα με τη θεολογία του Γρηγορίου, ώστε να εμπνεύσει, καθοδηγήσει και διδάξει μέσα στο οντολογικό αδιέξοδο της εποχής μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄: Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ (1296-1359)

Ο Γρηγόριος ο Παλαμάς, μικρασιατικής καταγωγής, γεννήθηκε το 1296 μ.Χ. στην Κωνσταντινούπολη από εύπορους και ευσεβείς γονείς, τον Κωνσταντίνο και την Καλή. Ο πατέρας του ήταν συγκλητικός δίπλα στον Αυτοκράτορα, Ανδρόνικο τον Β΄ και δάσκαλος του εγγονού του, μετέπειτα αυτοκράτορα Ανδρόνικου του Γ΄¹⁹. Παρότι ζούσε στον κόσμο και στο αυτοκρατορικό παλάτι, ακολουθούσε έναν ασκητικό τρόπο ζωής, ώστε «δια γε την της ψυχής καθαρότητα και το προς μόνον το καλόν και τον Θεόν αντίκρυς βλέπειν»²⁰. Βλέποντας τα παιδιά του στα ανάκτορα, οι άνθρωποι έλεγαν «οι του άγιου παίδες ούτοι»²¹, ενώ πριν την κοίμησή του, όταν ο Γρηγόριος ήταν εφτά ετών, αφιέρωσε τα έξι παιδιά του στην προστασία της Παναγίας. Τόσο οι γονείς του Γρηγορίου όσο και τα αδέρφια του τελείωσαν την επίγεια ζωή τους ως μοναχοί.

Από μικρή ηλικία ο Γρηγόριος ήλθε σε επαφή με μοναχούς και πνευματικούς διδασκάλους και η ψυχή του πλάστηκε με τους ιερούς και φωτεινούς λόγους ποθώντας την ύψιστη θεία σοφία. Πνευματικός του δάσκαλος υπήρξε ο Θεόληπτος, μετέπειτα Επίσκοπος Φιλαδελφείας, ο οποίος τον εισήγαγε στη νοερά προσευχή και στην ησυχαστική θεολογία²². Συγχρόνως δε έλαβε σπουδαία μόρφωση στο Πανεπιστήμιο Κωνσταντινούπολης δίπλα στον φιλόσοφο και θεολόγο, Θεόδωρο Μετοχίτη, μελετώντας τη λογική του Αριστοτέλη και τη φιλοσοφία του Πλάτωνα. Όταν κάποτε μάλιστα χρειάστηκε να μιλήσει περί της λογικής φιλοσοφίας του Αριστοτέλη παρουσία του βασιλέως Ανδρονίκου σε ηλικία δεκαεπτά ετών, ο δάσκαλός του γεμάτος θαυμασμό είπε στον βασιλιά «και ο ίδιος ο Αριστοτέλης αν ζούσε και ήταν παρών, θα τον επαινούσε»²³. Ενώ είχε όλα τα προσόντα ν' ακολουθήσει μια λαμπρή πορεία στον κόσμο, η καρδιά του ήταν δοσμένη αποκλειστικά στην εν Χριστώ ζωή και στο μοναχικό πολίτευμα.

Έχοντας γυμναστεί στους κόπους και στην άσκηση, γνώρισε τη νοερά προσευχή και απέκτησε έντονη πνευματική εμπειρία. Το 1316 σε ηλικία είκοσι ετών έλαβε την

¹⁹ Βλάχου Ιερόθεου, *Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς ως αγιορείτης*, σ.29.

²⁰ Φιλοθέου Κόκκινου, *Βίος Γρηγορίου Παλαμά*, ΕΠΕ, Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 1984, σ.32.

²¹ Φιλοθέου Κόκκινου, *Βίος Γρηγορίου Παλαμά*, σ.50.

²² John Meyendorff, *Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς και η Ορθόδοξη Μυστική Παράδοση*, Εκδόσεις Ακρίτας, Σεπτέμβριος 1989, μετάφραση Ελ. Μάινας, σ.93.

²³ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά», Λόγος Α΄, 14, Τόμος 7, ΕΠΕ, Εκδόσεις Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 279.

απόφαση να γίνει μοναχός στο Άγιο Όρος. Ξεκίνησε μαζί με τα μικρότερα αδέρφια του, Μακάριο και Θεοδόσιο, αφού πρώτα διήλθε από το Παπίκιο όρος, όπου ασκούνταν πολλοί μοναχοί²⁴. Εκεί ήλθε σε επαφή με τους μεσσαλιανούς, οι οποίοι αρνούσαν το Βάπτισμα και τα άλλα Μυστήρια της Εκκλησίας, πίστευαν ότι η ελευθερία από τα πάθη μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την προσευχή και διεκήρυτταν ότι βλέπουν την ουσία του Θεού με τα σωματικά τους μάτια. Ο Γρηγόριος αντέκρουσε κάθε κακοδοξία τους, οι οποίες αργότερα καταδικάστηκαν ως αίρεση.

Στην συνέχεια, εκάρη μοναχός στη Λαύρα του Βατοπεδίου στο Άγιο Όρος (1317-1320), όπου είχε πνευματικό τον ασκητή Νικόδημο. Με αγρυπνίες, νηστεία και προσευχή επαναλάβανε συνεχώς το αίτημα «Χριστέ μου φώτισόν μου το σκότος». Μετά τον θάνατο του Νικόδημου, εγκαταστάθηκε στη Ιερά Μονή της Μεγίστης Λαύρας (1320-23), ταπεινώνοντας τον εαυτό του μέσα από τον μοναχικό βίο. Αργότερα, εγκαταβίωσε στη Γλωσσία (1323-1325), τόπο έρημο, όπου ασκήτευε ο πνευματικός δάσκαλός του, Θεόληπτος Φιλαδελφείας, ο νηπτικός Νείλος και οι μετέπειτα Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως, Αθανάσιος και Κάλλιστος. Στον τόπο αυτό ο ησυχαστής θεολόγος επιδόθηκε σε ασκητικά παλαίσματα και σε σκληρό πόλεμο κατά των παθών. Με τη χάρη του Θεού ο νους του εισήλθε στην καρδιά του «δι ευχής αδιαλείπτου και νοεράς ησυχίας και ταπεινώσεως και πένθους»²⁵ και αξιώθηκε μεγάλων δωρεών.

Κατόπιν βαρβαρικών επιδρομών ο εραστής της ησυχίας και της άσκησης εγκατέλειψε το ησυχαστήριό του και βρήκε καταφύγιο στη Θεσσαλονίκη, όπου δέχτηκε το χάρισμα της ιεροσύνης. Αργότερα μετέβη στη Βέροια (1326), όπου ζούσε τελείως ασκητικά, παραμένοντας έγκλειστος στο κελί του, ενώ έβγαινε κάθε Σάββατο και Κυριακή για να τελέσει τη Θεία Ευχαριστία και να καθοδηγήσει τους μοναχούς²⁶.

Το 1331 αναγκάστηκε να επιστρέψει στο Άγιο Όρος, λόγω της επιδρομής των Ιλλυρίων και διέμεινε για λίγο στο ησυχαστήριο του Αγίου Σάββα. Στον τόπο αυτό έζησε έντονα την εμπειρία της πνευματικής ζωής και κατάφερε να φτάσει στη θεωρία του Θεού, να γίνει απαθής και επόπτης του ακτίστου φωτός. Στην συνέχεια, ορίστηκε ηγούμενος στη Μονή Εσφιγμένου, παρέμεινε όμως για μικρό χρονικό διάστημα και

²⁴ Ιεροθέου Βλάχου Μητροπολίτη Ναυπάκτου, *Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς ως αγιορείτης*, Εκδόσεις Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου, Γ΄ Έκδοση 2007, σ.34.

²⁵ Φιλοθέου Κόκκινου, *Βίος Γρηγορίου Παλαμά*, σ.122.

²⁶ Φιλοθέου Κόκκινου, *Βίος Γρηγορίου Παλαμά*, σ.104

επέστρεψε στο ησυχαστήριό του, όπου και πληροφορήθηκε για τη διδασκαλία του Βαρλαάμ.

Ο Βαρλαάμ Καλαβρός (1290-1348), ελληνικής καταγωγής από τη Καλαβρία της Κάτω Ιταλίας, είχε φτάσει την εποχή εκείνη στην Κωνσταντινούπολη. Αν και ορθόδοξος μοναχός είχε επηρεαστεί από τον αριστοτελισμό και τον σχολαστικισμό της δυτικής θεολογίας. Αρχικά ανέλαβε την έδρα στο Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης και στην συνέχεια εκπροσώπησε δύο φορές την Ορθόδοξη Εκκλησία στις συζητήσεις για την ένωση με τον δυτικό χριστιανισμό. Τότε έγινε η πρώτη συνάντησή του με τον ησυχαστή θεολόγο, Γρηγόριο, ο οποίος για να τον αντικρούσει σχετικά με την επιθυμία του Βαρλαάμ να διασώσει τις θεολογικές προϋποθέσεις του *filioque*²⁷ - «το Πνεύμα το Άγιον το εκ του Πατρός και του Υιού εκπορευόμενον» - συνέγραψε το έργο του «Λόγοι αποδεικτικοί περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος». Στο σύγγραμμα αυτό ανασκεύασε τη σχετική διδασκαλία των Λατίνων.

Αργότερα, ο Βαρλαάμ εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη, έχοντας σκοπό να πλήξει τον Γρηγόριο και τον ησυχασμό. Επισκέφτηκε το Άγιος Όρος και εκμεταλλευόμενος την αφέλεια ενός ησυχαστή μοναχού σχετικά με την πρακτική άσκηση²⁸, άρχισε να συκοφαντεί τους μοναχούς, να στρέφεται κατά του ησυχασμού²⁹ και να επικρίνει τον τρόπο προσευχής τους. Ειρωνευόταν τους μοναχούς, διότι στην προσευχή τους έκλιναν το κεφάλι και το σώμα τους, ώστε να επιτύχουν μεγαλύτερη συγκέντρωση του νου, κατηγορώντας τους ως ομφαλοσκόπους.

Περιφρονούσε το ανθρώπινο σώμα, υποστηρίζοντας την φυγή από αυτό, ως νεοπλατωνικός φιλόσοφος, ενώ ισχυριζόταν ότι το παθητικό της ψυχής πρέπει να νεκρωθεί, σύμφωνα με τη στωική φιλοσοφία. Ο Βαρλαάμ ακόμη διακήρυττε ότι ο άνθρωπος χωρίς την κοσμική γνώση δεν μπορεί να συναντηθεί με τον Θεό, ότι η θύραθεν σοφία είναι η απαραίτητη προϋπόθεση για τη γνώση του Θεού και προέκρινε τον διαλεκτικό συλλογισμό για την αληθινή κατανόηση του Θεού. Δεν διέκρινε την ουσία του Θεού και τις άκτιστες ενέργειες, υποβίβαζε το άκτιστο φως σε κτιστό, υλικό και αισθητό, διότι δεν ήθελε να παρεμβάλει μεταξύ του υπερβατικού Θεού και

²⁷ Π. Θεοδώρου Ζήση, *Θεολόγοι της Θεσσαλονίκης*, Εκδόσεις Το Παλίμψηστον, Θεσσαλονίκη 2013, σ.99.

²⁸ Παναγιώτη Χρήστου, *Περί τα αίτια της ησυχαστικής έριδος, Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερών Ησυχάζόντων»*, Τόμος 2, ΕΠΕ, Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 2020, σ.3.

²⁹ Ιεροθέου Βλάχου, *Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς ως αγιορείτης*, σ.44.

των κτισμάτων ενδιάμεση πραγματικότητα³⁰, κατηγορώντας τον Γρηγόριο ότι με τους όρους υπερκείμενη και υφειμένη θεότητα καταργεί την θεία απλότητα και χαρακτηρίζοντας τον διθειστή, αν οι θείες ενέργειες είναι άκτιστες.

Ο συγκεκριμένος ισχυρισμός για τις ενέργειες απαντάται ευρέως στο νεοπλατωνισμό με τις ενδιάμεσες καταστάσεις μεταξύ Θεού και κόσμου. Ακόμη, υποστήριξε ότι η θέα του Θεού ενέχει επιστημονικά και γνωσιακά χαρακτηριστικά και δεν πίστευε στη θέωση του ανθρώπου, αλλά στην ηθική του τελείωση. Στον Βαρλαάμ ακόμη διακρίνεται ένας θεολογικός αγνωστικισμός, αφού θεωρούσε ότι προηγείται η πίστη πέρα από κάθε γνώση και απόδειξη. Με όργανο έτσι την φιλοσοφία, καλυπτόμενη δια της «χριστολογίας» πατερικών κειμένων, ο Βαρλαάμ εκινείτο δια γυμνών προσωπικής πείρας εννοιών³¹.

Κατόπιν παρακλήσεως των ιερώς ησυχάζοντων, αλλά και λόγω του ελέγχου της συνειδήσεώς του, ο Γρηγόριος υπερασπίστηκε το φως, με τη βοήθεια του ακτίστου φωτός. Έτσι, συνέγραψε τις δύο τριάδες «Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζοντων» για να υποστηρίξει την ησυχαστική διδασκαλία και να αντικρούσει τις διαστρεβλωμένες απόψεις του Βαρλαάμ. Ήταν η αρχή της ησυχαστικής έριδας, η οποία σχετίζεται με το ζήτημα της αγνωσίας και της γνώσης του Θεού, καθώς και με τους τρόπους με τους οποίους ο άνθρωπος μπορεί να την προσεγγίσει ή να φτάσει ακόμη και στην κτήση της³² και κράτησε περίπου 25 χρόνια.

Λίγο αργότερα, το 1340, υπογράφηκε από τους αγιορείτες Πατέρες ο Αγιορείτικος Τόμος, τον οποίο συνέταξε ο Γρηγόριος. Στο έργο αυτό γίνεται αναφορά στην ησυχαστική διδασκαλία και στην συνέχεια αποτέλεσε σπουδαίο εφόδιο στον αγώνα κατά των αντιησυχαστών. Ο Βαρλαάμ φανερά ενοχλημένος συνέχισε την επίθεσή του κατά του ησυχασμού και ο Γρηγόριος απάντησε με την τρίτη τριάδα «Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζοντων».

Στην συνέχεια, η ησυχαστική διδασκαλία επικυρώθηκε από Σύνοδο που συνήλθε στο ναό της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη τον Μάιο του 1341 με θέμα τη θεία ουσία και τις θείες ενέργειες. Εκδόθηκε τόμος, ο οποίος καταδίκασε τις αιρετικές απόψεις του Βαρλαάμ και τους εκφραστές της. Ο Βαρλαάμ μετά την καταδίκη του,

³⁰ Θ. Ζήση, *Θεολόγοι της Θεσσαλονίκης*, σ.83.

³¹ Θεοκλήτου μοναχού Διονυσιάτου, «Σκιαγραφία του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά», Αθωνικά Άνθη, Εκδόσεις Σπηλιώτη, Τόμος, ΣΤ', σ. 169.

³² Α. Μάρα, «Αποφατική και Καταφατική Θεολογία στους Πατέρες», σ.330.

αν και δήλωσε μεταμέλεια, αναχώρησε για την Ιταλία, όπου ασπάστηκε τον ρωμαιοκαθολισμό. Από εντροπή έγινε φυγάς³³ και χωρίς καθυστέρηση προσχώρησε στους Ιταλούς³⁴, αναφέρει ο Γρηγόριος.

Το έργο του Βαρλαάμ συνέχισε ο Γρηγόριος Ακίνδυνος (1310-1350), ο οποίος στο Άγιο Όρος είχε διδάσκαλο και πνευματικό τον Γρηγόριο. Αποξενώθηκε από εκείνους που ευχόσουν να έχεις πατέρες και καθηγητές, θα γράψει αργότερα ο ησυχαστής θεολόγος³⁵. Διετέλεσε όμως μαθητής και του Βαρλαάμ. Δεχόταν τη διδασκαλία του Βαρλαάμ ότι η ουσία του Θεού και οι ενέργειές Του δεν διαφέρουν και αρνείτο την ύπαρξη άκτιστων ενεργειών, αναφέροντας ότι καθετί που διαφέρει της ουσίας είναι κτίσμα. Η όραση του θείου φωτός τον σκανδάλιζε και κατηγορούσε τον Γρηγόριο για διθειά, επειδή οι θεόπτες μετείχαν στις άκτιστες ενέργειες, βλέποντας το άκτιστο φως, ενώ δεν μετείχαν στην ουσία του Θεού. Φαίνεται όμως να δεχόταν την ασκητική μέθοδο δια της νοεράς προσευχής. Ο Ακίνδυνος ζητούσε επιμόνως τη σύγκληση Συνόδου για το θέμα των θείων ενεργειών και της ουσίας και σε νέα Σύνοδο που συνεκλήθη τον Αύγουστο του 1341 επικυρώθηκαν οι απόψεις του Γρηγορίου, αποκαλώντας τον «διδάσκαλο της ευσέβειας και κανόνα ιερών δογμάτων και στύλον της ορθής γνώμης και πρόμαχον της Εκκλησίας»³⁶, ενώ ο Ακίνδυνος καταδικάστηκε.

Εν τω μεταξύ, μετά τον ξαφνικό θάνατο του Αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ' (1341) το πολιτικό σκηνικό ήταν τεταμένο με τις αντιμαχόμενες παρατάξεις, από τη μια πλευρά του μεγάλου δομέστιχου, Καντακουζηνού και την άλλη του Αυτοκράτορα Παλαιολόγου, έχοντας στο πλευρό του τον αργότερα αντιναύαρχο, Αλέξιο Απόκαυκο, τον Πατριάρχη, Ιωάννη Καλέκα και την Αυτοκράτειρα Άννα, να έρχονται τελικά σε οριστική ρήξη και εμφύλια σύγκρουση³⁷. Ο Πατριάρχης Καλέκας κατηγορούσε τον Γρηγόριο και παρουσίαζε τον Ακίνδυνο ως υπέρμαχο της Ορθοδοξίας. Επιπλέον, ο Γρηγόριος θεωρήθηκε φίλος και υποστηρικτής του Καντακουζηνού και τέθηκε σε περιορισμό στην Μονή Ακαταλήπτου από τον Πατριάρχη Καλέκα αυτοβούλως το 1341. Ο Γρηγόριος λίγους μήνες μετά ζήτησε την άμεση σύγκληση Συνόδου, με αποτέλεσμα κατόπιν πάλι αποφάσεως του Πατριάρχη

³³ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Λόγος Αντιρρητικός, Α'», 10,54, Τόμος 5, σ. 133.

³⁴ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Λόγος Αντιρρητικός, Β'», 3,11, Τόμος 5, σ.177.

³⁵ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Λόγος Αντιρρητικός, Β'», 17,81, Τόμος 5, σ. 313.

³⁶ Παναγιώτη Χρήστου Εισαγωγή, Γρηγορίου Παλαμά Έργα, ΕΠΕ, Εκδόσεις Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 1981, Τόμος 1, σ.21.

³⁷ ό.π., σ.21.

να συλληφθεί και να φυλακιστεί. Ο Πατριάρχης μάλιστα χειροτόνησε διάκονο τον Ακίνδυνο, ο οποίος έλαβε παράνομα την τιμή του ιερατικού αξιώματος³⁸ προκειμένου να τον χρήσει Επίσκοπο, δεν πρόλαβε όμως να εκτελέσει το σχέδιό του.

Τον Οκτώβριο του 1342 ο Γρηγόριος εκλήθη για απολογία, αλλά η Σύνοδος τον απήλλαξε από όλες τις κατηγορίες. Λίγο αργότερα, ενώ βρισκόταν σε ερημική περιοχή κοντά στην Κωνσταντινούπολη και απέφευγε τη συγγραφή, προκλήθηκε και αναγκάστηκε να γράψει την «Προς την Μοναχὴν Ξένην» πραγματεία του, στην οποία παρουσίαζε με τον πληρέστερο τρόπο την οργανική σχέση ασκητικής ζωής και θεολογίας³⁹.

Στην συνέχεια, η κατάσταση ανατράπηκε ριζικά, αφού το 1347 ο Καντακουζηνός στέφθηκε Αυτοκράτορας και μοιράστηκε την εξουσία με το νόμιμο κληρονόμο, Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγο. Με τη νίκη του Καντακουζηνού επικράτησαν οι ησυχαστικές απόψεις και ο Γρηγόριος χειροτονήθηκε αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Στην πόλη όμως επικρατούσε ανωμαλία στο πολιτικό σκηνικό ήδη από το 1342, η οποία βρισκόταν υπό των έλεγχο των Ζηλωτών. Το 1351 όμως με την επέμβαση του Καντακουζηνού, αποκαταστάθηκε η τάξη και η ηρεμία στην πόλη και ο Γρηγόριος εγκαταστάθηκε σε αυτήν, αναλαμβάνοντας τα νέα του καθήκοντα, όπου παρέμεινε μέχρι το θάνατό του το 1359.

Η ησυχαστική διαμάχη όμως δεν είχε τελειώσει με διάδοχο του Ακίνδυνου αυτή τη φορά τον Νικηφόρο Γρηγορά (1295-1360), ο οποίος ήταν μαθητής του Θεόδωρου Μετοχίτη. Ήταν σπουδαίος επιστήμονας και θεωρείτο ο κυριότερος λόγιος στο Βυζάντιο στην εποχή του. Είχε μείνει αμέτοχος στις δύο πρώτες φάσεις της, όπως και στην εμφύλια σύγκρουση, αλλά από το 1346 ανέλαβε ενεργό ρόλο κατά των ησυχαστών. Χαρακτήριζε τον Γρηγόριο διθεΐτη, διότι χώριζε στον Θεό την ουσία από την ενέργεια και ισχυριζόταν ότι το άκτιστο φως παρίσταται ως κτιστό και συμβολικό⁴⁰, ενώ κατηγορούσε τους μοναχούς ότι δεν τηρούν τις μοναχικές τους υποσχέσεις. Αν και ήταν πολέμιος του Βαρλαάμ στο αντικείμενο της επιστήμης και της γνώσης, εντούτοις διέκειτο εχθρικά έναντι του Γρηγορίου. Αν και αρνείτο ότι

³⁸ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά», Λόγος Α΄, 8, Τόμος 7, σ. 271.

³⁹ Γεωργίου Μαντζαρίδη, «Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν», Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν, Πρακτικά Διεθνών Επιστημονικών Συνεδρίων Αθηνών και Λεμεσού, Εκδόσεις Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2000, σ. 47.

⁴⁰ Π. Χρήστου Εισαγωγή, Γρηγορίου Παλαμά Έργα, Τόμος 1, σ.43.

ήταν συνεχιστής του Βαρλαάμ και του Ακινδύνου, ήταν ακριβώς ομόφρων και οπαδός και σύμφωνος με αυτούς⁴¹.

Τα βάσανα και οι ταλαιπωρίες του Γρηγορίου όμως δεν είχαν τέλος. Το 1354 μεταβαίνοντας στην Κωνσταντινούπολη αιχμαλωτίστηκε από τους Τούρκους στην Καλλίπολη. Μετά από ένα έτος και με την καταβολή υψηλών λύτρων αφέθηκε ελεύθερος και επέστρεψε στην Θεσσαλονίκη. Στο διάστημα της ομηρίας του διεξήγαγε τρεις θεολογικές συζητήσεις με τους μουσουλμάνους, όπου παρά το επισφαλές της θέσεώς του δεν δίστασε να ελέγξει τις πλάνες τους⁴².

Κοιμήθηκε στις 14 Νοεμβρίου 1359 σε ηλικία εξήντα τριών ετών⁴³ και το 1368 αγιοποιήθηκε με απόφαση του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Φιλόθεου Κόκκινου. Η Ορθόδοξη Εκκλησία για να δείξει τη σπουδαιότητα του προσώπου του και της διδασκαλίας του καθιέρωσε τον διπλό εορτασμό του τόσο στις 14 Νοεμβρίου, όσο και την δεύτερη Κυριακή των νηστειών της Μεγάλης Τεσσαρακοστής.

⁴¹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά», Λόγος Α΄, 29, Τόμος 7, σ. 299.

⁴² Π. Χρήστου Εισαγωγή, Γρηγορίου Παλαμά Έργα, Τόμος 1, σ.30.

⁴³ Φιλοθέου Κόκκινου, Βίος Γρηγορίου Παλαμά, σ.436.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄: Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

Β1) ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ

Σύμφωνα με τον Βαρλαάμ, η λογική είναι το μοναδικό όργανο για να αποκτήσει κανείς τη γνώση του Θεού, ο οποίος υπερτόνιζε την αξία της φιλοσοφικής σκέψης⁴⁴ και κυρίως του νεοπλατωνισμού. Να σημειωθεί ότι ο Πλάτων ορμώμενος από την πεποίθηση ότι η ανθρώπινη ψυχή είναι συγγενής με το Θεό, πίστευε ότι ο άνθρωπος δύναται με τη διάνοιά του να συλλάβει τον Θεό⁴⁵. Ο Βαρλαάμ ισχυριζόταν ότι η κοσμική σοφία οδηγεί τον άνθρωπο στην κατανόηση της ουσίας των όντων και στη γνώση του Θεού. Δίδασκε ότι οι φιλόσοφοι ήταν ανώτεροι των Αποστόλων και των Προφητών, διότι εξέφραζαν τη λογική, που είναι το βασικό στοιχείο του ανθρώπου και ανακήρυττε θεόπτες και φωτισμένους τους κατά Σωκράτη και Πλάτωνα φιλοσοφούντες. Υποστήριζε ακόμη ότι όσα σχετίζονται με τον Θεό δεν είναι δυνατόν να αποτελούν αντικείμενο απόδειξης, αλλά διαλεκτικής μεθόδου, εκφράζοντας ένα θεολογικό αγνωστικισμό⁴⁶. Ο συλλογισμός του ήταν διαλεκτικός και στηριζόταν στην υπέρ απόδειξη επί Θεού κατά Αριστοτέλη⁴⁷.

Στον αντίποδα, ο Γρηγόριος ο Παλαμάς ισχυριζόταν ότι ο άνθρωπος είναι αδύναμος να καταλάβει λογικά τον Θεό, ο οποίος δεν περιορίζεται στους όρους και στα κατηγορήματα της ανθρώπινης σκέψης και βρίσκεται πάνω από τα ονόματα, τα οποία ο άνθρωπος χρησιμοποιεί καταχρηστικώς και μη κυριολεκτικώς. Ο άνθρωπος μπορεί να πλησιάσει τον Θεό μόνο μέσω της αγνωσίας, για την οποία έκαναν λόγο οι Πατέρες της Εκκλησίας. Αυτή η αποφαιτική θεολογία είναι η οδός προς τη μυστική ένωση με τον Θεό, τη φύση δε αδυνατεί να γνωρίσει, καθόσον ο Θεός κατοικεί εκεί που η γνώση και οι ιδέες του ανθρώπου δεν προσεγγίζουν⁴⁸. Η διάνοια δεν μπορεί να συλλάβει και να κατανοήσει την «εσωτερική» σχέση και το μεγάλο μυστήριο της Αγίας Τριάδος, η οποία αποκαλύπτεται στον άνθρωπο εμπειρικά και αναλογικά.

⁴⁴ Ιερόθεου Βλάχου, *Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς ως αγιορείτης*, σ.23.

⁴⁵ Πλάτων, Φαίδρος, 246 cd, - Γεωργίου Παναγόπουλου, *Εισαγωγή στην ιστορία της δυτικής θεολογίας*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2012, παραπομπή 17, σ. 311.

⁴⁶ Γ. Μαντζαρίδη, *Παλαμικά*, σ. 88.

⁴⁷ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Β προς Βαρλαάμ*», 63, Τόμος 1, σ. 587.

⁴⁸ Vladimir Lossky, *Μυστική Θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας*, Εκκλησιαστικό Ίδρυμα «Ευαγγ. Μάρκος», Θεσσαλονίκη 2007, σ. 36.

Ο Γρηγόριος δίδασκε ακόμη ότι είναι διπλό το είδος της αλήθειας σε αντίθεση με την ενιαία γνώση του Βαρλαάμ, υπάρχει τόσο η θεουργική σοφία του Πνεύματος όσο και η κοσμική σοφία⁴⁹ και ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τη φυσική γνώση για να οδηγηθεί στην ύπαρξη του Θεού. Ο Θεός όμως αποκαλύπτεται μέσω της Δημιουργίας και των κτισμάτων Του σε όσους δεν έχουν σκοτισμένο νου. «Εκείνος που αναζητεί το θείο θέλημα και έμαθε αυτό για το καθένα από τα όντα»⁵⁰, ανέφερε ο μεγάλος θεολόγος.

Περαιτέρω, υποστήριζε ότι η γνώση και η ευφυΐα είναι δώρα Θεού, η θεία γνώση όμως δεν είναι μόνο δώρο του Θεού, αλλά και τελειωτική έξη της λογικής φύσεως, όχι όμως θεοποιό δώρο, γιατί δεν είναι υπερφυσικό. Στην περίπτωση κατά την οποία η θέωση είναι υπερφυσικό δώρο, τότε όλοι οι άνθρωποι θα ήταν θεοί⁵¹. Αναγνώριζε επίσης τη σημασία της θύραθεν παιδείας ως φυσικού δώρου που δίνεται μέσω της φύσεως και αυξάνει με την μελέτη, αλλά δεν συνιστά πνευματικό δώρο⁵². Η γνώση του Θεού δεν αποτελεί τη τελείωση της λογικής σκέψης, αλλά είναι υπεράνω κάθε λογικής.

Σχετικά με τη φιλοσοφία και την επιστήμη, ο Γρηγόριος δεν τις αρνείτο, αντιθέτως χαρακτήριζε ως δώρο Θεού την πρώτη, ενώ ήταν αντίθετος σε όσους έχουν μετατρέψει την δεύτερη σε γνώση⁵³. «Ού μόνον δε το γινώσκειν κατά το εγχωρούν εν αληθεία θεόν ασυγκρίτως κρείττον της καθ' Έλληνας φιλοσοφίας εστίν»⁵⁴, λέγει χαρακτηριστικά.

Μάλιστα ανέφερε ότι είναι ελεύθεροι όσοι είναι στον κόσμο να ασχολούνται με την έξω παιδεία, αλλά δεν συμβούλευε κανέναν να αφοσιώνεται σ' αυτήν ως το τέλος, διότι να γνωρίσει κανείς με ακρίβεια κάτι από τα θεία είναι αδύνατον⁵⁵. Εξάλλου, η «γνώσις της έξω παιδείας εναντίως διάκειται προς την αληθή και πνευματικήν γνώσιν»⁵⁶. Σημείωνε δε ότι ο άνθρωπος πρέπει να φυλάγεται από την κενή απάτη της έξω φιλοσοφίας με όση δύναμη έχει⁵⁷, διότι αυτή δεν οδηγεί στην θεία γνώση.

⁴⁹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζόντων», Λόγος 2,1,5, Τόμος 2, σ.229.

⁵⁰ ό.π., 2,1,8, Τόμος 2, σ. 233.

⁵¹ ό.π., 3,1,30, Τόμος 2, σ. 525.

⁵² ό.π., 2,1,12, Τόμος 2, σ. 237.

⁵³ ό.π., 1,1, 4, Τόμος 2, σ.55.

⁵⁴ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κεφάλαια Εκατόν Πεντήκοντα», 26, ΕΠΕ, Εκδόσεις Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, Τόμος 8, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 102.

⁵⁵ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζόντων», Λόγος 1,1,12, Τόμος 2, σ. 73.

⁵⁶ ό.π., 1,1,10, Τόμος 2, σ. 69.

⁵⁷ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Β' προς Ακίνδυνον», Τόμος 1, σ. 435.

Προκειμένου ν' απαντήσει στον Βαρλαάμ και στους φιλοσοφούντες θεολόγους και ν' ανατρέψει τις κακοδοξίες τους, ο Γρηγόριος χρησιμοποίησε όρους της φιλοσοφίας, όπως έκαναν νωρίτερα οι Πατέρες της Εκκλησίας, δίνοντας όμως διαφορετικό περιεχόμενο και έννοια. Ήξερε βέβαια ότι κατά την διάρκεια της θεωρίας του Θεού καταργούνται τα πάντα, κάθε γνώση που προέρχεται από την αίσθηση και τα αισθητά, επομένως και κάθε ορολογία που προέρχεται από τη φιλοσοφία⁵⁸. Επισημαίνεται ότι οι αιρέσεις έχουν τη ρίζα τους στην προσπάθεια του ανθρώπου να φιλοσοφήσει.

Κατά την πατερική όμως παράδοση ο αληθινός φιλόσοφος ανάγεται προς τον Αίτιο και Δημιουργό όλων των όντων, εφόσον ο Θεός δεν οράται με τα φανταστικά φτερά της διανοίας⁵⁹. Η πραγματική άγνοια είναι η κοσμική γνώση, η οποία αποκαλείται στην πατερική παράδοση ματαιότητα και σοφία που καταργείται και δεν αποτελεί την καθολική αλήθεια. Αληθινή γνώση δεν είναι η γνώση που βρίσκεται με λόγους και συλλογισμούς, αλλά εκείνη που αποδεικνύεται με έργα και τον τρόπο ζωής, η οποία δεν είναι μόνο αληθινή, αλλά και ασφαλής⁶⁰.

Δεν μπορεί κανείς να προσεγγίσει τον Θεό με τη νόηση και τη διαλεκτική. Τα θεία γνωρίζονται με τις μετοχές⁶¹ και δεν αποτελούν προϊόν στοχαστικής διάθεσης ή φαντασίας, αλλά μια αντικειμενική πραγματικότητα μέσα από μια ζωντανή και προσωπική σχέση Θεού και ανθρώπου.

Περαιτέρω, κατά τον Γρηγόριο τον Παλαμά η θεολογία είναι διττή, η μεν μια μυστική και άρρητη, η δε άλλη φανερή και αποδεικτική⁶² και στη διδασκαλία του υπάρχει η γνώση και η απόδειξη των θείων. Ο λέγων ότι δεν υπάρχει απόδειξη δια κανένα από τα θεία, τολμά να αντιλέγει μάλλον προς τους πατέρες παρά εμάς, αναφέρει ο Γρηγόριος⁶³. Από τα θεία άλλα μεν γνωρίζονται, άλλα δε ζητούνται, μερικά δε και αποδεικνύονται, άλλα δε είναι εντελώς ανεξερεύνητα και ανεξιχνίαστα⁶⁴.

⁵⁸ Ιεροθέου Βλάχου, *Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν*, σ. 270.

⁵⁹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Προς Μοναχὴν Ξένην, Περί Παθόν και Αρετής», Τόμος 8, σ.417.

⁶⁰ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζόντων», Λόγος 1,3,13, Τόμος 2, σ. 151.

⁶¹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός Δ'», ΕΠΕ, Εκδόσεις Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 1987, Τόμος 6, σ.29.

⁶² Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Β' προς Βαρλαάμ», 20, Τόμος 1, σ. 539.

⁶³ ό.π., 19, Τόμος 1, σ. 537.

⁶⁴ ό.π., 19, Τόμος 1, σ. 537.

Ο άνθρωπος όμως δεν γνωρίζει τον Θεό μόνο με την πίστη, όπως διεκήρυττε στη θεολογία του ο Βαρλαάμ, «ουδενός των θείων είναι γνώσιν ουδέ απόδειξιν, αλλά πίστη μόνη»⁶⁵, σε αντίθεση με τον ησυχαστή θεολόγο κατά τον οποίο η γνώση προηγείται της πίστεως. Η ορθόδοξη θεολογία δέχεται τον αποδεικτικό συλλογισμό και η οιαδήποτε διαπραγμάτευση απαγορεύεται από τους Πατέρες της Εκκλησίας.

Το θείο είναι «κρείττον παντός νου και λόγου και υπέρ την διαλεκτικήν έστιν»⁶⁶, λέγει ο ιερός Γρηγόριος. «Πώς είναι δυνατόν να υπάρχει διαλεκτικός συλλογισμός επί των υπεράνω αισθήσεων και των υπεράνω του νου»⁶⁷; «Πώς είναι δυνατόν ο θεολογικός συλλογισμός να είναι διαλεκτικός;»⁶⁸, συνεχίζει ο Γρηγόριος. Και δίνει ο ίδιος την απάντηση, λέγοντας ότι όλα τα αξιώματα και οι συλλογισμοί και οι αναλύσεις προέρχονται από τον κτισθέντα άνθρωπο. Το θείο εφόσον είναι ανώτερο παντός νου και λόγου, είναι και υπεράνω της διαλεκτικής, διότι είναι «υπεροχικώς εξηρμένο φαντασίας και γνώμης και υπεράνω της διαλεκτικής»⁶⁹. Αν ο Θεός είναι κάτι μοναδικό, ώστε να μην είναι ένας εκ πολλών, επί του ενός δε τούτου δεν είναι δυνατόν να είναι κάτι και υποκείμενο και επομένως χωρίς αυτά δεν υπάρχει συλλογιστική πρόταση και όταν δεν υπάρχει πρόταση, δεν υπάρχει ούτε συλλογισμός, όχι μόνο διαλεκτικός, αλλά ούτε σοφιστικός⁷⁰. Γι' αυτό ο άνθρωπος δεν πρέπει να παραμένει πλέον με απορίες, ήτοι σε διαλεκτική κατάσταση, αλλά να γνωρίζει αποδεικτικώς και να διοχετεύει την θεία επιστήμη δια λόγου προς άλλους⁷¹.

Στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία η θεολογία είναι πιθανολογία, διότι και όλος ο δεκτός από αυτήν θεολογικός συλλογισμός είναι διαλεκτικός, η Ορθόδοξη θεολογία όμως δεν διέπεται από αυτές τις αρχές, αλλά εμμένει στην θεοδίδακτη διδασκαλία⁷². Η διαφορά τους συνίσταται στο ότι ο μεν αποδεικτικός συλλογισμός αναφέρεται στο αναγκαίο και αεί ον και αληθές ον, ενώ ο διαλεκτικός αναφέρεται στο ενδεχόμενο και πιθανόν και εκ φύσεως έχον διαφορετική εκάστοτε μορφή και άλλοτε μεν υπάρχον, άλλοτε δε μη υπάρχον⁷³. Μη παραβάλεις το μη ον με τα όντα, δηλαδή την κατά Αριστοτέλη απόδειξη και το υπέρ αυτήν με την δική μας επί των θείων εκ των λογίων

⁶⁵ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «B' προς Βαρλαάμ», 2,12, Τόμος 1, σ. 526.

⁶⁶ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «A' προς Βαρλαάμ», 33, Τόμος 1, σ. 483.

⁶⁷ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «B' προς Βαρλαάμ», 16, Τόμος 1, σ. 533.

⁶⁸ ό.π., 39, Τόμος 1, σ. 559.

⁶⁹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «A' προς Βαρλαάμ», 32, Τόμος 1, σ. 483.

⁷⁰ ό.π., 27, Τόμος 1, σ. 475.

⁷¹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «A' προς Ακίνδυνον», 13, Τόμος 1, σ. 431.

⁷² ό.π., 9, Τόμος 1, σ. 419.

⁷³ ό.π., 13, Τόμος 1, σ. 427.

της αλήθειας απόδειξη, λέγει στον Βαρλαάμ ο Γρηγόριος⁷⁴. Όπως δηλαδή η αίσθηση δεν χρειάζεται λογική απόδειξη σε ζητήματα υποκείμενα εις την αίσθηση, έτσι ούτε η πίστη χρειάζεται απόδειξη εις τα θέματα εκείνα⁷⁵.

Ο Γρηγόριος δεν προβαίνει σε γενικότητες και αποκλεισμούς, αλλά πετυχαίνει μια σύζευξη της αποφαιτικής και καταφατικής θεολογίας, όπου η μια συμπληρώνει την άλλη. Αφενός δεν δέχεται ότι δεν υπάρχει καμία γνώση περί Θεού, αφετέρου δεν δέχεται ότι δεν είναι όλα γνωστά. Αυτό κατορθώνεται μέσα από τη διάκριση της ουσίας και της ενέργειας στην θεότητα που είχαν ήδη αναπτύξει οι Καππαδόκες Πατέρες. Κατ' ακολουθία δεν καταλήγει ούτε στον βαρλααμικό αγνωστικισμό, ούτε στην αρειανική-ευνομιανική γνωσιαρχία⁷⁶.

B2) ΤΑ ΠΑΘΗ ΚΑΙ Η ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΟΥΣ.

Κατά την ορθόδοξη ασκητική μέθοδο της Εκκλησίας, όταν μια αμαρτία επαναλαμβάνεται συχνά γίνεται πάθος, το οποίο είναι μια διαστροφή των ενεργειών της ψυχής⁷⁷. Ο Γρηγόριος ο Παλαμάς θεωρεί τα πάθη ως μονοπάτια που είναι πάντα στρεβλά⁷⁸. Ο Άγιος Ιωάννης της Κλίμακος περιγράφει το πάθος ως αυτό το οποίο φωλιάζει στην ψυχή για πολύ καιρό, σχηματίζοντας μια έξη⁷⁹.

Η ψυχή κατά τον μεγάλο θεολόγο του 14^{ου} αιώνα έχει το κατά τη θεία εικόνα και ομοίωση ως ούσα ενιαία εις νου, λόγο και πνεύμα⁸⁰, καθώς και διακρίνεται σε ουσία και ενέργεια, «άλλο μεν ουσία νού, άλλο δε ενέργεια»⁸¹. Είναι επομένως πολυδύναμη⁸², γι' αυτό όταν αρρωσταίνει μια δύναμη της ψυχής, αρρωσταίνουν και οι υπόλοιπες⁸³. Άρα όσο τα πάθη κυριαρχούν στη ψυχή, σκοτίζεται ο άνθρωπος και πρέπει να καθαρισθεί για να βιώσει την μυστική ένωση με τον Θεό. Πώς ζητάς να

⁷⁴ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Β προς Βαρλαάμ», 63, Τόμος 1, σ. 587.

⁷⁵ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Α προς Ακίνδυνον», 8, Τόμος 1, σ. 417.

⁷⁶ π. Θεοδώρου Ζήση, «Η χρήση των αποδείξεων στη θεολογία κατά τον Παλαμά», Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν, Πρακτικά Διεθνών Επιστημονικών Συνεδρίων Αθηνών και Λεμεσού, Έκδόσεις Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος, σ. 152.

⁷⁷ Ιεροθέου Βλάχου, *Ψυχία και Θεολογία, Τα πλαίσια της Ορθόδοξης Εκκλησιαστικής θεραπείας του ανθρώπου*, Εκδόσεις Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου, 2004, σ.80.

⁷⁸ Ομιλία 20, PG 151, 273 A.

⁷⁹ Κλίμαξ, 15, 74, PG 88, 897 A.

⁸⁰ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος», Λόγος Β', 4, Τόμος 1, σ. 199.

⁸¹ Γρηγορίου Παλαμά έργα, «Υπέρ των Ιερών Ησυχαστών», 1,3, 1, τόμος 2, σ. 128.

⁸² ό.π., 1,2,3, τόμος 2, σ. 105.

⁸³ Αγίου Γρηγορίου Παλαμά, «Φιλοκαλία Δ'», σ. 133.

συνομιλήσεις με τον Θεό αν δεν διαλύσεις μέσα σου κάθε εμπαθές νόημα⁸⁴, αναφέρει ο Άγιος Νείλος ο Ασκητής.

Η ρίζα των παθών βρίσκεται στην προαίρεση, στην ελεύθερη βούληση του ανθρώπου. Το κακό δεν γίνεται πραγματικότητα παρά μόνο με τη θέληση που του δίνει μια φαινομενική ύπαρξη και το τοποθετεί ως εμπόδιο κοινωνίας ανάμεσα στον Θεό και τον άνθρωπο⁸⁵. Μ' αυτόν τον τρόπο δοκιμάζεται το αυτεξούσιο και η ελευθερία του ανθρώπου. Όποιος θέλει να έχει το κατ' εικόνα σώο, πρέπει να απέχει από την αμαρτία⁸⁶ και να συζευχθεί η ψυχή του τη θεία χάρη⁸⁷. Οι αμαρτίες είναι η ενέργειες των παθών, γι' αυτό ο άνθρωπος αν δεν καθαρθεί από τα πάθη, δεν πρόκειται ποτέ η ψυχή του να θεραπευθεί από την ασθένεια της αμαρτίας⁸⁸. Μετά το χωρισμό της ψυχής από τον Θεό, ο άνθρωπος μπορεί ν' απέβαλε το καθ' ομοίωση Θεού, αλλά δεν έχασε το κατ' εικόνα⁸⁹.

Επομένως, επειδή ο Θεός δημιούργησε τον άνθρωπο κατ' εικόνα Του, τα πάθη δεν αποτελούν φυσική κατάσταση της ψυχής και δεν ανήκουν στην ανθρώπινη φύση. Δεν έχουν ουσία ή υπόσταση, διότι η φυσική κατάσταση του ανθρώπου είναι η ύπαρξη των αρετών, ενώ τα πάθη είναι παρά φύση κατάσταση⁹⁰. Όταν ο άνθρωπος βρίσκεται υπό την επίδραση του πάθους και σε κατάσταση αποστασίας από τον Θεό, ο νους του γίνεται, σύμφωνα με τον άγιο, κτηνώδης ή δαιμονικός⁹¹.

Περαιτέρω, ο άνθρωπος διακρίνεται από την ακόρεστη επιθυμία για απόκτηση αγαθών και ηδονών. Η μη σύμφωνη με το μέτρο της αναλογίας της φύσεως ικανοποίηση των επιθυμιών της ψυχής και του σώματος γεννά τα πάθη⁹². «Η παράχρηση των δυνάμεων της ψυχής είναι η των παθών αποτρόπαια φύση», αναφέρει ο Γρηγόριος⁹³. Όταν ο άνθρωπος το υπερβαίνει και η ψυχή διαχέεται στις μέριμνες και στις ηδονές, αγκαλιάζει την αμαρτία και η ψυχή πεθαίνει ζωντανή⁹⁴ και αυτός είναι θάνατος, αφού υπάρχει και της ψυχής θάνατος, της φύσει αθάνατης⁹⁵. Θάνατος

⁸⁴ Νείλου Ασκητού, «Περί προσευχής κεφάλαια εκατόν πενήντα», Φιλοκαλία των ιερών νηπτικών-Επιτομή, σ.81.

⁸⁵ VI.Lossky, *Η Μυστική Θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας*, σ.153.

⁸⁶ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζόντων», Λόγος 1,1, 4, Τόμος 2, σ.55.

⁸⁷ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Προς Μοναχόν Ξένον, Περί Παθών και Αρετής», Τόμος 8, σ. 359.

⁸⁸ Δημητρίου Καλλιντέρη, *Πάθη και απάθεια κατά την διδασκαλία του Αββά Ισαάκ του Σύρου*, Εκδόσεις Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 1997, σ.44.

⁸⁹ Γρηγορίου Παλαμά, «Κεφάλαια εκατόν πενήντα», 39, Τόμος 8, σ. 57.

⁹⁰ Ιερόθεου Βλάχου, *Ορθόδοξη ψυχοθεραπεία, Πατερική θεραπευτική αγωγή*, σ. 234.

⁹¹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Ομιλία ΝΑ'», 10, Τόμος 11, σ. 227.

⁹² Δ. Καλλιντέρη, *Πάθη και απάθεια, κατά την διδασκαλία του Αββά Ισαάκ του Σύρου*, σ.37.

⁹³ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζόντων», Λόγος 2,1,30, Τόμος 2, σ. 388.

⁹⁴ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κεφάλαια Εκατόν Πεντήκοντα», 45, Τόμος 8, σ. 131.

⁹⁵ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Προς Μοναχόν Ξένον, Περί Παθών και Αρετής», Τόμος 8, σ.355.

της ψυχής επομένως είναι η εγκατάλειψη του Θεού⁹⁶, αναφέρει ο Άγιος και όπως ο χωρισμός της ψυχής από το σώμα είναι θάνατος του σώματος, έτσι και ο χωρισμός του Θεού από τη ψυχή είναι θάνατος της ψυχής και αυτός είναι ο κυρίως θάνατος⁹⁷.

Η ψυχή έχει για οφθαλμό το νου⁹⁸, ο οποίος έχει ουσία και ενέργεια⁹⁹. Ως ουσία βρίσκεται μέσα στην καρδιά και ως ενέργεια βρίσκεται στους λογισμούς. Η φυσική του κατάσταση είναι να ζει εν Αγίω Πνεύματι και όταν ο νους ασθενεί και σκοτιάζεται, ασθενεί και σκοτιάζεται η ψυχή, όπως αναφέρθηκε παραπάνω.

Ο νους σκοτιάζεται από τον πόλεμο που υφίσταται ο άνθρωπος, ο οποίος είναι τόσο εξωτερικός μέσω των αισθήσεων όσο και εσωτερικός μέσω των λογισμών¹⁰⁰. Μέσω των αισθήσεων γίνονται ποθητές οι κοσμικές ηδονές, λόγω της αγάπης του ανθρώπου προς το σώμα, ενώ οι λογισμοί επιτίθενται στο νου για να τον αιχμαλωτίσουν. Αν το κατορθώσουν, ο νους ξεπέφτει στα κτιστά και αισθητά πράγματα και δεν κινείται προς τον Θεό. Επομένως, ο πόθος και η έγνοια του ανθρώπου για πλούτο, δόξα και σαρκικές ηδονές¹⁰¹ αποσπούν το νου του από την αφοσίωσή του στον Θεό, με αποτέλεσμα να μην ενδιαφέρεται για την τήρηση των ευαγγελικών εντολών και την καλλιέργεια των αρετών. Κατ' ακολουθία, η φιλοχρηματία, η φιλοδοξία και η φιληδονία¹⁰² αποτελούν τις βασικές αιτίες των παθών που απομακρύνουν το νου του ανθρώπου από τον απαθή και θείο έρωτα.

Γι' αυτό ο νους πρέπει να θεραπευτεί και να επιστρέψει στην καρδιά¹⁰³. Μόνο έτσι δεν διασκορπάται στον κόσμο και στις ανάγκες του, αλλά με την κυκλική κίνηση των Πατέρων επιστρέφει στον εαυτό του και από εκεί υψώνεται στον Θεό. «Συστρέφει τον νουν εις εαυτόν ως μη την κατ' ευθείαν αλλά την κυκλικήν», αναφέρει ο Γρηγόριος. Ο νους δηλαδή επιστρέφει και ενώνεται με την καρδιά, ώστε να απελευθερωθεί από τα γήινα και πρόσκαιρα και εν συνεχεία να ατενίσει το θείο γνώφο.

⁹⁶ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Ομιλία ΛΑ'», 3, ΕΠΕ, Εκδόσεις Γρηγορίου του Παλαμά, Θεσσαλονίκη 2008, Τόμος 10, σ.281.

⁹⁷ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Προς μοναχὴν Ξένην, Περί Παθῶν και Αρετῆς», Τόμος 8., σ. 357.

⁹⁸ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερῶς Ησυχάζόντων», 1,2,3, Τόμος 2, σ. 105.

⁹⁹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερῶς Ησυχάζόντων», Λόγος 1,2, 5, Τόμος 2, σ. 109.

¹⁰⁰ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Ομιλία ΚΓ'», Τόμος 2, σ.87.

¹⁰¹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερῶς Ησυχάζόντων», Λόγος 1,1, Τόμος 2, σ.61.

¹⁰² Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Προς Ιωάννην και Θεόδωρον τους φιλοσόφους», Τόμος 8, σ.441.

¹⁰³ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερῶς Ησυχάζόντων», Λόγος 1,2, 3, Τόμος 2, σ. 107.

Ακόμη, ο Γρηγόριος ο Παλαμάς διακρίνει την ψυχή, όπως και η πλειονότητα της πατερικής ανθρωπολογίας, σύμφωνα και με την πλατωνική διαίρεση, σε τρεις δυνάμεις, το λογιστικό, το θυμικό και το επιθυμητικό¹⁰⁴, χωρίς όμως να δέχεται, όπως και οι Πατέρες της Εκκλησίας, την μεταφυσική του Πλάτωνα. Οι λογισμοί υπάρχουν στο λογιστικό, ο θυμός στο θυμικό και οι επιθυμίες στο επιθυμητικό, ενώ το θυμικό και το επιθυμητικό αποτελούν το παθητικό μέρος της ψυχής.

Οι τρεις αυτές δυνάμεις, λογιστικό, επιθυμητικό και θυμικό, πρέπει να στρέφονται προς τον Θεό, διότι αυτή είναι η φυσική τους κατάσταση¹⁰⁵. Ειδικότερα, το θυμικό και το επιθυμητικό κινούνται προς το λογιστικό, για να κατευθυνθεί αυτό προς τον Θεό. Όταν οι τρεις αυτές δυνάμεις είναι κατά Θεό, τότε η ψυχή έχει ειρήνη και αγάπη και το θέλημα του ανθρώπου ταυτίζεται με το θεϊκό θέλημα.

Όταν όμως ο άνθρωπος απομακρύνεται από τον Θεό, ο νους σκοτίζεται και ο άνθρωπος στρέφεται προς τα πάθη και την αμαρτία. Στην περίπτωση αυτή, κατά τον Γρηγόριο τον Παλαμά, στο λογιστικό μέρος της ψυχής του μεταπτωτικού ανθρώπου κυριαρχεί η φιλοδοξία και στο θυμικό τα πάθη του μίσους, της οργής και της μνησικακίας¹⁰⁶. Στο επιθυμητικό πρώτο πονηρό γέννημα είναι η φιλοκτημοσύνη, η οποία έχει την αρχή όχι από τη φύση, αλλά από την προαίρεση και γεννά την αρπαγή, την κλοπή και γενικά κάθε είδους πλεονεξία¹⁰⁷.

Συμπληρωματικά, ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός αναφέρει ότι αμαρτήματα του λογιστικού είναι η απιστία, η αίρεση, η αχαριστία, η αφροσύνη και η επιθυμία πλούτου και σαρκικών ηδονών, του θυμικού η ασπλαχνία, το μίσος, ο φθόνος και ο φόβος και του επιθυμητικού η λαιμαργία, η πορνεία, η μοιχεία, η φιλοχρηματία και η επιθυμία της κενής δόξης¹⁰⁸.

Το λογιστικό βρίσκεται μέσα στην καρδιά του ανθρώπου, ο οποίος φροντίζει να το εποπτεύει και να βρίσκεται σε ακριβή νήψη, φέρνοντας τον από έξω διασκορπισμένο νου μέσω των αισθήσεων μέσα στην καρδιά του¹⁰⁹. Το να οδηγείται ο νους έξω από το σώμα, όπως ισχυριζόταν ο Βαρλαάμ, για να επιτύχει εκεί τάχα νοερά θεάματα,

¹⁰⁴ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Προς Μοναχὴν Ξένην, Περί Παθῶν και Αρετῆς», Τόμος 8, σ.381.

¹⁰⁵ Ιερόθεου Βλάχου, Ορθόδοξη ψυχοθεραπεία, σ. 233-234.

¹⁰⁶ ό.π., σ.235.

¹⁰⁷ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Προς Μοναχὴν Ξένην, Περί Παθῶν και Αρετῆς», 30, Τόμος 8, σ. 381.

¹⁰⁸ Αγίου Ιωάννη Δαμασκηνού, «Λόγος ψυχοφελής και θαυμάσιος», Φιλοκαλία των ιερών νηπτικών, Τόμος Β', σ. 298-299.

¹⁰⁹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερῶς Ησυχαστῶν», Λόγος 1,2,3, Τόμος 2, σ. 105.

είναι δαιμονικό εύρημα, πλάνη και κακοδοξία¹¹⁰. Δεχόμενος τη σχετική θεωρία του Διονυσίου του Αρεοπαγίτου, ο μεγάλος διδάσκαλος του ησυχασμού αναφέρει ότι η ενέργεια του νου δεν βαίνει κατ' ευθεία μόνο γραμμή, κατευθυνόμενη μόνο προς τα εκτός αυτού ορατά, αλλά και κυκλικά, διότι αν λείπει η καθαρότητα ο νους αιχμαλωτίζεται και δεσμεύεται υπό των αισθητών και ορατών και αδυνατεί να επιστρέψει στον εαυτό του.¹¹¹

Εκτός όμως από την διάκριση των παθών ανάλογα με το τριμερές της ψυχής, ο διδάσκαλος της ησυχίας διακρίνει τα πάθη ανάλογα με την ηλικία, αναφέροντας ότι αρχικά σε μικρή ηλικία κάνει την εμφάνισή της στο επιθυμητικό η φιλοκτημοσύνη και η φιλαργυρία για να συνεχίσει ύστερα η φιλοδοξία. Αυτή αφορά τόσο την κοσμική φιλοδοξία, όσο και την κακοδοξία των ενάρετων που προχωρούν στην πνευματική ζωή, ενώ όσο μεγαλώνει ο άνθρωπος εμφανίζεται η φιληδονία¹¹².

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, το θυμικό και το επιθυμητικό αποτελούν το παθητικό μέρος της ψυχής, πάνω στο οποίο στηρίζονται και αναπτύσσονται τα πάθη. Ο άνθρωπος καλείται να το μεταμορφώσει και να το προσανατολίσει σταθερά προς τον Θεό. Η ορθόδοξη θεολογία κάνει λόγο για την μεταμόρφωση όλων των ψυχικών δυνάμεων του ανθρώπου και μεταστροφή του νου του στην κατά Θεό έξη, αφού πρώτα θεραπευθεί. Τότε το θυμικό και το επιθυμητικό κινούνται προς την κατά φύση τους πορεία και στρέφονται προς το Θεό.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, το παθητικό της ψυχής κινείται προς τη σωστή χρήση του, καθιστώντας την αρχική διάθεση καλή συνήθεια, επιτυγχάνοντας εν τέλει την υπομονή στο θυμικό και την αγάπη στο επιθυμητικό, ώστε να κινηθεί προς εκείνο για το οποίο πλάσθηκε. Τις προερχόμενες από το παθητικό ορμές άλλες τις συνέτισαν, άλλες τις σωφρόνισαν και άλλες τις εξημέρωσαν¹¹³, αναφέρει ο ησυχαστής θεολόγος.

Σύμφωνα με τους Πατέρες της Εκκλησίας και τον Γρηγόριο το παθητικό μέρος της ψυχής θα υποταχθεί στο λογιστικό, το οποίο ηγεμονεύει στη ψυχή, προκειμένου ο άνθρωπος να οδηγηθεί στη θέωση. Η απάθεια, όρος της στωικής φιλοσοφίας, την οποία υιοθέτησε ο Πλάτων και οι νεοπλατωνικοί, είναι η μεταβολή της ψυχής του

¹¹⁰ ό.π., 1,2,4, σ. 107.

¹¹¹ Ιωάννη Κορναράκη, *Στοιχεία Νηπτικής Ψυχολογίας*, Εκδόσεις Κυριακίδη, 2017, σ. 27.

¹¹² Φιλοκαλία Δ', σ. 100-105.

¹¹³ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Ομιλία ΜΓ'», ΕΠΕ, Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 2009, Τόμος 11, σ.39.

ανθρώπου από τα νοσηρά πάθη στην κατά Θεό έξη. Επομένως, στην ορθόδοξη ανθρωπολογία γίνεται λόγος για την μεταμόρφωση και απελευθέρωση από τα πάθη και κατ' ακολουθία για την μετάθεση του παθητικού της ψυχής προς τα ανώτερα και τα θεία και όχι για τη νέκρωσή του.

Αντιθέτως, ο Βαρλαάμ διεκήρυττε ότι η απάθεια συνίσταται στην νέκρωση του παθητικού της ψυχής, το οποίο αντιτίθεται όπως ήδη ελέχθη στην πατερική παράδοση. Ειδικότερα, ο Βαρλαάμ δίδασκε ότι πρέπει να νεκρωθεί το παθητικό της ψυχής, ώστε να μην ενεργεί σύμφωνα με τις δυνάμεις του, ούτε σύμφωνα με οποιαδήποτε κοινή ενέργεια ψυχής και σώματος, γιατί λέγει κάθε μία από αυτές γίνεται εμπόδιο στην προσευχή¹¹⁴, γι' αυτό ο Γρηγόριος τον αποκαλούσε καθηγητή της απραξίας¹¹⁵. Όμως, δεν αντιλαμβανόταν τη διαφορά που υπάρχει στις αισθήσεις, πόσο διαφορετικά δηλαδή χρησιμοποιούν τη σωματοειδή δύναμη μέσα τους και δεν κινούνται όλες μόνο με τα κίνητρα που δέχονται από έξω. Έτσι, όσες αισθήσεις κινούνται από τις εξωτερικές ενέργειες, αυτές ηρεμούν όταν στρεφόμεστε προς τα εσωτερικά¹¹⁶, αλλά όσες κινούνται σύμφωνα με τις ενέργειες της ψυχής, αυτές συμβάλλουν στον αγώνα κατά των παθών. Υπάρχουν δηλαδή ενέργειες οι οποίες δεν προχωρούν από το σώμα στο νου, αλλά από το νου στο σώμα.

Τούτων δοθέντων, ο άνθρωπος δεν βρίσκεται στον κόσμο για να αυτοκτονήσει, νεκρώνοντας κάθε ενέργεια του σώματος και δύναμη της ψυχής, αλλά για ν' απομακρυνθεί από τις φαύλες ορέξεις και πράξεις¹¹⁷. Επομένως, δεν οδηγείται ο άνθρωπος στην παθητικότητα και στην απραξία, ούτε νεκρώνει τις αισθήσεις, σύμφωνα με την διδασκαλία του Βαρλαάμ, αλλά καθαρίζει το παθητικό και λογιστικό μέρος της ψυχής και νεκρώνει τον εαυτό του ως προς την αμαρτία. Δηλαδή ο άνθρωπος δεν νεκρώνει όλες τις σωματικές του ενέργειες, αλλά την πορνεία, την ακαθαρσία και γενικά όλες τις γήινες και από τα πάθη νεκρώνει το κακό πάθος, όχι τις ενέργειες του Αγίου Πνεύματος που τελούνται μέσω του σώματος, ούτε τα θεία και μακάρια πάθη, ούτε τις δυνάμεις της ψυχής που από τη φύση τους είναι καμωμένες για τις ενέργειες αυτές¹¹⁸.

¹¹⁴ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζόντων», 2,2, Τόμος 2, σ.301.

¹¹⁵ ό.π., 2,2,10, Τόμος 2, σ. 309.

¹¹⁶ ό.π., 2,2, 20, Τόμος 2, σ.301.

¹¹⁷ ό.π., 2,2, Τόμος 2, σ.337.

¹¹⁸ ό.π., 2,2,22, Τόμος 2, σ. 335.

Στην απάθεια φτάνει κανείς με την πρακτική ασκητική ζωή ανάλογα με τις δυνάμεις και αντοχές εκάστου, σε κάθε περίπτωση όμως η θεραπεία του νοός δεν κατορθώνεται αποκλειστικά με το ασκητικό αγώνισμα του πιστού, αλλά με τη συνέργεια του Αγίου Πνεύματος. Δεν αποτελεί δηλαδή επίτευγμα του ανθρώπου, αλλά θεία χορηγία και δώρο. Επομένως, η θεραπεία των παθών είναι το πρώτο στάδιο για να οδηγηθεί ο άνθρωπος στη θέωση. Να σημειωθεί, ότι η κάθαρση του ανθρώπου, προκειμένου να οδηγηθεί στην ένωση με τον Θεό, είναι μια και αδιαίρετη και δεν διακρίνεται σε κάθαρση των παθών και κάθαρση της εσωτερικής άγνοιας¹¹⁹, όπως ισχυριζόταν ο Βαρλαάμ.

Το πρώτο το οποίο ο άνθρωπος καλείται να θεραπεύσει είναι η επιθυμία, διότι η επιθυμία όταν δεν ικανοποιείται εξάπτει τον θυμό και εν συνεχεία η διάνοια δεν λειτουργεί με υγεία¹²⁰. Η θεραπεία της ψυχής, λέει ο μεγάλος θεολόγος, ξεκινάει από την επιθυμία, διότι μόνο με την επιθυμία η νόσος υπάρχει ήδη στη ψυχή¹²¹. Οποιες διαθέσεις βάλει κανείς μέσα στη ψυχή του, αυτές και απολαμβάνει¹²², κατορθώνοντας να τρέφει τα πάθη του και να ενδύεται με τον άσχημο μανδύα τους.

Ύστερα, τα σαρκικά πάθη θεραπεύονται μόνο με την προσευχή και την ταπείνωση¹²³, καθώς με την προσευχή το αμαρτητικό του σώματος νεκρώνεται και οι λογισμοί που κινούν τα κτηνώδη πάθη καθίστανται ασθενέστεροι¹²⁴. Το λογιστικό, όπου μαίνονται τα πάθη της φιλοδοξίας, ο άνθρωπος το θεραπεύει με την ταπείνωση, το επιθυμητικό, όπου μαίνονται τα πάθη της φιλοκτημοσύνης και της φιλαργυρίας, το θεραπεύει με την ακτημοσύνη και το θυμικό, όπου μαίνονται τα πάθη της σάρκας το θεραπεύει με την άσκηση και την εγκράτεια¹²⁵, ενώ στις αισθήσεις του σώματος επιβάλλει την εγκράτεια και τη νήψη. Έτσι, μέσα από την κοπιώδη άσκηση στο παθητικό μέρος της ψυχής αντί του θυμού και της επιθυμίας θα αρχίσει να εμπεδώνεται η αγάπη και στο λογιστικό μέρος θα αποδιώκεται κάθε τι που εμποδίζει τη διάνοια να στρέφεται προς το Θεό¹²⁶.

¹¹⁹ ό.π., 2,1, Τόμος 2, σ.281.

¹²⁰ Θεοκλήτου Διονυσίατη, *Επιστολή προς σεμνοτάτην εν μοναζούσαις Ξένην*, Εκδόσεις Σπηλιώτη, Δ' Έκδοση, 2003, σ. 62-63.

¹²¹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Ομιλία ΕΒ*», Τόμος 11, σ.581.

¹²² Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Ομιλία ΛΓ*», Τόμος 10, σ.333.

¹²³ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Προς Μοναχήν Ξένην, Περί Παθών και Αρετής*», Τόμος 8, σ.397.

¹²⁴ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζόντων*», Λόγος 2,2,6, Τόμος 2, σ. 305.

¹²⁵ Ιερόθεου Βλάχου, *Ορθόδοξη Ψυχοθεραπεία, Πατερική θεραπευτική αγωγή*, σ, 263.

¹²⁶ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζόντων*», Λόγος 1,2,2, Τόμος 2, σ. 103.

Συνοψίζοντας τα όσα ελέχθησαν, ως αιτία προκλήσεως όλων των παθών είναι η απάτη του κόσμου και η προσκόλληση του ανθρώπου σε αυτόν. Ο άνθρωπος πρέπει να κυριαρχήσει στο παθητικό της ψυχής απορρίπτοντας την εξάρτησή του από τον κόσμο και τις εμπαθείς επιθυμίες, καθώς και να θανατώσει τον εαυτό του ως προς την αμαρτία. Έτσι, καθαρίζοντας την καρδιά του από τα πάθη και τους πονηρούς λογισμούς, θα φέρει το νου του στην καρδιά με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος, για να ενωθεί με τον Θεό και να φτάσει στην απάθεια. Αυτό θα το καταφέρει μέσα από τη νοερά ησυχία και την προσευχή, όπως θα αναφερθεί στην συνέχεια.

Αξιίζει να τονιστεί ότι ο Γρηγόριος αναφέρεται στην μεταμόρφωση των παθών και της παρά φύση κατάστασης του ανθρώπου και δεν εννοεί σε καμία περίπτωση την απελευθέρωση του ανθρώπου από τη φύση του, η οποία συχνά στην εποχή μας θεωρείται ως αναγκαιότητα. Αντιθέτως, βεβαιώνει για τον σεβασμό του ίδιου του θείου, το οποίο παραμένει ανεπηρέαστο από τις διάφορες ανθρώπινες τεχνολογήσεις και ιεραρχήσεις¹²⁷. Έτσι, η θέωση δεν καταπνίγει την ανθρώπινη φύση, αλλά την καθιστά ανθρώπινη με πιο αυθεντικό τρόπο¹²⁸.

B3) ΗΣΥΧΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΕΥΧΗ

Ο Γρηγόριος ο Παλαμάς είναι κυρίως ο υπέρμαχος και εκφραστής του ησυχασμού με τον οποίο ο άνθρωπος μέσω της αδιάλειπτης προσευχής επιτυγχάνει την κάθαρση της καρδιάς και των λογισμών, ώστε να φωτισθεί ο νους του και να ενωθεί με τον Θεό. Ο ησυχασμός ως ασκητική θεραπευτική αγωγή είναι η καρδιά της Ορθοδοξίας¹²⁹. Εκφράζει την πίστη του στην ανθρώπινη ελευθερία έναντι των εξωτερικών αναγκαιοτήτων και στην δυνατότητα μετοχής στην δόξα και στις ενέργειες του Θεού, ακόμη και στον επίγειο κόσμο¹³⁰.

Ησυχαστής είναι αυτός που επιτυγχάνει την ησυχία, την εσωτερική σιωπή και ηρεμία και είναι έτοιμος να ακούσει την προσευχή που επιτελείται μέσα στην καρδιά του¹³¹, ο δε τρόπος βιώσεως της ησυχίας λέγεται ησυχασμός. Συνίσταται στην μακροχρόνια

¹²⁷ Γρηγορίου Παλαμά, *Επιστολή προς Παύλον Ασάνην*-Θεολογία του ακτίστου φωτός, πρόλογος, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια: Χρήστος Τερέζης, Απόστολος Καπρούλιας, Εκδόσεις Ζήτρος, 2007, σ. 18.

¹²⁸ Ι. Μάγιεντροφ, *Βυζαντινή θεολογία*, σ. 164.

¹²⁹ Γρηγορίου Παλαμά, *Ρωμαίοι ή Ρωμιοί Πατέρες της Εκκλησίας*, Τόμος 1, σ.12.

¹³⁰ Χρ. Τερέζη, *Στοιχεία εισαγωγής στη φιλοσοφία*, σ.765.

¹³¹ π. Αρίσταρχου Γκρέκα, *Η αποτύπωση της ησυχαστικής πνευματικότητας στο έργο του Αγίου Νικοδήμου Αγιορείτου*, Εκδόσεις Ostracon Publishing, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 24.

άσκηση και στη διαρκή επανάληψη της μονολόγιστης ευχής του Χριστού. Αποτέλεσε συνέχεια της ασκητικής και μυστικής θεολογίας από τους ορθοδόξους στην Ανατολή που εφάρμοζαν τις ευαγγελικές εντολές και βίωναν την εν Χριστώ ζωή μέσα από την άσκηση και τα Μυστήρια της Εκκλησίας. Σκοπός του ησυχαστή δεν είναι η θεωρία των αγαθών του μέλλοντος αιώνας, των θείων πραγματικοτήτων και του άκτιστου φωτός, αλλά η ορμώμενη από ένθεο έρωτα επίτευξη κοινωνίας με τον Θεό¹³².

Την ησυχία αναζητούσαν οι Προφήτες, ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, οι Μαθητές του Χριστού, καθώς και ο ίδιος ο Σαρκωμένος Λόγος. Ο όρος «ησυχία» ανευρίσκεται στη μοναστική γραμματεία από τον 4^ο αιώνα για να χαρακτηρίσει τον τρόπο ζωής που διάλεξαν οι ερημίτες στις Αιγυπτιακές και Παλαιστινιακές ερήμους, αφιερωμένοι στη θεωρία και την αδιάλειπτη προσευχή¹³³. Εκπροσωπείται την εποχή αυτή από τους Αρσένιο, Μακάριο Αιγύπτιο, Ευάγριο Ποντικό, Μέγα Βασίλειο, Γρηγόριο Θεολόγο και Γρηγόριο Νύσσης, τον 5^ο αιώνα από τον Διάδοχο Φωτικής, τον 6^ο-7^ο αιώνα από τους Ιωάννη της Κλίμακος και Μάξιμο Ομολογητή, τον 8^ο-9^ο αιώνα από τον Θεόδωρο Στουδίτη, τον 10^ο-11^ο αιώνα από τον Συμεών το Νέο Θεολόγο και συνεχίστηκε με τον Νικήτα Σταθάτο, ενώ τον 13^ο αιώνα η ησυχαστική παράδοση συναντάει στον Νικηφόρο τον Ησυχαστή τον κύριο εκφραστή της¹³⁴.

Η έρημος ήταν γνωστή ως κατοικία του δαίμονα και όσοι κατέφευγαν σ' αυτήν, πολεμούσαν πρόσωπο με πρόσωπο με τις δυνάμεις του πονηρού¹³⁵. Σε περιόδους όπου η Εκκλησία κλονιζόταν από το κοσμικό φρόνημα, παρατηρείτο μαζική φυγή στην έρημο και στην ησυχία, προκειμένου να διασωθεί το χριστιανικό ιδανικό. Η αναχώρηση από τον κόσμο δεν γίνεται από αποστροφή προς τούτον ή από δειλία, αλλά σημαίνει φυγή εκ της πλάνης και του διαβόλου. Δεν αποτελεί άρνηση της θείας δημιουργίας, αλλά αποφυγή παραχρήσεως και θεοποιήσεως της¹³⁶. Για να καταδειχθεί η σπουδαιότητα του ησυχασμού, η Εκκλησία τον ΣΤ' αιώνα αποφάσισε να επιλέγει τους επισκόπους αποκλειστικά από την τάξη των μοναχών¹³⁷.

¹³² Vladimir Lossky, *Η θέα του Θεού*, Μετάφραση Μ. Καλαμαρά, Εκδόσεις Β. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 188.

¹³³ Ιωάννου Μάγιεντορφ, *Η Βυζαντινή κληρονομιά στην Ορθόδοξη Εκκλησία*, Εκδόσεις Αρμός, Μάιος 1999, σ.207.

¹³⁴ Α. Γκρέκα, *Η αποτύπωση της ησυχαστικής πνευματικότητας στο έργο του Αγίου Νικόδημου Αγιορείτου*, σ.26.

¹³⁵ Λουκ. η, 29, Ματθ. ιβ, 43.

¹³⁶ Γρηγορίου Παλαμά, «Ομιλία 33», PG 151, 421 B- 424 A.

¹³⁷ Jonh Meyendorff, *Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς και η Ορθόδοξη Μυστική Παράδοση*, σ.24.

Με τον όρο ησυχία εννοείται η μέθοδος εκείνη που χρησιμοποίησαν όλοι οι θεούμενοι για να ενωθούν με τον Θεό και να υπερβούν τον θάνατο¹³⁸. Αποτελεί την αγωγή της ορθόδοξης παράδοσης, ώστε ο άνθρωπος ν' αποκαταστήσει τη σχέση του με τον Θεό και να ενωθεί μαζί Του. Διακρίνεται σε σωματική και ψυχική, η σωματική είναι βοηθητική για να φτάσει ο άνθρωπος να αποκτήσει και την εσωτερική ψυχική υγεία, την λεγόμενη νοερά ησυχία¹³⁹. Χαρακτηριστικά της είναι η ατάραχη κατάσταση του νου, η ειρήνη της καρδιάς, η ελευθέρωσή της από εμπαιθείς λογισμούς και η διαμονή της στο Θεό¹⁴⁰. Με την ησυχία ο άνθρωπος καθαρίζει την καρδιά από τα πάθη και έτσι αποκτά την κοινωνία και ενότητα με τον Θεό¹⁴¹. Ο Κύριος μακαρίζει τους «καθαρούς την καρδιά», διότι θα δουν τον Θεό, αφού πρώτα όμως πραγματοποιηθεί η κάθαρση¹⁴².

Η ησυχία δεν εξαρτάται τόσο από τον τόπο, αλλά από τον τρόπο και γι' αυτό δεν είναι μια ψυχολογική, αλλά οντολογική κατάσταση¹⁴³. Πρέπει κυρίως η ψυχή να παύσει να υποτάσσεται στο αυτονομημένο σώμα¹⁴⁴ και να αποδεσμευτεί από τον εγωκεντρικό εαυτό. Κατά τον Γρηγόριο, η ησυχία είναι η στάση του νου και του κόσμου, η λησμονία των κάτω, η μύηση των ουράνιων, η απόθεση των νοημάτων προς το καλύτερο, όπου μέσω αυτής ο άνθρωπος απελευθερώνεται από τα κάτω και στρέφεται προς τον Θεό¹⁴⁵. Οι άνθρωποι αγαπάνε περισσότερο τα πρόσκαιρα και τα γήινα, παρά τα ουράνια και τα αιώνια αγαθά¹⁴⁶, αναφέρει ο ησυχαστής θεολόγος. Γι' αυτό η ησυχία νεκρώνει τις εξωτερικές αισθήσεις και ο άνθρωπος κατορθώνει να απομακρύνεται από τον εαυτό του, τον κόσμο και τις μέριμνες, επιδιώκοντας με θέρμη τη συναναστροφή με τον Θεό. Με επιμονή και άσκηση συγκεντρώνει το νου στην καρδιά και επαναλαμβάνει την μονολόγιστη ευχή «Κύριε Ιησού Χριστέ, ελέησόν με», προσέχοντας συνεχώς να μην εισχωρήσουν στην καρδιά λογισμοί¹⁴⁷.

Προϋπόθεση είναι η διαρκής νήψη και προσοχή, δηλαδή η εγρήγορση και ετοιμότητα του ανθρώπου, η εποπτεία και ο έλεγχος του εαυτού. Ο νους είναι συγκεντρωμένος

¹³⁸ Ιερόθεου Βλάχου, *Ησυχία και Θεολογία*, σ. 99.

¹³⁹ Ιερόθεου Βλάχου, *Ορθόδοξη ψυχοθεραπεία, Πατερική θεραπευτική αγωγή*, σ. 294.

¹⁴⁰ Α. Γκρέκα, *Η αποτύπωση της ησυχαστικής πνευματικότητας στο έργο του Αγίου Νικόδημου Αγιορείτου*, σ.24.

¹⁴¹ Ιερόθεου Βλάχου, *Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς ως αγιορείτης*, σ.61.

¹⁴² Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Β' προς Βαρλαάμ*», 46, Τόμος 1, σ. 567.

¹⁴³ Γεωργίου Κανάνη, *Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς διδάσκαλος της θεώσεως*, Έκδοση Ιεράς Μονής Οσίου Γρηγορίου, Έκδοση Β', Αγιον Όρος, 2006, σ.99.

¹⁴⁴ Μ.Βασιλείου, *Επιστολή β', Γρηγορίου*, 2, PG 32,225B.

¹⁴⁵ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Ομιλία ΝΓ'*», 52, Τόμος 11, σ. 329

¹⁴⁶ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Ομιλία ΚΕ'*», Τόμος 10, σ.133.

¹⁴⁷ Ιερόθεου Βλάχου, *Ορθόδοξη ψυχοθεραπεία*, σ.307.

συνεχώς, ώστε να μην παρασύρεται και διασπάται μέσα από τις αισθήσεις και πρέπει να στραφεί μέσα στην καρδιά, όπου ευρίσκεται το «λογιστικόν ταμείον». Κατ' αυτόν τον τρόπο δεν προσηλώνεται στα κοσμικά πράγματα και τις έγνοιες του κόσμου τούτου και δεν διασπάται από τις ανθρώπινες ανάγκες και φροντίδες. Ο συγκεντρωμένος νους με την προσευχή κρατείται μέσα στο σώμα, το οποίο συμμετέχει ενεργά στο ασκητικό αγώνισμα του πιστού και μένει καθαρός από λογισμούς και εικόνες που νεκρώνουν την εσωτερική του ελευθερία και τον αποσπούν από την κοινωνία με τον Θεό¹⁴⁸. Σταδιακά ο νους αρχίζει ν' απομακρύνεται από κάθε αισθητό, να ανυψώνεται πάνω από τη διάνοια και να διεισδύει στα βαθύτερα της ύπαρξής του.

Η συγκέντρωση του νου μέσα στην καρδιά έχει ως αποτέλεσμα ο άνθρωπος να αντικρίζει την ελαχιστότητά του μπροστά στον πανάγαθο Θεό, να βλέπει την αθλιότητά του και να αισθάνεται την αμαρτωλότητά του. Είναι η αρχή της μετανοίας και των δακρύων, ώστε ο άνθρωπος ν' αλλάξει εντελώς τρόπο και στάση ζωής. Η κατά Θεό λύπη δημιουργεί στην ψυχή αμετακίνητη μετάνοια για τη σωτηρία¹⁴⁹. Όσο δε αυξάνεται η μετάνοια, τόσο καθαρίζεται ο άνθρωπος και πλησιάζει τον Δημιουργό Του.

Μόνο τότε ο άνθρωπος μπορεί με τη χάρη του Θεού να θεραπευθεί, να εισέλθει στη σωτηρία και να ενωθεί με τον Θεό κατ' ενέργεια. Έτσι, οδηγείται προς τη βασιλεία των ουρανών, καθώς «η βασιλεία των ουρανών εντός ημών εστί»¹⁵⁰. Με επιμονή και υπομονή επομένως καταγίνεται στον αυτοέλεγχο, ώστε ν' απαρνηθεί τις μέριμνες και τις ηδονές, διατηρώντας την μνήμη του Θεού στην καρδιά του¹⁵¹.

Μ' αυτόν τον τρόπο ο εραστής της ενώσεως με τον Θεό εισέρχεται στα άδυτα της ιεράς ησυχίας, αφού ελευθερώσει πρωτίστως την ψυχή από κάθε δεσμό¹⁵². Εγκαταλείπει τα αισθητά και τις αισθήσεις, καθώς και τους λογισμούς και την ανθρώπινη διάνοια. Η αγάπη προς τον Θεό είναι αρχή κάθε αρετής, ενώ η αγάπη προς τον κόσμο πρόξενος κάθε κακίας¹⁵³, αναφέρει ο Γρηγόριος.

¹⁴⁸ Ιερόθεου Βλάχου, *Ησυχία και Θεολογία*, σ.99.

¹⁴⁹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Προς Μοναχὴν Ξένην, Περί Παθῶν και Αρετῆς», Τόμος 8, σ.427.

¹⁵⁰ Γαλ.4,6.

¹⁵¹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Εἰς τον βίον του Οσίου Πέτρου του εν Ἄθω», Τόμος 8, σ.329

¹⁵² Ιερόθεου Βλάχου, *Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς ως αγιορείτης*, σ.128.

¹⁵³ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Ομιλία ΑΓ'», Τόμος 10, σ.337.

Ο άνθρωπος μη συσχετιζόμενος ούτε κατά τον εσωτερικό ούτε κατά τον εξωτερικό άνθρωπο μ' αυτόν τον κόσμο¹⁵⁴, αποξενώνεται και απομακρύνεται με συνεχή μνήμη και θεωρία του Θεού¹⁵⁵. Έτσι, αποκτά το δώρο της ειρήνης των λογισμών, με την οποία τελειοποιεί την ταπείνωση¹⁵⁶, ώστε να κυριευθεί ολόκληρος από αγάπη. Η αγάπη είναι το πλήρωμα όλων των αρετών και τέλεια αγάπη υπάρχει μόνο όταν ο νους φτάσει στο καθ' ομοίωση.

Πρότυπο στον ασκητικό αγώνα των πιστών αποτελεί κατά τον ησυχαστή θεολόγο η Παναγία, διότι μόνη αυτή από όλους, αφού αφοσιώθηκε στην ησυχία κατά τρόπο υπερφυή από τόσο μικρή, μόνη από όλους κυοφόρησε χωρίς γνώση άνδρα τον θεάνθρωπο Λόγο¹⁵⁷. Διάλεξε την αόρατη σε όλους και ακοινώνητη ζωή, διαμένοντας στα άδυτα, μέσα στα οποία, αφού ελευθερώθηκε από κάθε υλικό δεσμό και αποτίναξε κάθε σχέση, ανυψώθηκε πάνω και από αυτή τη συμπάθεια προς το σώμα της και συνένωσε τον νου της με την προς εαυτό της στροφή και προσοχή και με την αδιάκοπη θεία προσευχή¹⁵⁸.

Κατ' ακολουθία, μέσα στην ησυχία ο άνθρωπος συνειδητοποιεί την αμαύρωση της εικόνας του Θεού και προκαλείται το ωφέλιμο πένθος¹⁵⁹, ώστε ο άνθρωπος ν' αποκτήσει τα έργα της μετανοίας. Παραδίνεται εξ ολοκλήρου στο θέλημά του Θεού και σκέφτεται την ημέρα του θανάτου του, έχοντας συνεχώς μνήμη Θεού. Διαμένει στο μεθόριο μεταξύ του κόσμου και των υπερκοσμίων¹⁶⁰. Λησμονεί τα πάντα και έχει συνεχώς μνήμη Θεού, η οποία εντείνεται με την προσευχή, καθώς και τη νηστεία, την αγρυπνία και τις μετάνοιες. Μ' αυτόν τον τρόπο ο άνθρωπος κατορθώνει να καθαρίσει την καρδιά του και το νου του και να ενωθεί με τον Θεό.

Να επισημανθεί ότι τα όσα αναφέρθηκαν δεν αποτελούν μια ιδιωτική πρωτοβουλία, ούτε μια μέθοδο η οποία επαφίεται αποκλειστικά στον άνθρωπο, αλλά σχετίζεται με την εν Χριστώ ζωή και την ενέργεια του Αγίου Πνεύματος, πάντα μέσα από τα σωστικά Μυστήρια της Εκκλησίας.

¹⁵⁴ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Προς τον Ιερομόναχον Παύλον Ασάνην», Τόμος 8, σ.477.

¹⁵⁵ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κεφάλαια Εκατόν Πεντήκοντα», Τόμος 8, σ.121.

¹⁵⁶ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Προς Μοναχὴν Ξένην, Περί Παθῶν και Αρετῆς», Τόμος 8, σ.411- Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός Ζ'», ΕΠΕ, Εκδόσεις Γρηγορίου Παλαμά, Θεσσαλονίκη 1987, Τόμος 6, σ. 545.

¹⁵⁷ Γρηγορίου Παλαμά, «Ομιλία ΝΓ'», 53, Τόμος 11, σ. 331.

¹⁵⁸ Γρηγορίου Παλαμά, «Ομιλία ΝΓ'», 59, Τόμος 11, σ. 339.

¹⁵⁹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Προς Ιωάννην και Θεόδωρον τους φιλοσόφους», Τόμος 8, σ.447.

¹⁶⁰ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερῶς Ησυχασζόντων», Λόγος 2,2, Τόμος 2, σ.297.

Στον αγώνα αυτό το σπουδαιότερο έργο τελεί η προσευχή. Είναι πολλές οι αναφορές στην προσευχή τόσο στην Παλαιά όσο και στην Καινή Διαθήκη, με χαρακτηριστικά παραδείγματα το «εξήλθεν εις το όρος προσεύξασθαι και ην διανυκτερεύων εν τη προσευχή του Θεού»¹⁶¹ «γρηγορείτε και προσεύχεσθε, ίνα μη εισέλθητε εις πειρασμόν»¹⁶², «αδιαλείπτως προσεύχεσθαι»¹⁶³ και «τη προσευχή προσκαρτερείτε, γρηγορούντες εν αυτή εν ευχαριστία»¹⁶⁴.

Η προσευχή κατέχει την κεντρική θέση στην ησυχαστική διδασκαλία του Γρηγορίου του Παλαμά, ο οποίος κάνει συχνές αναφορές στον Ευάγριο τον Ποντικό (4^{ος} αιώνας), στον Μακάριο τον Αιγύπτιο (4^{ος} αιώνας), στον Άγιο Διάδοχο Φωτικής (5^{ος} αιώνας), στον Ιωάννη της Κλίμακος (6^{ος} αιώνας), στον Άγιο Συμεών τον Νέο Θεολόγο (10^{ος} αιώνας) και σε άλλους Πατέρες της Εκκλησίας. Κατά τον Ευάγριο τον Ποντικό προσευχή είναι η ανώτατη πράξη του νου και ανάβασή του στον Θεό¹⁶⁵. Πρώτος αυτός εισήγαγε τη φράση «νοερά προσευχή», η οποία καθιερώθηκε στον βυζαντινό ησυχασμό, όμως ο Μακάριος ο Αιγύπτιος αντιλήφθηκε τον άνθρωπο ως ψυχοσωματικό σύνολο¹⁶⁶.

Στον Γρηγόριο όμως, η καρδιακή προσευχή με την επίκληση του ονόματος του Χριστού με τη φράση «Κύριε Ιησού Χριστέ ελέησόν με», βρήκε τη θεολογία της και συνδέθηκε με τη ζωή της Εκκλησίας. Με την αδιάλειπτη μνήμη του Ιησού κατά τη νοερά προσευχή συντελείται η πνευματική ανάβαση, ώστε ο προσευχόμενος να συναντήσει τον Θεό, ο οποίος έχει συγχρόνως την μνήμη και την παρουσία του Θεού¹⁶⁷. «Ταύτης γαρ η της προσευχής φύσις, από γης εις ουρανόν ανάγει τον άνθρωπο και παν επουράνιον υπερβάσα και όνομα και ύψωμα και αξίωμα, αυτής παρίστησι τούτον τω επί πάντων Θεώ»¹⁶⁸, αναφέρει ο άγιος Γρηγόριος. Είναι κοινωνία μυστικής ενέργειας των αγωνιστών πιστών με τον Θεό και ευφροσύνη της καρδιάς¹⁶⁹, ενώ προκαλεί αίσθημα ηδονής στα χείλη του προσευχομένου¹⁷⁰. Άλλοτε η

¹⁶¹ Λουκ. Στ', 12.

¹⁶² Ματθ. κστ', 41.

¹⁶³ Α' Θεσ. Ε', 17.

¹⁶⁴ Κολ. Δ', 2.

¹⁶⁵ Ι. Μάγιεντροφ, *Η Βυζαντινή κληρονομιά στην Ορθόδοξη Εκκλησία*, σ.208.

¹⁶⁶ Ιωάννη Μάγιεντροφ, *Βυζαντινή θεολογία*, Εκδόσεις Ίνδικτος, Αθήνα 2010, σ. 154-155.

¹⁶⁷ Αρ. Γκρέκα, *Η ησυχαστική πνευματικότητα στον Άγιο Νικόδημο τον Αγιορείτη*, σ. 50.

¹⁶⁸ Ομιλία 2, PG 151, 20 C.

¹⁶⁹ Ψαλμ. δ', 8,2.

¹⁷⁰ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζόντων», Λόγος 1,3, 2, Τόμος 2, σ. 129.

προσευχή έλκει το νου προς την ανέκφραστη θεία ένωση και άλλοτε ηχεί σαν μουσική στο νου που υψώνεται προς τον Θεό¹⁷¹.

Κατά τον ησυχαστή θεολόγο, η προσευχή «ιεουργεί και τελεσιουργεί την ίδια την ανάταση και ένωση του ανθρώπου προς το Θείο»¹⁷² και είναι «διώκτρια πονηρών πνευμάτων και παθημάτων»¹⁷³. Ο Γρηγόριος προτρέπει σε συνεχή επαγρύπνηση και δέηση και να μην εγκαταλείπεται η προσευχή από ραθυμία¹⁷⁴. Δια της άυλης και καθαρής και αδιάλειπτης προσευχής ο άνθρωπος επιμένει ισοβίως προς τον Θεό¹⁷⁵. Ο Κύριος λέει ότι θα δώσει Άγιο Πνεύμα σε εκείνους που τον παρακαλούν μέρα νύχτα¹⁷⁶. Η αδιάκοπη αυτή παράκληση γίνεται για να ανεβάσει και να στρέψει ο άνθρωπος το νου του στον Θεό και όχι για να πείσει ή να προσελκύσει τον Θεό. Όσο δε ο άνθρωπος αγωνίζεται στην προσευχή, τόσο αυξάνουν οι αρετές του και τόσο πλουσιότερες είναι οι δωρεές του Αγίου Πνεύματος.

Με την καρδιακή προσευχή ο νους αποβάλλει τις σχέσεις προς τα όντα, πρώτα τις σχέσεις προς τα αισχρά και πονηρά και έπειτα προς τα μεσαία, στα οποία ανήκει και η κάθε μάθηση και η μέσω αυτής γνώση¹⁷⁷, αφού δεν μπορεί να καταδέχεται τη γνώση την ώρα της προσευχής, προκειμένου το κτιστό να ενωθεί με το άκτιστο αποδεσμευμένο πλήρως από τα γήινα και τα πρόσκαιρα του κόσμου τούτου. Ο νους του ανθρώπου κατεβαίνει στην καρδιά, όπου είναι ο τόπος όπου συντελείται η συνάντηση του ανθρώπου με τον Θεό. Δηλαδή ο νους ως ενέργεια της ψυχής επιστρέφει στην ουσία της ψυχής που είναι η καρδιά και ενοποιημένες με την ουσία της οι δυνάμεις της ψυχής, με τη συνεργία της χάρις, αποκτούν την κοινωνία με τον Θεό¹⁷⁸ και ο άνθρωπος γεύεται την θεοποιό εμπειρία.

Όμως, είναι αδύνατον να καθαρίσει ο νους από τα εμπαθή νοήματα, χωρίς την τήρηση των ευαγγελικών εντολών, την καλλιέργεια των αρετών και την συμμετοχή στην ιερά εξομολόγηση και την θεία Κοινωνία, καθώς και την συνεχή επίκληση του ονόματος του Ιησού Χριστού. Η ευχή περιλαμβάνει τις δύο κύριες «στιγμές» της λατρευτικής πράξης, την ενατένιση της δόξας του Θεού και της αναζήτησής Του με

¹⁷¹ ό.π., 2,1,31, Τόμος 2, σ. 269.

¹⁷² Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Περί Προσευχής και Καθαρότητας Καρδίας», Τόμος 8, σ.265.

¹⁷³ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερών Ησυχασζόντων», Λόγος 1,3,2, Τόμος 2, σ. 129.

¹⁷⁴ ό.π., 2, 1, 30, Τόμος 2, σ. 267.

¹⁷⁵ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Β΄ προς Βαρλαάμ», 48, Τόμος 1, σ. 569.

¹⁷⁶ Λουκ. 11, 13.

¹⁷⁷ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερών Ησυχασζόντων», Λόγος 2, 3, 35, Τόμος 2, σ. 403.

¹⁷⁸ Α. Γκρέκα, *Η αποτύπωση της ησυχαστικής πνευματικότητας στο έργο του Αγίου Νικοδήμου Αγιορείτου*, σ. 31.

τις λέξεις «Κύριε Ιησού Χριστέ» και την μετάνοια και την αίσθηση της αμαρτίας και της αναξιότητας με την φράση «ελέησόν με»¹⁷⁹.

Συνίσταται στην αρχή το κράτημα για λίγο της αναπνοής, ώστε να συγκρατηθεί η διάνοια και να μην περιφέρεται εδώ και εκεί και να την προσηλώνει στο στήθος ή τον ομφαλό, ώστε την διαχεόμενη έξω δια του βλέμματος δύναμή του νου να στρέφει μέσα στην καρδιά του, γι' αυτό ο Βαρλαάμ κατηγορούσε τους προσευχομένους ως ομφαλοψύχους¹⁸⁰. Ο Γρηγόριος αν και θεωρούσε τη χρήση φυσικής μεθόδου σαν κάτι θεολογικά παραδεκτό, αντιμετώπιζε παρόμοιες μεθόδους ως δευτερεύουσες και κατάλληλες κυρίως για αρχάριους¹⁸¹. Οι αρχάριοι στην προσευχή μπορούν να ησυχάζουν μετά από μακρά ανάγνωση και να αφοσιώνονται στη μονολόγιστη ευχή, μέχρι ν' αποκτήσουν τη συνήθεια ν' ασχολούνται μ' αυτήν αδιάκοπα κατά διάνοια, και αν ακόμη το σώμα κάνει κάτι άλλο¹⁸², διδάσκει ο κορυφαίος ησυχαστής.

Ενωμένος ο νους με την ευχή, γυμνός από σκέψεις, κατεβαίνει στην καρδιά και ο άνθρωπος βιώνει την άφραστη μακαριότητα. Οι άνθρωποι προσκολλώνται στον Θεό με την προσευχή και την αδιάλειπτη ευχή και μένουν προσηλωμένοι στις δεήσεις και τη δοξολογία. Ο Όσιος Νείλος ο Ασκητής συμβουλεύει «Αεί μνημονεύειν του Θεού και ουρανόσ η διάνοιά σου γίνεται»¹⁸³.

Η μονολόγιστη ευχή διώχνει τους πονηρούς λογισμούς και τις εμπαθείς σκέψεις, οδηγώντας προς τα άνω τη λογική ψυχή. Όμως ο νους πρέπει να παραμένει αμετεώριστος, ασχημάτιστος, αφάνταστος, ανεικόνιστος και ανείδεος¹⁸⁴. Η προσευχή αυτή συνοδεύεται από ψυχοσωματικές εκδηλώσεις, όπως τα δάκρυα, τα οποία αποτελούν δείγμα καθαρής προσευχής¹⁸⁵ και δεν είναι μια έκσταση του νου από το σώμα και την πραγματικότητα. Η ζωνρή μνήμη του Θεού κατά την προσευχή φέρνει τον φωτισμό του Πνεύματος, όταν η συνέχεια της μνήμης δεν διακόπτεται από γήινες φροντίδες και έτσι δια της προσευχής ο άνθρωπος γίνεται ναός του Θεού¹⁸⁶. Επομένως ο άνθρωπος δεν μπορεί να δεχτεί την υπερφυσική δύναμη της θεωρίας και

¹⁷⁹ Καλλίστου Ware Μητροπολιτη Διοκλείας, «*Η δύναμη του ονόματος*», Εκδόσεις Ακρίτας, Ιούνιος 1997, σ. 31.

¹⁸⁰ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Β' προς Βαρλαάμ*», 50, Τόμος 1, σ. 571.

¹⁸¹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζόντων*», Λόγος 1,2,7, Τόμος 2, σ. 111.

¹⁸² ό.π., 1,3,2, Τόμος 2, σ.129.

¹⁸³ Αγίου Νείλου του Ασκητού, «*Περί προσευχής*», Φιλοκαλία των ιερών νηπτικών, Τόμος Α, Εκδόσεις Το Περιβόλι της Παναγιάς, Μετάφραση Α.Γ. Γαλίτη, σ. 231.

¹⁸⁴ π. Στέφανου Αναγνωστόπουλου, *Η ευχή μέσα στον κόσμο*, Εκδόσεις Επτάλοφος, Πειραιάς 2014.

¹⁸⁵ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζόντων*», Λόγος 2,2,7, Τόμος 2, σ. 305.

¹⁸⁶ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Αντιρρητικός Ζ'*», 7, 17, Τόμος 6, σ. 517.

να ενωθεί με το άκτιστο φως, αν δεν καθαρίσει πρώτα τον εαυτό του με τη δύναμη των εντολών και απασχολήσει το νου του με τη γνήσια προσευχή¹⁸⁷.

Περαιτέρω, ο ησυχαστής θεολόγος αναφέρεται στην αδιάκοπη προσευχή και την αγρυπνία, διότι ο Βαρλαάμ ισχυριζόταν ότι είναι αδύνατον το να προσεύχεται κανείς ακατάπαυστα. Διακρίνει έτσι τη συνήθεια προσευχής του Βαρλαάμ από την ενέργεια προσευχής¹⁸⁸. Ο Βαρλαάμ ισχυριζόταν ότι ο άνθρωπος πρέπει ν' αποκτήσει τη συνείδηση ότι δεν μπορεί να πράξει τίποτα αν δεν το θέλει ο Θεός, ισχυριζόμενος ότι η αδιάλειπτη προσευχή είναι η πίστη στο θέλημα του Θεού. Ο Γρηγόριος όμως απάντησε ότι είναι άλλο η πίστη στο θέλημα Του και άλλο η προσευχή. Η προτροπή για προσευχή αφορά την ενέργειά της και η διδασκαλία ότι άνευ του Θεού ουδέν δύναται ο άνθρωπος να πράξει δεν αποτελεί προσευχή, αλλά προϋπόθεση αυτής¹⁸⁹.

Τούτων δοθέντων η ησυχία διευκολύνει το ξερίζωμα των παθών και με την άσκηση, τη νηστεία, την αγρυπνία και την προσευχή καθαρίζει τον προσευχόμενο, ο οποίος επιστρέφει στον εαυτό του και στον Θεό, αποτελώντας την προϋπόθεση της θείας θεωρίας. Και όταν ο νους ενωθεί με όλες τις δυνάμεις της ψυχής και επιστρέψει προς τον Θεό, τότε προσφέρεται μέσω του ανθρώπου όλη η αισθητή και νοητή κτίση στον Θεό, αφού κατά τον Γρηγόριο τον Παλαμα, ο άνθρωπος είναι ο σύνδεσμος και η περιοχή ανάμεσα στον Θεό και την κτίση¹⁹⁰.

Η παρουσία και η χάρη του Θεού γίνονται γνωστές και μέσω της προσευχής. Επομένως, καρπός της ιερής ησυχίας και της προσευχής είναι η λάμψη του ακτίστου φωτός¹⁹¹ και τέλος της προσευχής είναι η αρπαγή προς τον Κύριο¹⁹². Ο πιστός χριστιανός με την καρδιακή προσευχή οράται το φως και μέσω του ακτίστου φωτός τη θέα του Θεού.

Ο Βαρλαάμ, όπως και η Δύση, αλλά αργότερα και ορθόδοξοι θεολόγοι, επηρεασμένος σαφώς από την ελληνική φιλοσοφία και τον σχολαστικισμό, εισήγαγε ένα διαφορετικό δογματικό σύστημα αμφισβητώντας τον ησυχασμό και τη νοερά προσευχή, όπως και την άσκηση. Ο Γρηγόριος όμως, κύριος εκφραστής των

¹⁸⁷ ό.π., 1,3,19, σ. 163.

¹⁸⁸ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερών Ησυχάζόντων», Λόγος 2,1, 30, Τόμος 2, σ.267.

¹⁸⁹ Γ. Μαντζαρίδη, *Παλαμικά*, σ. 229.

¹⁹⁰ Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά, «Τρία κεφάλαια για την προσευχή και την καθαρότητα της καρδιάς», Φιλοκαλία, Τόμος Δ', σ. 289.

¹⁹¹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός Ε'», Τόμος 6, σ.143.

¹⁹² Ιωάννου Σιναΐτου, *Κλίμαξ*, 28, PG88,1132D.

ησυχαστών του 14^{ου} αιώνα, υπερασπίστηκε την νοερά ησυχία, η οποία προσφέρει στον άνθρωπο την κάθαρση της καρδιάς και την ειρήνη των λογισμών, ώστε να γνωρίσει τελικά τον Θεό. Μέσα από τον έντονο προσωπικό ασκητικό αγώνα με τη συνέργεια της θείας χάριτος έφτασε στη θεωρία του Θεού και στην προσωπική κοινωνία μαζί Του. Έτσι, αντιμετώπισε τα θεολογικά και φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής του μέσω του προσωπικού του βιώματος και της εμπειρίας του, πάντα όμως στη κοινή γραμμή των Πατέρων της Εκκλησίας και της ορθοδόξου παράδοσης. Μάλιστα, ο ησυχασμός κράτησε ανόθευτη την ελληνορθόδοξη παράδοση και ενίσχυσε το φρόνημα των ορθοδόξων χριστιανών κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, προκειμένου ν' αντέξουν τα δεινά της σκλαβιάς.

B4) ΤΟ ΑΛΗΘΙΝΟ ΦΩΣ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΘΕΟ

Η θεολογία της θεώσεως και η ένωση με το Χριστό είναι ο σκοπός της ζωής του ανθρώπου, η οποία ελευθερώνει από τον θάνατο και την αμαρτία. Με την έλευση του Χριστού και την είσοδό Του στην ιστορία, η ιστορικότητα δεν είναι πλέον μόνο έγχρονος βίος, αλλά αποκτά νόημα, σκοπό και προοπτική¹⁹³. Ο Λόγος έρχεται να σαρκωθεί για να ενωθεί το κτιστό με το άκτιστο και να γίνει κατορθωτή η υπέρβαση του θανάτου¹⁹⁴. Με την ενανθρώπιση γεφυρώνεται το χάσμα μεταξύ κτιστού και ακτίστου και καταργείται η άβυσσος ανάμεσά τους. Καθίσταται πλέον ως δυνατότητα η συνάντηση και η κοινωνία με τον Απρόσιτο, προκειμένου «το όμοιο, το όμοιο καλέσει».

Ο Θεός μέσα από την απέραντη αγάπη Του επιτελεί το σχέδιό Του και η κατ' ενέργεια ένωση Θεού και ανθρώπου έχει σκοπό να οδηγήσει την ανθρώπινη φύση στην ένωση με το Θεό Λόγο εν τω Χριστώ¹⁹⁵. Ο άνθρωπος καλείται να γίνει «θείας κοινωνός φύσεως»¹⁹⁶ και η δυνατότητα στον κάθε άνθρωπο ένωσης με τον Θεό έχει καταστεί πλέον βεβαιότητα.

¹⁹³ Σταύρου Γιαγκάζογλου, «Η Ορθοδοξία ως πολιτιστικό επίτευγμα και τα προβλήματα του σύγχρονου ανθρώπου», Τόμος Γ', Ορθοδοξία και Μετανεωτερικότητα, ΕΑΠ, Πάτρα 2008, σ. 31.

¹⁹⁴ Ιωαννου Ζηζιούλα, «Μαθήματα χριστιανικής δογματικής- Ε Περί Δημιουργίας, Σωτηριολογία, Χριστολογίας και Εκκλησιολογίας», <https://www.oodegr.com/oode/dogmat1/perieh.htm>.

¹⁹⁵ Παναγιώτη Νέλλα, *Ζών Θεούμενον*, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα, Ιανουάριος 2000, σ.32.

¹⁹⁶ Β' Πέτρου α, 4.

Η Αγία Γραφή είναι πλήρης εκφράσεων αναφερομένων στο φως και στη θεία φωτοχυσία¹⁹⁷, ενώ υπάρχει ομοφωνία των Πατέρων και των Αγίων της Εκκλησίας σχετικά με τις εμπειρίες τους στην όραση του ακτίστου φωτός και στη θέα του Θεού. Παρατηρείται επομένως μια ιστορική συνέχεια, καθόσον οι θεοφάνειες της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης είναι ίδιες με την θέα του ακτίστου φωτός που βλέπουν οι προσευχόμενοι όλες τις εποχές. Οι θείες ενέργειες παρεχόμενες στους πιστούς δια του Αγίου Πνεύματος συνιστούν τη θεία Χάρη και ο Άγιος Γρηγόριος θα τις αποκαλέσει εν συντομία θεότητα ή άκτιστο φως ή Χάρη¹⁹⁸.

Ο Άγιος Μάξιμος διεκήρυξε ότι η ενσάρκωση πρέπει να θεωρηθεί σαν απόλυτος και πρωταρχικός σκοπός του Θεού στην πράξη της Δημιουργίας¹⁹⁹ και ο Χριστός ενσαρκώθηκε σύμφωνα με το προαιώνιο σχέδιο της βουλής του Θεού, προκειμένου να απαλλάξει το ανθρώπινο γένος από την αμαρτία, τη φθορά και το θάνατο, αλλά και να το οδηγήσει στη θέωση. Ο Άγιος Συμεών ο Νέος Θεολόγος, τον βίο του οποίου ο Γρηγόριος ο Παλαμάς χαρακτηρίζει «θαύμα και δι' υπερφύων θαυμάτων»²⁰⁰, αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος της διδασκαλίας του στο άκτιστο φως, στις άκτιστες ενέργειες και περιγράφει την συνάντησή του με τον Θεό.

Κατά τον Γρηγόριο, θέωση αποκαλείται το φως της μεταμορφώσεως του Κυρίου στο Θαβώρ²⁰¹ και η θεοπτία είναι το τελειότερο σημείο θεογνωσίας²⁰². Δι' αυτού ο άνθρωπος μαθαίνει κάθε είδους θεολογία και τους πνευματικούς λόγους των μυστηρίων²⁰³. Κάνει μάλιστα ιδιαίτερη αναφορά στους αγγέλους, στη μεταμόρφωση στο Θαβώρ και στους αγίους, οι οποίοι βρίσκονται στη θέα του ακτίστου φωτός και είναι επόπτες και μάρτυρες της άνω δόξας²⁰⁴.

Αυτή η θεοποιός χάρη και δωρεά του Αγίου Πνεύματος ονομάζεται θεότητα και είναι άκτιστη, εφ' όσον ενώνει τους καταξιωμένους με τον Θεό²⁰⁵. Η ένωση όμως αυτή είναι δεν είναι ούτε καθ' ουσία, όπως ισχυρίζονται οι μονοφυσίτες, ούτε καθ'

¹⁹⁷ Βλ. Λότσκου, *Η μυστική θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας*, σ. 260.

¹⁹⁸ Βλ. Λότσκου, *Η θέα του Θεού*, σ. 81.

¹⁹⁹ π. Γεωργίου Φλωρόφσκι, *Θέματα Ορθοδόξου Θεολογίας*, Εκδόσεις Άρτος ζωής, Αθήνα 1989, σ.36.

²⁰⁰ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερών Ησυχαστών», 1,2,12, Τόμος 2, σ. 119.

²⁰¹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά», Λόγος Γ', 19, ΕΠΕ. Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς, Τόμος 7, σ. 447.

²⁰² Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Α' προς Βαρλαάμ», Τόμος 1, σ. 489.

²⁰³ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός, Α'», 11,59, Τόμος 5, σ. 139.

²⁰⁴ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά», Λόγος Δ', 53, Τόμος 7, σ. 517.

²⁰⁵ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Λόγος διασσηφητικός», 4, Τόμος 7, σ. 127.

υπόσταση, σύμφωνα με τη σαβελλιανή σύγκραση επί του Θεού, αλλά κατ' ενέργεια και κατά χάρη²⁰⁶ και αποτελεί ενέργεια της υπερουσίας ουσίας του Θεού.

Ο Γρηγόριος κάνει τη διάκριση για τα είδη ενώσεως «... κατ' ουσίαν είναι τον Θεόν αμέθεκτον. Η δε καθ' υπόστασιν ένωσις, μόνου διατελεί τυγχάνουσα του θεανθρώπου Λόγου, λείπεται κατ' ενέργειαν ενούσθαι Θεώ, και πνεύμα καθ' ό έστιν εν μετά Θεού ο κολλώμενος Θεώ, την άκτιστον του Πνεύματος ενέργειαν είναι και καλείσθαι».²⁰⁷ Επομένως, ο άνθρωπος δεν γίνεται μέτοχος του Θεού κατά την ουσία ή κατά κάποια από τις υποστάσεις, διότι αυτά τα δύο ούτε μοιράζονται, ούτε μεταδίδονται²⁰⁸.

Αν ο άνθρωπος κοινωνούσε την ουσία του Θεού, τότε ο Θεός θα είχε τόσες υποστάσεις όσα τα πρόσωπα που μετέχουν στην ουσία του και κάθε άλλο παρά Τριάδα θα ήταν, ενώ ο άνθρωπος θα ήταν εκ φύσεως θεός, το οποίο καταλήγει σε άτοπο. Όμως, ούτε με τις υποστάσεις είναι δυνατόν ο άνθρωπος να ενωθεί, διότι έχει την ανθρώπινη φύση και δέχεται εν Χριστώ το Λόγο του Θεού, χωρίς όμως να καθίσταται δια του γεγονότος της ενανθρωπήσεως η θεία υπόσταση του Υιού²⁰⁹.

Η θέαση του Θεού δεν γίνεται με την αίσθηση ή και τον λογισμό, αλλά με την κάθαρση του νου και τη μέθεξι της θείας χάριτος²¹⁰. Ο άνθρωπος με απαθή και θείο έρωτα ποθεί τον Θεό και επιθυμεί διακαώς την ένωση μαζί Του, διερευνώντας και παρατηρώντας με προσοχή τις σωματικές ενέργειες και τις ψυχικές δυνάμεις, ώστε να επιτύχει την συναναστροφή με τον Θεό²¹¹. Η θέωση δεν αποτελεί έτσι αυτοσκοπό, αλλά ο άνθρωπος κινείται από αγάπη και έρωτα προς τον Θεό και ο Θεός βγαίνει από τον εαυτό Του και ενώνεται με το νου του ανθρώπου, εξαιτίας της υπερβολικής αγαθότητάς Του, βγαίνοντας κατά τρόπο ακοινώνητο από τον εαυτό Του που βρίσκεται πάνω από όλους και όλα, ενώνεται με τον άνθρωπο κατά μια ένωση ασύλληπτη από το νου²¹². Τότε μένοντας όλος άνθρωπος κατά ψυχή και σώμα από τη φύση του, γίνεται όλος Θεός κατά ψυχή και σώμα από τη χάρη²¹³.

²⁰⁶ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός, Γ'», 14,51, Τόμος 5, σ. 460.

²⁰⁷ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Εκατόν πενήκοντα κεφάλαια φυσικά και θεολογικά», Τόμος 8, σ. 77-78.

²⁰⁸ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά», Λόγος Δ', 59, Τόμος 7, σ. 523.

²⁰⁹ Βλ. Λότσκυ, «Η θέα του Θεού», σ. 78.

²¹⁰ Γρηγορίου Παλαμά, «Ομιλία ΝΓ'», 62, Τόμος 11, σ. 343.

²¹¹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζόντων», Λόγος 1, 3, 44, Τόμος 2, σ. 205.

²¹² ό.π., 1, 3, 47, Τόμος 2, σ. 209.

²¹³ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός, Γ'», 6,16, Τόμος 5, σ. 389.

Οι ησυχαστές δια της έντονης ασκήσεως και της αδιαλείπτου και καθαρής προσευχής οδηγούνται στη θεωρία του ακτίστου φωτός. Η έκπληξη και ο θαυμασμός λέγεται έκσταση, διότι ο άνθρωπος βγαίνει από τον εαυτό του και δεν ξέρει αν βρίσκεται στην παρούσα ζωή ή στην αιωνιότητα. Ο Γρηγόριος ο Παλαμάς την ονομάζει «εύχαρι και ιερών θέαμα». Αρπάζονται στα ουράνια, ώστε χάνουν την αίσθηση του χώρου και του χρόνου και ξεχνούν τα λόγια της προσευχής τους.

Οράται από όσους έχουν καθαρότητα καρδιάς μέσω της πείρας και κατ' αναλογία από όσους έχουν καθαρή καρδιά και χωριστά στον καθένα κατά την αναλογία της καθάρσεώς του²¹⁴. Μονάχα όμως η θεία χάρη και ενέργεια κατέχει αποκλειστικά το προνόμιο να μεταδίδει τη θεοποίηση στα όντα κατ' αναλογία²¹⁵, η οποία μερίζεται αμερίστως κατά την αναλογία της καθαρότητας²¹⁶.

Ο καθένας λοιπόν μπορεί να μετέχει στον Θεό ανάλογα με τις οικείες δυνατότητές του, διότι όλα έχουν γίνει από τον Θεό για να μετέχουν σ' Αυτόν κατ' αναλογία ή κατά τον λόγο²¹⁷. Τότε ο άνθρωπος γίνεται μέτοχος του νοερού και θείου φωτός και βλέπει τη λαμπρότητα του Θεού²¹⁸ και όσα είναι ο Θεός γίνεται ο θεωμένος δια της χάριτος χωρίς την κατ' ουσία ταύτιση²¹⁹.

Όμως, δεν αποτελεί ατομικό κατόρθωμα, αλλά τελείται με τη χάρη του Θεού, καθώς και με την κάθαρση της καρδιάς από τα πάθη, τη μετάνοια, τον ησυχαστικό τρόπο ζωής και την καθ' ησυχία αγωγή²²⁰. Οι καθαροί τη καρδιά δέχονται εντός τους την ιερά φωτοφάνεια ότι υπάρχει Θεός και ευγνωμονούν όχι τον εαυτό τους, αλλά τον Φωτίζοντα²²¹.

Χορηγείται στους πιστούς κατά την δεκτικότητα τους και συμβαίνει όχι κατά απόφαση, αλλά κατά τρόπο ανώτερο του κατ' απόφαση, καθόσον ο Θεός δεν βρίσκεται μόνο πάνω από τη γνώση, αλλά είναι και υπεράγνωστος²²². «Και αυτός ο

²¹⁴ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κεφάλαια Εκατόν Πεντήκοντα», Τόμος 8, σ.195 – Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Μοναχὴν Ξένην, Περί Παθόν και Αρετής», Τόμος 8, σ.421 – Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός Δ΄», Τόμος 6, σ.93.

²¹⁵ Προς Θαλάσσιο, 22, Ελληνική Πατρολογία, τόμος 90, 321 Α.

²¹⁶ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός Γ΄», 6,14, Τόμος 5, σ. 385.

²¹⁷ π. Νικολάου Λουδοβίκου, *Οι λόγοι των όντων-Εισαγωγή στην ευχαριστιακή οντολογία*, Εκδόσεις Δόμος, Δεκέμβριος 1992, σ. 93.

²¹⁸ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Α΄ προς Βαρλαάμ», Τόμος 1, σ. 487.

²¹⁹ Μάξιμου Ομολογητού, «Περί αποριών», PG 91,1308B.

²²⁰ Α. Γκρέκα, *Η αποτύπωση της ησυχαστικής πνευματικότητας στο έργο του Αγίου Νικοδήμου Αγιορείτου*, σ. 57.

²²¹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Α΄ προς Ακίνδυνον», Τόμος 1, σ.425.

²²² Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερώς Ησυχασόντων», Λόγος 1,3,4, Τόμος 2, σ. 133.

τρόπος κατά τον οποίο ο Θεός μετέχεται, μένει διαρκώς σ' όλους αφανέρωτος»²²³, λέγει ο Άγιος Μάξιμος. Δεν τελείται δηλαδή με απόφαση και επιλογή του ανθρώπου, αλλά έγκειται στην πρωτοβουλία του Θεού ν' αποκαλυφθεί και να φανερώσει τη δόξα Του.

Ο άνθρωπος αναγεννάται μέσα από την εν Αγίω Πνεύματι ζωή, ο νους ξεπερνάει τη διάνοια και οδηγείται στην θεωρία του ακτίστου φωτός, φτάνοντας στο σημείο να βρεθεί «πρόσωπο προς πρόσωπο»²²⁴ με τον Θεό. Η δόξα του Θεού είναι μεθεκτική σε όσους ζουν κατά Πνεύμα και βλέπουν μέσω του Πνεύματος. Δεν μαθαίνεται, αλλά παθαίνεται, λένε οι μοναχοί στο Άγιο Όρος, που σημαίνει ότι αποτελεί προσωπικό βίωμα μέσα από τον ασκητικό αγώνα και την ελεύθερη υπακοή στις εντολές του Χριστού.

Τούτων δοθέντων, μόνο όσοι έχουν βιώσει την εμπειρία της μυστικής ένωσης με τον Θεό μπορούν να αξιολογήσουν και να κρίνουν αυτό το υπέρλαμπρο πνευματικό μυστήριο, όσοι δε έχουν άγνοια προς τα θεία δεν μπορούν να ομιλούν για τα θεία και τα ανώτερα, αναφέρει ο Γρηγόριος ο Παλαμάς.

«Εσημειώθηκε επάνω μας το φως του προσώπου σου, Κύριε»²²⁵, βοά ο ιερός ψαλμοδός. Η έννοια του φωτός κατείχε ανέκαθεν κεντρική θέση στην Ορθόδοξη θεολογία²²⁶. Το φως είναι αδιάδοχο, ανέσπερο, άναρχο, δόξα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος²²⁷, άκτιστο, άορατο, ακατανόητο, απερίγραπτο, πάνω από κάθε αίσθηση και νου²²⁸. Είναι χάρις, έλλαμψις, θεία ενέργεια²²⁹, αδιάκοπο, άδυτο και καλλονή του μέλλοντος αιώνος²³⁰.

Είναι το φως που είδαν οι Απόστολοι κατά τρόπο απόρρητο στο όρος Θαβάρ, το οποίο είναι άκτιστο και θεία έλλαμψις και ενέργεια και χάρις²³¹. Το φως στο Θαβάριο όρος είναι το φως του μέλλοντος αιώνος, το δε φως του μέλλοντος αιώνος υπήρχε πριν από τη σύσταση του φθαρτού κόσμου²³². «Έλλαμψις έστιν, άρρητος

²²³ Μάξιμος Ομολογητής, *Κεφάλαια διάφορα*, 1,7, PG 90, 1180C.

²²⁴ Α' Κορ. 13,12.

²²⁵ Ψαλμ. 4,7.

²²⁶ Γ. Μαντζαρίδη, *Παλαμικά*, σ. 234.

²²⁷ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Αντιρρητικός, Β'*», 2,7, Τόμος 5, σ. 169.

²²⁸ ό.π., 3,10, Τόμος 5, σ. 175.

²²⁹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Διάλεξις μετά Γρηγορά*», 3, Τόμος 7, σ. 229.

²³⁰ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Κατά Γρηγορά*», Λόγος Α', 23, Τόμος 7, σ. 291.

²³¹ Συνοδικός Τόμος 1341, PG 151, 679.

²³² Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Κατά Γρηγορά*», Λόγος Γ', 31, Τόμος 7, σ. 459.

ενέργεια, νοουμένη αγνώστως και ορωμένη αοράτως»²³³ λέγει ο Όσιος Ιωάννης Σιναΐτης. Αξίζει να τονιστεί ότι ο Θεός μεταμορφώθηκε όχι ως προς τη θεία του φύση, αλλά ως προς την όψη της ανθρώπινης φύσης, την οποία προσέλαβε από τον άνθρωπο.

Όμως ο Βαρλαάμ, ο Ακίνδυνος και ο Γρηγοράς θεωρούσαν το φως της θεότητας κτιστό, διότι εθεάθη με σωματικούς οφθαλμούς και μόνο την ουσία του Θεού άκτιστη, διχοτομώντας τη μια θεότητα κατά την ουσία και την ενέργεια σε κτιστή και άκτιστη²³⁴. Ειδικότερα, ο Βαρλαάμ ισχυριζόταν ότι ένα είναι το άκτιστο, η ουσία του Θεού, όλα δε τα εκτός αυτής είναι γενητής φύσεως²³⁵, ο Ακίνδυνος διατεινόταν ότι η μόνη άκτιστη δόξα είναι η φύση του Θεού, ενώ ό, τι είναι άλλο από τη θεία φύση, δεν είναι άκτιστο και ο Γρηγοράς υποστήριζε ότι ένα μόνο είναι το άκτιστο, η θεία φύση και όλα τα άλλα τα έπειτα από αυτή είναι κτιστά²³⁶. Ταυτόχρονα όμως, άλλοτε θεωρούσαν το φως της μεταμορφώσεως ουσία του Θεού και άκτιστο²³⁷ και άλλοτε ότι το φως γίνεται και απογίνεται ή υποπίπτει σε κάποια αισθητική δύναμη²³⁸.

Ο Βαρλαάμ ακόμη δεχόταν το φως ως φάσμα ανυπόστατο και κτιστό, η προσπάθειά του δε να το παρουσιάσει κτιστό και ορατό οφείλεται σε επιθυμία του να διασώσει τις θεολογικές προϋποθέσεις του *filioque*²³⁹. Θεωρούσε επίσης ότι το φως είναι συμβολικό, το οποίο αποστέλλεται, προκειμένου να ενισχύσει τους ανθρώπους στον αγώνα τους και δεν δεχόταν ότι αποτελεί πράγματι αποκάλυψη της φυσικής ενέργειας του Θεού. Ακόμη, ο Ακίνδυνος με δυσσέβεια δίδασκε ότι το φως είναι ανάπλασμα διανοίας και όνομα και λέξη μόνο που συνδιαλύεται μαζί με τον αέρα²⁴⁰ και είναι αισθητό, υλικό και σωματικό και ο Γρηγοράς ότι δεν υπάρχει καθόλου, αποδεχόμενος σαν να φάνηκε σαν κάποιο φάσμα²⁴¹.

Η διαφωνία αυτή μεταξύ τους σημαίνει ουσιαστικά και πρακτικά ότι ο Γρηγόριος δέχεται την προσωπική κοινωνία του ανθρώπου με τον Θεό, ενώ οι αντίπαλοί του αρνούνται κάθε προσωπική σχέση με τον Θεό, τον οποίο απωθούν στο επέκεινα.

²³³ Ιωάννου του Σιναΐτου, *Κλίμαξ*, Ζ, νγ'.

²³⁴ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά», Λόγος Α', 7, Τόμος 7, σ. 271.

²³⁵ ό.π., 23, Τόμος 7, σ. 291.

²³⁶ ό.π., 26, Τόμος 7, σ. 295.

²³⁷ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά», Λόγος Δ', 23, Τόμος 7, σ. 485.

²³⁸ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Ομιλία ΑΔ'», Τόμος 10, σ.367.

²³⁹ Θ. Ζήση, «Άγιος Γρηγόριος, Πτυχές του έργου και διδασκαλία», σ. 36.

²⁴⁰ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά», Λόγος Γ', 31, Τόμος 7, σ. 461.

²⁴¹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά», Λόγος Δ', 1, Τόμος 7, σ. 466.

Καθιστάτε άπρακτη την τόση συγκατάβαση του Θεού, τους λέγει χαρακτηριστικά ο Άγιος Γρηγόριος.

Το φως εθέαθη πράγματι με σωματικούς οφθαλμούς, αλλά δεν οράται απ' όλους, γι' αυτό είναι αδύνατο να είναι νοητό. Ο κτιστός άνθρωπος δύναται με τους σωματικούς οφθαλμούς του να δει το άκτιστο φως, δεν έγκειται όμως στη δύναμη του ανθρώπου, αλλά αποτελεί δώρο του Θεού με τη δύναμη του Αγίου Πνεύματος που τους μετασκευάζει, ώστε να δουν το αόρατο και άκτιστο φως. Η θέα και η μέθεξη του φωτός του προσώπου του Θεού είναι προορισμένη για τους χριστοειδείς²⁴².

Ομοίως είναι αδύνατον να είναι αισθητό, διότι ο άνθρωπος μπορεί να το δει με τη δύναμη του Πνεύματος που ενοικεί και ενεργεί στις άξιες ψυχές²⁴³ και φανερώνεται μόνο στους αξίους κατά τρόπο απόρρητο. Σε κάθε περίπτωση όμως, δεν γίνεται να υπάρχει αισθητό και υλικό και σωματικό φως πριν από τη σύσταση του αισθητού κόσμου και πριν από την ύπαρξη της ίδιας της ύλης²⁴⁴.

Το άκτιστο φως βρίσκεται πάνω από κάθε γνώση και αίσθηση και πάνω από κάθε νου και δεν είναι ούτε αισθητό, ούτε οράται με σωματικούς οφθαλμούς, αλλά με οφθαλμούς που έχουν μετασκευασθεί με τη δύναμη του Πνεύματος²⁴⁵. Υπερέχει πάνω από κάθε κτιστή γνωστική δύναμη και είναι ασύλληπτο από την αίσθηση, τη νόηση και τη φαντασία. Αποτελεί ένα ανέκφραστο μυστήριο και βρίσκεται πάνω από λογικά συμπεράσματα και απόρροια συλλογισμών.

Ο άνθρωπος δεν μπορεί με τους σωματικούς οφθαλμούς του να δει το άκτιστο φως, παρά μόνο αφού οι οφθαλμοί της ψυχής μετασκευασθούν υπό του Αγίου Πνεύματος, ώστε να γίνουν δεκτικοί για να συντελεστεί αυτό το πνευματικό γεγονός. Επομένως τελείται σωματικά,²⁴⁶ αλλά και νοερά, όταν ο νους, αφού γίνει υπερουράνιος ενωθεί ανέκφραστα με τον Θεό, γεμίζοντας από φως υψηλότερο από κάθε άυλη γνώση²⁴⁷. Τότε ο νους δέχεται νοερώς εμπράκτως τις θείες εμφάσεις και γίνεται έσοπτρον ακηλίδωτο του Θεού²⁴⁸. Συνίσταται σε μια πνευματική αίσθηση και η λαμπρότητά του γίνεται ορατή από όσους έχουν καθαρθεί από τα πάθη τους.

²⁴² Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός Ε'», 4, 10, Τόμος 6, σ. 129.

²⁴³ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός Β'», 16,76, Τόμος 5, σ. 303.

²⁴⁴ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά», Λόγος Γ', 32, Τόμος 7, σ. 463.

²⁴⁵ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Ομιλία ΑΔ'», Τόμος 10, σ.375.

²⁴⁶ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζόντων», 1,3, Τόμος 2, σ.165.

²⁴⁷ ό.π., 1,3,5, Τόμος 2, σ. 135.

²⁴⁸ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Α' προς Ακίνδυνον», Τόμος 1, σ. 433.

Στην ουσία ο Θεός είναι αόρατος και αμέριστος²⁴⁹ και το αιώνιο φως πηγάζει από αυτήν. «Ότι φως ο Θεός ου κατ' ουσία, αλλά κατ' ενέργεια λέγεται», αναφέρει ο Γρηγόριος²⁵⁰. Στην περίπτωση που η θεία ουσία είναι μεθεκτή, ο άνθρωπος που μετέχει σ' αυτή, είναι φύσει θεός²⁵¹, το οποίο ισχυρίζονταν οι Μεσσαλιανοί.

Επισημαίνεται ότι το να δει κανείς το Θεό έχει διπλή σημασία, την οποία δεν μπόρεσε να καταλάβει η δυτική θεολογία. Κατά τον Γρηγόριο τον Παλαμά, μερικές φορές δηλώνει την κατανόηση του Θεού κατά το δυνατόν και άλλοτε την απόλαυσή Του δια της ανακράσεως προς τη θεία Χάρη σε απόρρητη θέα²⁵². Τούτο σημαίνει ότι κατανοούνται οι ενέργειες του Θεού μέσω των κτισμάτων, καθόσον «από την καλλονή των κτισμάτων καθοράται ο δημιουργός»²⁵³ και ότι γνωρίζεται η ύπαρξη του Θεού μέσω των ενεργειών Του, καθόσον «μακάριοι οι καθαροί τη καρδία, διότι αυτοί θα ιδούν τον Θεό»²⁵⁴. Ο Γρηγόριος χρησιμοποιεί τις λέξεις μετάληψις-κατάληψις, η πρώτη σημαίνει μετοχή, η δεύτερη είναι απαγορευμένη στα κτιστά όντα²⁵⁵.

B5) ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΑΚΤΙΣΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΚΤΙΣΤΩΝ ΕΝΕΡΓΕΙΩΝ

Η διάκριση του Γρηγορίου ανάμεσα στη θεία ουσία και στις ενέργειες του Θεού σχετίζεται με την πραγματική κοινωνία και μετοχή του ανθρώπου με τον Θεό και στην διαλεκτική αυτή σχέση μετέχει ο όλως άνθρωπος. Με την μυστική εμπειρία της ενώσεως με τον Θεό, παρουσιάζεται η εξής αντινομία. Ο Θεός έχει ουσία εντελώς αμέθεκτη, έχει όμως και έλλαμψη και δόξα και λαμπρότητα της φύσεώς του προβαλλόμενη φυσικώς, μεθεκτή και θεωρητή από τους άξιους αγγέλους και τους ανθρώπους²⁵⁶. Πρόκειται ταυτόχρονα για ένα Θεό υπερβατικό και παρόντα, απρόσιτο και ακατάληπτο, αντιληπτό και ενεργούντα. Από τη μια ο Θεός είναι αμέθεκτος και από την άλλη όμως μετέχεται αληθώς.

²⁴⁹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός Β'», 16,77, Τόμος 5, σ. 305.

²⁵⁰ Γρηγόριος Παλαμάς, «Κατά Ακινδόνου», PG 150, 823.

²⁵¹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός Α'», 7,19, Τόμος 5, σ. 79.

²⁵² Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός Ε'», 3, 8, Τόμος 6, σ. 124.

²⁵³ Σοφ. Σολ. 13, 5.

²⁵⁴ Ματθ. 18, 10.

²⁵⁵ Ν. Λουδοβίκου, «Ο μόχθος της μετοχής», σ. 36.

²⁵⁶ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά», Λόγος Δ', 40, Τόμος 7, σ. 503.

Συνεπαγωγικά, η διάκριση αυτή συνιστά τη δογματική θεμελίωση της ένωσης του ανθρώπου με τον Θεό, απαντάται στην προγενέστερη από τον μέγα θεολόγο Πατερική παράδοση και στηρίζεται στη θεολογία της θείας οικονομίας. Οι θείες ενέργειες αποτελούν τη μυστική εμπειρία της Εκκλησίας και αποκαλύπτουν και φανερώνουν τον Τριαδικό Θεό.

Τον 4^ο αιώνα, ο Αρειανός Ευνόμιος ταύτισε τις άκτιστες θείες ενέργειες με τη θεία ουσία, ισχυριζόμενος ότι η ουσία του Θεού καταλαμβάνεται από τα έργα και τα ποιήματα του Θεού²⁵⁷. Στην συνέχεια, ο Βαρλαάμ και ο δυτικός χριστιανισμός επηρεασμένοι από μια οπτική του Αυγουστίνου, αλλά και από τον Θωμά Ακινάτη θεωρούσαν τη θεία χάρη κτιστή και ταύτιζαν τη θεία ουσία με τις θείες ενέργειες.

Έτσι, την εποχή της ησυχαστικής έριδας ο Βαρλαάμ και ο προϊστάμενος της αίρεσης του Βαρλαάμ²⁵⁸, Ακίνδυνος δεχόταν άλλοτε την ουσία και άλλοτε την ενέργεια ως υπερκείμενη της θεότητας²⁵⁹ και ότι ο Πατήρ είναι ουσία, ενώ ο Υιός ή το Άγιο Πνεύμα ενέργεια²⁶⁰. Ισχυριζόταν ότι ουσία και ενέργεια δεν διαφέρουν σε τίποτε μεταξύ τους, επειδή κάθε τι που διαφέρει από τη θεία ουσία είναι κτίσμα²⁶¹, μη δυνάμενοι να κατανοήσουν ότι άλλο είναι το ενεργητικό και άλλο η ενέργεια. Πώς όμως μπορεί να λέγει ουσίες, αυτά που τόσο πολύ διαφέρουν μεταξύ τους²⁶², διερωτάται ο Γρηγόριος. Συγχρόνως δεχόταν δύο θεούς, την ουσία και την ενέργεια²⁶³ ή ότι δεν υπάρχει Θεός, λέγοντας ότι η θεοποιός χάρη δεν είναι ούτε κτιστή ούτε άκτιστη²⁶⁴.

Ο Γρηγοράς άλλοτε διχοτομούσε τον Θεό σε κτιστά και άκτιστα και άλλοτε τον οδηγούσε στην ανυπαρξία²⁶⁵, άλλοτε ισχυριζόταν ότι ουσία του Θεού και κτίσμα είναι το ίδιο και άλλοτε έφερνε σε αντίθεση την καταφατική και αποφατική θεολογία²⁶⁶. Τις θείες ενέργειες χαρακτήριζε είτε ως κατασκευάσματα των

²⁵⁷ ό.π., 22, Τόμος 7, σ. 485.

²⁵⁸ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός Β'», 1,5, Τόμος 5, σ. 163.

²⁵⁹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Λόγος Διασαφητικός», 7, Τόμος 7, σ. 133.

²⁶⁰ ό.π., 12, Τόμος 7, σ. 139.

²⁶¹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Διάλεξις μετά Γρηγορά», 4, Τόμος 7, σ. 231.

²⁶² Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός Γ'», 10,31, Τόμος 5, σ. 425.

²⁶³ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός Α'», 2,3, Τόμος 5, σ. 51.

²⁶⁴ ό.π., 7, 18, Τόμος 5, σ. 79.

²⁶⁵ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Διάλεξις μετά Γρηγορά», Λόγος Α', 4, Τόμος 7, σ. 265.

²⁶⁶ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά», Λόγος Α', 19, Τόμος 7, σ. 287.

ανθρώπων, είτε ως κτίσματα του Θεού, είτε ως άκτιστες που δεν διαφέρουν όμως προς τη φύση Του²⁶⁷.

Οι αντίπαλοι του Γρηγορίου στη διάκριση ουσίας και ενεργειών έβλεπαν σύνθεση στον Θεό και κατάργηση της απλότητάς Του. Οι ίδιοι ταύτιζαν την ουσία με την ενέργεια, γι' αυτό θεωρούσαν ότι η ενέργεια είναι εντελώς αμέριστη και κατ' ακολουθία ισχυρίζονταν ότι αγιάζονται με όλο τον Θεό²⁶⁸. Γι' αυτό ο Ακίνδυνος ισχυριζόταν ότι όλος ο Θεός θεώνει τον άνθρωπο, εννοώντας ως όλο Θεό και την ουσία και όλες τις υποστάσεις και κάθε άκτιστη ενέργεια²⁶⁹.

Στην Ανατολή τη διάκριση ουσίας και ενεργειών ανέπτυξαν πρώτα οι Καππαδόκες Πατέρες τον 4^ο αιώνα. Ο Μ. Βασίλειος λέγει ότι οι ενέργειες του Θεού κατεβαίνουν προς εμάς, η ουσία Του όμως παραμένει απρόσιτη²⁷⁰ και ο Γρηγόριος ο Θεολόγος ότι ο Θεός βγαίνοντας ελεύθερα από την υπερβατικότητά Του, παραμένει «κατ' ουσίαν» ακατάληπτος, με το ακατάληπτο να θαυμάζεται και θαυμαζόμενος να ποθείται περισσότερο²⁷¹. Στην συνέχεια, ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής, τον 6^ο αιώνα, αναφέρει ότι δεν γνωρίζουμε τον Θεό από την ουσία, αλλά από την μεγαλουργία αυτού και προνοία των όντων²⁷².

Κατά την ουσία, λέγει ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, ο Θεός είναι αποχωρισμένος και απαλλαγμένος απ' όλα, υπεράνω από κάθε νου και λόγο, από κάθε είδους ένωση και μέθεξη, ασύλληπτος και τελείως ανώνυμος, ανέκφραστος και αθεώρητος²⁷³. Η ουσία είναι αμέριστη και ακατάληπτη, βρίσκεται πάνω από κάθε όραση, γνώση και έκφραση, είναι τελείως ανώνυμη και παίρνει το όνομά της από όλες τις έμφυτες ενέργειές της²⁷⁴. Ο Θεός δεν γνωρίζεται από την ουσία, αλλά από την πρόνοιά του ότι υπάρχει²⁷⁵ και ο άνθρωπος έχει πλήρη αδυναμία γνώσεως και μεθέξεως της φύσης και της ουσίας του Θεού, διότι η γνώση της θείας ουσίας θα σήμαινε κατοχή του Θεού²⁷⁶.

²⁶⁷ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά, Λόγος Β'», 15, Τόμος 7, σ. 341.

²⁶⁸ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά, Λόγος Δ'», 59, Τόμος 7, σ. 523.

²⁶⁹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός Ε'», Τόμος 6, σ.277.

²⁷⁰ Επιστολή, 234, 1, PG 32, 869 A.

²⁷¹ Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 38 εις Θεοφάνεια, 7, PG 36,317C.

²⁷² Μάξιμου Ομολογητού, «Κεφάλαια περί αγάπης εκατοντάς πρώτη», 96, PG 90, 981B.

²⁷³ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός, Α'», 3,5, Τόμος 5, σ. 53.

²⁷⁴ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά, Λόγος Δ'», 48, Τόμος 7, σ. 511.

²⁷⁵ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κεφάλαια Εκατόν Πεντήκοντα», Τόμος 8, σ.249.

²⁷⁶ J. Meyendorff, «Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς και η Ορθόδοξη Μυστική Παράδοση», σ.153.

Ο άνθρωπος όμως γνωρίζει τον Θεό από τις ενέργειές Του και δι' αυτών κατανοεί την προς τα όντα πρόοδο²⁷⁷. Ο Θεός είναι εντελώς αυτοτελής, νοώντας τον εαυτό Του και παραμένει στον εαυτό Του²⁷⁸ και από υπερβολή αγαθότητας, εξέρχεται έξω από τον εαυτό Του με τις πρόνοιές Του προς όλα τα όντα, χωρίς να φεύγει από τον εαυτό Του. Ο, τι έχει δηλαδή ο Θεός το έχει από τον εαυτό Του χωρίς να υπάρχει κανένα είδος μετοχής, γι' αυτό στο Θεό δεν υπάρχει καμία σύνθεση. Άλλωστε, η σύνθεση εισάγεται δια του πάσχειν και του πάθους και σε καμία περίπτωση δια του ενεργείν και της ενέργειας²⁷⁹.

Οτιδήποτε ο άνθρωπος περιγράφει δεν αφορά την ακατάληπτη θεία ουσία, για την οποία τίποτε δεν είναι γνωστό, αλλά τις μετεχόμενες θείες ενέργειες. Με τα ονόματα δηλαδή ο άνθρωπος αναφέρεται στις θείες ενέργειες, ο Θεός όμως παραμένει απλός και χωρίς καμία σύνθεση. Η θεότητα, επί παραδείγματι, είναι όνομα ενέργειας και όχι ουσίας²⁸⁰, διάκριση την οποία αδυνατεί να συλλάβει και να κατανοήσει ο δυτικός σχολαστικισμός, γι' αυτό ο Γρηγόριος κατηγορείται για διθεΐα. Η θεότητα όμως είναι θεία ενέργεια, διότι είναι αδύνατο να βρεθεί για την άκτιστη Τριάδα όνομα που να δηλώνει τη φύση της²⁸¹

«Η θεία και θεοποιός έλλαμψις και χάρις ουκ ουσία, αλλ' ενέργεια έστι Θεού», λέγει ο Γρηγόριος²⁸². Ο μέγας θεολόγος αναφέρει ότι είναι αδύνατον να υπάρξει θεία ουσία χωρίς θεία ενέργεια και ό, τι δεν ενεργεί, δεν υφίσταται, διότι σ' αυτή την περίπτωση η ουσία θα είναι ανενέργητη και ελλιπής, αλλά αυτά τα δύο δεν ταυτίζονται.

Η ουσία του Πατρός, του Υιού και του Αγίου Πνεύματος είναι κοινή, όπως κοινές είναι οι ενέργειες στα τρία Πρόσωπα της Αγίας Τριάδος και ο Υιός έχει τις ίδιες ενέργειες με τον Πατέρα και το Άγιο Πνεύμα. Τα θεία Πρόσωπα όμως ενεργούν από κοινού και δεν δρουν ανεξάρτητα και ξεχωριστά, ενώ ο Θεός δεν δημιουργεί με την ουσία, αλλά με τη βούληση, η οποία είναι ενέργειά Του και είναι άκτιστη και κοινή στα Πρόσωπα της Αγίας Τριάδος.

Οι αντίπαλοι του Γρηγορίου του Παλαμά ισχυρίζονταν σύμφωνα με τα παραπάνω ότι η θεία θέληση είναι κτιστή, επειδή ό, τι διαφέρει της φύσεως είναι κτίσμα, αλλά

²⁷⁷ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός, Α'», 2,3, Τόμος 5, σ. 51.

²⁷⁸ ό.π.,6,12, Τόμος 5, σ. 69.

²⁷⁹ Γ. Μαντζαρίδη, Παλαμικά, σ. 245.

²⁸⁰ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός, Β'», 11, 43, Τόμος 5, σ. 243.

²⁸¹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερών Ησυχαστών», 3,2,10, Τόμος 2, σ. 561.

²⁸² Γρηγορίου Παλαμά, «Κεφάλαια φυσικά, θεολογικά κλπ.», PG 150, 1169.

αν η θέληση είναι κτίσμα τότε είναι θέληση άλλης θέλησης²⁸³ και αυτό αναπαράγεται επ' άπειρον. Ακόμη, ο Θεός δημιουργεί με τη βούληση, η οποία είναι ενέργειά Του, αλλά επειδή η βούληση διαφέρει από την ουσία δεν σημαίνει ότι είναι κτιστή²⁸⁴. Περαιτέρω, επειδή το γενόμενο με τη θέληση του Θεού είναι κτιστό δεν σημαίνει ότι και το με τη θέληση του Θεού φαινόμενο είναι κτιστό²⁸⁵ και στο σημείο αυτό ο άγιος θεολόγος αναφέρει το Άγιο Πνεύμα, το οποίο ο Θεός το χάρισε και έγινε με τη θέληση του Θεού, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι κτιστό, κατά τα λεγόμενα του Γρηγορά.

Η ουσία και οι ενέργειες διαφέρουν, αλλά δεν είναι και χωριστά²⁸⁶. Όπως όλος ο Θεός είναι Μονάς και όλος ο Θεός είναι Τριάς, αλλά διαφέρουν, καθόσον Μονάς είναι ως προς την ουσία, ενώ Τριάς είναι ως προς τις υποστάσεις²⁸⁷, έτσι ο Θεός είναι και θεία ουσία και θεία ενέργεια και αυτό δεν τις εμποδίζει να διαφέρουν, χωρίς τούτο να συνιστά ουδεμία διαίρεση στη θεότητα.

Ο Θεός πληθύνεται με κάθε βούλημα προς παραγωγή των όντων πολλαπλασιαζόμενος δια των προνοητικών προόδων, μένει όμως αμερίστως ένας και μένει στην ενότητα²⁸⁸. Ενεργεί με αναρίθμητες και ποικίλες ενέργειες και οι θείες ενέργειες μοιράζονται αμερίστως, χωρίς να ευνοεί οιαδήποτε έννοια πανθεϊσμού, αλλά ο άνθρωπος μετέχει σ' ένα μέρος της, σε διαφορετική περίπτωση θα γινόταν λόγος για κατοχή και όχι για μετοχή.

Δια των ενεργειών του μετέχεται ολόκληρος ο Θεός, όμως δεν μερίζεται, αλλά κατέχει με ίδιο τρόπο κάθε μία από τις ενέργειές Του αυτές και εκδηλώνεται ολοκληρωτικά όλος με την παρουσία Του και ενέργειά Του μέσα στον καθένα με τρόπο ενοποιό, απλό και αδιαίρετο. Οι ενέργειες, όπως η αγαθότητα, η πρόνοια και η σοφία, είναι οι αποκαλυπτόμενες και μετεχόμενες πρόοδοι του Θεού²⁸⁹.

Γι' αυτό ο Θεός κατά τις προόδους και φανερώσεις, δυνάμεις και ενέργειες και μετέχεται και νοείται και ονομάζεται²⁹⁰. Οι ενέργειες, όπως η θελητική, η

²⁸³ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά, Λόγος Α'», 39, Τόμος 7, σ. 313.

²⁸⁴ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός Β'», 20,99, Τόμος 5, σ. 343.

²⁸⁵ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά, Λόγος Δ'», 17, Τόμος 7, σ. 481.

²⁸⁶ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός, Β'», 12,54, Τόμος 5, σ. 265.

²⁸⁷ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά, Λόγος Β'», 35, Τόμος 7, σ. 369.

²⁸⁸ Μάξιμου Ομολογητή, «Σχόλια εις το Περί θείων ονομάτων», 9, 9, PG 4, 381 CD.

²⁸⁹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός Ε'», Τόμος 6, σ.193.

²⁹⁰ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Αντιρρητικός, Γ'», 19,85, Τόμος 5, σ. 513.

δημιουργική, η προγνωστική και η εποπτική²⁹¹ είναι πολλές και διαφέρουν μεταξύ τους, ενώ η ουσία διατηρεί πάντα το ενιαίο και δεν διαιρείται²⁹². Επομένως, τα φυσικά εκφράζονται πληθυντικώς και αυτά είναι οι δυνάμεις, οι ενέργειες και τα θεία θελήματα²⁹³, το οποίο με κανένα τρόπο δεν ισχύει για την ουσία²⁹⁴. Αποδίδονται δηλαδή πολλά ονόματα στο Θεό, τα οποία δεν είναι η ουσία, αλλά κάτι σχετικό με την ουσία, διότι αν το καθένα σημαίνει ουσία, ο Θεός θ' αποτελείται από τόσες ουσίες, όσα προσόντα φαίνονται σ' Αυτόν φυσικώς²⁹⁵. Τα ονόματα δηλαδή φανερώνουν τις θείες ενέργειες και δηλώνουν μια εξωτερική φανέρωση της Αγίας Τριάδας, ενώ οι ενέργειες αποκαλύπτουν τα αναρίθμητα ονόματα του Θεού. Γι' αυτό στην Ορθόδοξη θεολογία υπάρχει η διάκριση μεταξύ της Αγίας Τριάδος καθ' εαυτής, όπου είναι αδύνατοι οι ψυχολογικοί χαρακτηρισμοί και της σχέσεως της Αγίας Τριάδος με τον κόσμο, η οποία συνιστά τη λεγόμενη κατ' οικονομία θεολογία. Επομένως, τα φυσικά ιδιώματα προσυπάρχουν στη φύση, αλλά το καθένα από αυτά δεν είναι φύση, αλλά χαρακτηριστικά της φύσεως²⁹⁶.

Ο Θεός διατηρεί πραγματική και άμεση σχέση με τον κόσμο δια της φυσικής του ενέργειας, η οποία ως απαύγασμα της άκτιστη θείας ουσίας είναι επίσης άκτιστη²⁹⁷. Οι ενέργειες αυτές με τις οποίες αποκαλύπτεται και φανερώνεται ο Θεός είναι ο Θεός, αλλά όχι κατά την ουσία Του. Οι θείες ενέργειες είναι άκτιστες, όπως είναι άκτιστη η ουσία του Θεού²⁹⁸. Ο Θεός δηλαδή υπάρχει στις ενέργειες και οι ενέργειες είναι άκτιστες, διότι κανένα κτιστό δεν μπορεί να είναι θεία ενέργεια, καθόσον τα κτίσματα είναι αποτελέσματα των θείων ενεργειών. Αν ήταν κτιστές θα ήταν αδύνατον ο άνθρωπος να μετέχει στον Θεό και να θεωθεί και συνεπαγωγικά ακυρώνεται η ενανθρώπιση του Λόγου. Επιπλέον ο ισχυρισμός αυτός διχοτομεί τον Θεό ή τον υποβιβάζει σε κτίσμα. Ο Γρηγόριος κάνει λόγο για τις θείες υποστάσεις, οι οποίες διακρίνονται από την ουσία, αλλά παραμένουν άκτιστες. Με τον ίδιο τρόπο οι ενέργειες είναι διαφορετικές από την ουσία, αλλά παραμένουν άκτιστες. Ο άκτιστος χαρακτήρας δεν είναι δηλωτικό μόνο της ουσίας, λέγει ο θεολόγος του ακτίστου φωτός. Επιπρόσθετα, οι θείες ενέργειες προϋπήρχαν πριν τη δημιουργία του κόσμου,

²⁹¹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Λόγος Αντιρρητικός, Α'», 3,6, Τόμος 5, σ. 55.

²⁹² Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Λόγος Αντιρρητικός, Γ'», 13,43, Τόμος 5, σ. 449.

²⁹³ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Διάλεξις μετά Γρηγορά», 5, Τόμος 7, σ. 231.

²⁹⁴ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Λόγος Αντιρρητικός, Β'», 8,21, Τόμος 5, σ. 201.

²⁹⁵ Θησαυροί 31, PG 75, 448D.

²⁹⁶ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Λόγος Αντιρρητικός, Γ'», 13,48, Τόμος 5, σ. 457.

²⁹⁷ Γ. Μαντζαρίδη, Παλαμικά, σ. 24.

²⁹⁸ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Λόγος Αντιρρητικός, Γ'», 13,46, Τόμος 5, σ. 451.

συνεπώς είναι άχρονες και γι' αυτό άκτιστες και είναι αδύνατον να έχουν δημιουργηθεί από άλλες ενέργειες. Ακόμη, οι ενέργειες δεν συνεπάγονται ουδεμία ανάγκη της δημιουργίας, η οποία είναι μια πράξη ελεύθερη, πραγματοποιούμενη δια της θείας δυνάμεως και με τη κοινή βούληση των τριών Προσώπων της Αγίας Τριάδος²⁹⁹.

Με τις άκτιστες ενέργειες μεταμορφώνεται εν Χριστώ ο άνθρωπος και ανακαινίζεται όλη η δημιουργία προς την εσχατολογική της ολοκλήρωση. Όλα τα κτίσματα μετέχουν στις ενέργειες του Θεού, με απώτερο προορισμό για τον άνθρωπο τη συνάντηση και ένωσή του με τον Θεό μέσω των άκτιστων ενεργειών, χωρίς να κοινώνεται η ουσία, αλλά οι άκτιστες ενέργειες. Με τις θείες ενέργειες ο Άσχετος θεωρείται σε σχέση και ο άνθρωπος χριστοποιείται.

B6) ΤΟ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΣΩΜΑ

Η βιβλική αντίληψη του ανθρώπου ως αδιαίρετου ψυχοσωματικού συνόλου θριαμβεύει στη μοναστική πνευματικότητα του Βυζαντίου, παρά τους αιώνες νεοπλατωνικών δυαλιστικών αποκλίσεων³⁰⁰. Είναι αλήθεια ότι ο χριστιανισμός έχει επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό μέχρι και σήμερα από τις πλατωνικές και νεοπλατωνικές απόψεις για το ανθρώπινο σώμα, θεωρώντας λανθασμένα ότι η ορθόδοξη ασκητική εστιάζει στη ψυχή και παραμελεί το σώμα ή έτι περαιτέρω ότι στρέφεται κατά του σώματος. Σύμφωνα με αυτές, υπάρχει πάντα ένας δυαλισμός ανάμεσα στο πνεύμα και στην ύλη. Το σώμα, ως «θάνατον και αλογία» κατά τον Πλωτίνιο, υποβαθμίζεται, καθόσον προξενεί μέριμνες και φροντίδες και στέκεται εμπόδιο στην θέα του Όντος. Σκοπός της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας είναι ο χωρισμός της ψυχής από το σώμα³⁰¹ και η πλήρης απελευθέρωσή της από τη φυλακή του σώματος. Φανερή ήταν η επίδραση του νεοπλατωνισμού στον Αυγουστίνο, ο οποίος θεωρούσε κακό το σώμα και επηρέασε τον δυτικό χριστιανισμό.

Ο Χριστός όμως εμφανίζεται στην ιστορία σωματικά, προσλαμβάνει δηλαδή την ανθρώπινη φύση, η οποία περιλαμβάνει και το σώμα. Αναμιγνύει τον εαυτό Του με τον καθένα από τους πιστούς μέσω της μεταλήψεως του αγίου σώματός Του και

²⁹⁹ Βλ. Λότσκυ, *Η Μυστική Θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας*, σ. 83.

³⁰⁰ J. Meyendorff, *Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς και η Ορθόδοξη Μυστική Παράδοση*, σ.77.

³⁰¹ Θ. Ζήση, *Πλατωνικά, Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, σ.109.

γίνεται με τον άνθρωπο σύσσωμος και τον καθιστά ναό όλης της θεότητας³⁰². «Εκ ψυχής λογικής και σώματος», αναφέρει χαρακτηριστικά ο όρος της Χαλκηδόνας.

Γι' αυτό, κατά τη χριστιανική διδασκαλία ούτε το σώμα είναι προγενέστερο της ψυχής, ούτε η ψυχή είναι προγενέστερη του σώματος. Ο άνθρωπος, σώμα και ψυχή, έχει δημιουργηθεί κατ' εικόνα Θεού και τόσο η ψυχή, όσο και το σώμα βρίσκονται σε μια κατά ανάκραση ύπαρξη και ενότητα και αποτελούν τον όλο άνθρωπο³⁰³. Το ανθρώπινο σώμα αποτελεί το «ναό του εν υμίν Αγίου Πνεύματος»³⁰⁴ και από κοινού με την ψυχή μετέχουν στον Θεό και στην εμπειρία της θέωσης και είναι δυνατόν να φτάσουν από την παρούσα ζωή στην εσχατολογική πραγματικότητα³⁰⁵.

Επομένως, η αντίληψη περί ανθρώπου με πρόταγμα την ψυχή, σύμφωνα με την αρχαία ελληνική φιλοσοφία, τίθεται στο περιθώριο και ο άνθρωπος είναι μια ενιαία ψυχοσωματική οντότητα που αποτελεί το συναμφοότερον. Ο ορθόδοξος χριστιανισμός έτσι αποκατέστησε την ύλη, την οποία η ελληνική πνευματικότητα και ο δυτικός χριστιανισμός περιφρονούσε και ο νους σταμάτησε να αντιμάχεται την ύλη, γιατί ο χριστιανικός μοναχισμός αποδέχτηκε πλήρως τις συνέπειες της ενανθρώπισης³⁰⁶.

Ο Γρηγόριος ο Παλαμάς αναφέρει ότι ο άνθρωπος έλαβε σώμα, ώστε να μπορεί αυτό να γίνει και πνευματικό με την προς τον Θεό προσήλωση του νου του³⁰⁷. Επομένως το σώμα δεν είναι ανεξάρτητο του νου, αλλά διαθέτει «ενσημαιομένας πνευματικές διαθέσεις»³⁰⁸ και σε αυτό «ενοικίζεται η επισκοπή του νου»³⁰⁹.

Με την άσκηση ο νους απομακρύνεται από τα πονηρά και γήινα παθήματα και τέτοιες είναι οι απόρρητες ενέργειες, οι οποίες τελούνται στα σώματα αυτών που ακολουθούν ισόβια την ιερά ησυχία.³¹⁰ Στην συνέχεια στην θέωση η θεία ηδονή ανυψώνει και το σώμα προς το θείο έρωτα, το οποίο συμμετέχει και μετασχηματίζεται, καθόσον υπάρχουν κοινές ενέργειες της ψυχής και του σώματος. Από τις πνευματικές ηδονές όλο το σώμα ευωδιάζει, λεπτύνεται, βελτιούται,

³⁰² Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερών Ησυχαστών», Λόγος 1,3,38, Τόμος 2, σ. 195.

³⁰³ Νίκου Ματσούκα, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ*, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 362.

³⁰⁴ Α' Κορ. 6,19.

³⁰⁵ J. Meyendorff, *Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς και η Ορθόδοξη Μυστική Παράδοση*, σ.35.

³⁰⁶ Ι. Μάγιεντορφ, *Η Βυζαντινή κληρονομιά στην Ορθόδοξη Εκκλησία*, σ.209.

³⁰⁷ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Ομιλία ΜΓ», Τόμος 11, σ. 37.

³⁰⁸ Γρηγόριος Παλαμάς, «Υπέρ των Ιερών Ησυχαστών», 2,2,10, Τόμος 2, σ. 308.

³⁰⁹ ό.π., 1,2,2, Τόμος 2, σ. 102.

³¹⁰ ό.π., 2,2,12, Τόμος 2, σ. 315.

μετασκευάζεται επί το πνευματικότερο, δηλαδή η άσκηση και η προσευχή πνευματοποιεί και το σώμα³¹¹.

Μετέχει πρώτα ο νους του ανθρώπου «και δι' αυτού το συνημμένον σώμα προς το θειότερο μετασκευάζεται»³¹² και ακολουθεί και το σώμα. Το σώμα των καταξιωμένων συνθεώνεται με τη ψυχή κατά την ανάλογή του μέθεξι της θεώσεως³¹³, το οποίο είναι φανερό ακόμη και σε εκείνους που βλέπουν απ' έξω, όπως το πράο ήθος, το γλυκύ δάκρυ και η γεμάτη με χάρη συνομιλία³¹⁴. Μετέχει δηλαδή το σώμα της χάριτος που ενεργεί μέσα στο νου και λαμβάνει κάποια συναίσθηση του ανέκφραστου μυστηρίου που ενεργείται μέσα στην ψυχή³¹⁵. Ο Γρηγόριος αναφέρει χαρακτηριστικά τα παραδείγματα του Μωσή, του πρωτομάρτυρα Στεφάνου και της Μαρίας της Αιγυπτίας, στους οποίους η εσωτερική λαμπρότητα αντανακλούσε στην εξωτερική τους μορφή και το σώμα τους συμμετείχε ενεργά στην μέθεξι του ακτίστου φωτός. Με τον θείο έρωτα του πιστού και με την επίμονη προσευχή, το σώμα κατά παράδοξο τρόπο γίνεται ανάλαφρο και θερμαίνεται, ώστε σε εκείνους που το βλέπουν να φαίνεται ότι εξέρχεται από τη φωτιά αισθητής καμίνου³¹⁶.

Μετέχει και αυτό στον αγιασμό και αφού αυτό θ' αναστηθεί και θ' απολαύσει τη θεία δόξα, φυσικό είναι να συμμετέχει και κατά την παρούσα ζωή στην ένωση με τον Θεό. Οποιος, λέγει ο θεολόγος του ακτίστου φωτός, αρνείται την συμμετοχή του σώματος στον αγιασμό, απορρίπτει και τη διαβίωση στον μέλλοντα αιώνα μαζί με το σώμα³¹⁷.

Ο Γρηγόριος δεν κατηγορεί το σώμα, όπως έκανε ο Βαρλαάμ, αλλά την αμαρτητική ορμή που εισήλθε μέσα σε αυτό και το σωματικό φρόνημα. Απομακρύνει από το σώμα το νόμο της αμαρτίας και εισάγει σ' αυτό την εποπτεία του νου, ώστε να καθαρίσει το σώμα του με την εγκράτεια³¹⁸, ώστε να μπορεί να μετέχει στη θέωση. «Μηδέ το σώμα πονηρόν»³¹⁹ αναφέρει και διδάσκει ότι ο νους πρέπει να επιστρέψει και να συγκεντρωθεί εντός του σώματος μέσα στην καρδιά. Επομένως, δεν στρέφεται κατά της σωματικής φύσης, όπως δίδασκε ο Βαρλαάμ, αλλά αντιμάχεται την πονηρή προαίρεση, όταν το σώμα υποτάσσεται σε πάθη σαρκικά και εγωιστικά.

³¹¹ Ι.Μ. Καρακάλου Άγιον Όρος, *Η προσευχή φυσική κατάσταση της ψυχής*, Εκδόσεις Ορθόδοξος Κυψέλη, σ. 15.

³¹² Γρηγορίου Παλαμά Έργα, *Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζόντων*, Λόγος 1,3,33, Τόμος 2, σ. 186.

³¹³ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, *«Λόγος Αντιρρητικός, Β'»*, 17,82, Τόμος 5, σ. 313.

³¹⁴ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, *«Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζόντων»*, Λόγος 1, 3, 33, Τόμος 2, σ. 185.

³¹⁵ ό.π., 1, 3, 31, Τόμος 2, σ. 183.

³¹⁶ ό.π., 1, 3, 32, Τόμος 2, σ. 183.

³¹⁷ ό.π., 1, 3, 33, Τόμος 2, σ. 185.

³¹⁸ ό.π., 1,2,2, Τόμος 2, σ. 103.

³¹⁹ ό.π., 1,2, 1, Τόμος 2, σ.103.

Ο άνθρωπος κατά την προσευχή στρέφει το νου του μέσα στο σώμα και όχι έξω από αυτό, σύμφωνα με την διδασκαλία του Βαρλαάμ, ο οποίος ανέφερε την έκσταση του νου έξω από το σώμα, όπως δίδασκαν οι πλατωνικοί φιλόσοφοι, το οποίο βασίζεται στη δυαρχική αντίληψη του Πλάτωνα. Με την ησυχαστική όμως μέθοδο ο άνθρωπος κατευθύνει το νου μέσα στο σώμα και την καρδιά και μέσα στον ίδιο του τον εαυτό³²⁰. Ο Γρηγόριος έκανε λόγο για την έκσταση λόγω του ένθεου έρωτα και όχι την έξοδο του νου από το ανθρώπινο σώμα.

Συμπερασματικά, το σώμα αποτελεί τον τόπο συνάντησης του κτιστού με το άκτιστο. Με τη συγκέντρωση του νου από έξω προς τα μέσα, η καρδιά του ανθρώπου καθαρίζει και ο άνθρωπος υποδέχεται τη θεία Χάρη. Η θεοποιός αυτή ενέργεια μεταδίδεται στο σώμα μέσω της ψυχής και το σώμα πάσχει τη θέωση, βιώνοντας την εμπειρία της θέωσης.

³²⁰ ό.π., 1,2,4, Τόμος 2, σ.107.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄: ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Τα φραγκικά γερμανικά φύλα, μετά την κατάκτηση του δυτικού τμήματος της Αυτοκρατορίας, τον 5^ο αιώνα, διαφοροποίησαν την χριστιανική θεολογία, σύμφωνα με συγκεκριμένες ερμηνευτικές του ιερού Αυγουστίνου, ο οποίος δεν γνώριζε ελληνικά, αλλά λατινικά και είχε επηρεασθεί από τον νεοπλατωνισμό³²¹. Το γεγονός αυτό είχε έντονη επίδραση στη δυτική θεολογία, σύμφωνα με την οποία η θέα του Θεού περιορίζεται αποκλειστικά στην μέλλουσα ζωή, με αποτέλεσμα να μην κατανοείται ορθά στην Δύση η κατάσταση φωτισμού και θέωσης στον παρόντα βίο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο δυτικός χριστιανισμός να επηρεαστεί από την ακινάτεια σχολαστική προσέγγιση που εκφράστηκε κυρίως τον 11^ο αιώνα.

Στην συνέχεια, το 16^ο αιώνα, σε αντίδραση της παπικής επιβολής προέκυψε η Μεταρρύθμιση στην Δύση, με επακόλουθο την απόσχιση των Προτεσταντών. Ο Λούθηρος αντέδρασε στην εκκοσμίκευση, στον σχολαστικισμό και την απολυτότητα του Πάπα, αλλά απομακρύνθηκε εντελώς από την μυστηριακή ασκητική ζωή, η οποία ανακαινίζει και μεταμορφώνει τον άνθρωπο. Να σημειωθεί ότι η ορθότητα της στάσης του Γρηγορίου απέναντι στον δυτικό Σχολαστικισμό, απέδειξε δύο αιώνες αργότερα το σχίσμα που έγινε μέσα στους κόλπους του δυτικού χριστιανισμού³²².

Έτσι, αναπτύχθηκε στην Δύση παράλληλα με τον σχολαστικισμό, ο ηθικισμός των Προτεσταντών, ο οποίος στηρίζεται στους καλούς τρόπους εξωτερικής συμπεριφοράς, αφήνοντας την εσωτερικότητα και τα πάθη του ανθρώπου αθεράπευτα. Τόσο ο σχολαστικισμός των ρωμαιοκαθολικών, όσο και ο ηθικισμός των προτεσταντών αρνήθηκαν τον ησυχασμό, ο οποίος θεραπεύει και θεώνει τον άνθρωπο, επομένως αρνήθηκαν την ίδια τη σωτηρία του.

Το κενό που δημιουργήθηκε από την απομάκρυνση του δυτικού χριστιανισμού από τη νηπτική ησυχαστική αγωγή πληρώθηκε από τον μεταφυσικό στοχασμό και τον δογματισμό³²³, ουσία δε της μεταφυσικής είναι ο φιλοσοφικός στοχασμός. Στη νεότερη εποχή, η θεολογική σκέψη στη Δύση απομακρύνθηκε περισσότερο από την καταφατική και αποφατική θεολογία της Ανατολής, καθώς καθορίστηκε από τη

³²¹ Ιερόθεου Βλάχου, *Θεολογία Γεγονότων*, Εκδόσεις Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου, Έκδοση Α΄ 2013, σ. 31.

³²² Θ. Ζήση, *Πλατωνικά, Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, σ. 186.

³²³ Γρηγορίου Παλαμά, *Ρωμαίοι ή Ρωμηοί Πατέρες της Εκκλησίας*, Τόμος 1, σ. 13.

μεταφυσική φιλοσοφία του Καρτέσιου, του Σπινόζα, του Λάμπνιτς, του Καντ, του Έγκελου κ.α.³²⁴. Επί παραδείγματι, ο Καρτέσιος, επηρεασμένος από τον Θωμά Ακινάτη και τον σχολαστικισμό, έδινε προβάδισμα στη σκέψη και παραμέριζε την ύπαρξη, δημιουργώντας το νεωτερικό υποκείμενο που στηρίζεται στη διάνοια και στη λογική.

Παράλληλα είχε κυριαρχήσει στη Δύση ήδη από τον 15^ο αιώνα το πνεύμα και ο ουμανισμός της Αναγέννησης, τοποθετώντας στο κέντρο τον άνθρωπο με τη στροφή στην αρχαία ελληνική γραμματεία και ιστορία. Στην συνέχεια, στα τέλη του 17^{ου} αιώνα και στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, με τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό εισήλθε οριστικά στην θεολογία της Δύσης ο σχολαστικισμός με κυρίαρχα στοιχεία την πίστη στην πρόοδο και τον ορθολογισμό, δηλαδή την αιτιοκρατική λογική, με απώτερη συνέπεια το περίφημο φαινόμενο της εκκοσμίκευσης³²⁵. Η αντίδραση των διαφωτιστών στον εκκλησιαστικό συγκεντρωτισμό του ρωμαιοκαθολισμού και στα απολυταρχικά και φεουδαρχικά καθεστώτα θεμελιώθηκε ιδεολογικά στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία και την λογοκρατούμενη επιστήμη³²⁶.

Απέναντι σ' αυτή την ασφυκτική λογική αιτιοκρατία, η οποία αποδομεί το μυστήριο της ζωής και συνιστά την μεταφυσική της Δύσης, πλείστα ανήσυχα πνεύματα της εποχής τους αντέδρασαν έντονα. Η θέληση για δύναμη του Νίτσε, λόγου χάρη, αντιτάχθηκε στον δυτικό ορθολογισμό και στην απόλυτη προοπτική του Επέκεινα. Αγνοώντας όμως τον ορθόδοξο χριστιανισμό, κατέληξε στην εκβαρβάρωση της ανθρώπινης ύπαρξης και στον απόλυτο μηδενισμό, κάνοντας λόγο για τον θάνατο του Θεού. Μάλιστα, ως αντίδραση στην επιβολή μιας υποχρεωτικά αντικειμενικής αλήθειας από το λατινικό θεολογικό ρεύμα του σχολαστικισμού, με σκοπό να καθιερώσει την αυθεντία της μεταφυσικής ιδεολογίας του ρωμαιοκαθολισμού, γεννήθηκε ο υποκειμενισμός στη Δύση³²⁷ και ο απόλυτα αυτονομημένος άνθρωπος³²⁸.

Συμπερασματικά, από τη μια πλευρά απαντάται ο σχολαστικισμός, ο ευσεβισμός και ο ηθικισμός του παραμορφωμένου χριστιανισμού, ο οποίος αρνείται την κοινωνία του

³²⁴ Νίκου Ματσούκα, «Περί την έννοιαν της απουσίας και αγνωσίας του Θεού», Κληρονομία, 1970, τ.2, σ.417-418.

³²⁵ Αθανασίου Παραβάντσου, «Ποιόν ρόλο επιφύλασσει η μετανεωτερική συνθήκη για τη θρησκεία», νέος Ερμής ο Λόγιος, έτος 9^ο, τεύχος 18^ο, σ. 209.

³²⁶ Αρ. Γκρέκα, *Η αποτύπωση της ησυχαστικής πνευματικότητας στο έργο του Αγίου Νικόδημου Αγιορείτου*, σ. 61.

³²⁷ Χρήστου Γιανναρά, *Σχεδιάσμα εισαγωγής στη φιλοσοφία*, Εκδόσεις Δόμος, 1994, σ. 125.

³²⁸ Σωτηρίου Γουνελά, *Η κρίση του πολιτισμού, Επιλεγόμενα*, Εκδόσεις Αρμός, 1997, σ. 385-386.

ανθρώπου με τον Θεό και από την άλλη πλευρά η αθεΐα και ο μηδενισμός λόγω της αντίδρασης στην παρέκκλιση του δυτικού χριστιανισμού. Συνεπαγωγικώς, επικράτησε ο ορθολογισμός και η σχολαστική θεολογία ως μέσο θεραπείας του ανθρώπου, σε αντίθεση με την ησυχαστική πνευματικότητα, όπου η θεραπεία προκύπτει από την κάθαρση της καρδιάς και την μετοχή στις άκτιστες θείες ενέργειες. Απόρροια αυτής της ορθολογικής προσέγγισης αποτέλεσαν και αποτελούν οι προσπάθειες ερμηνείας και κατανόησης του Θεού με βάση τον ανθρώπινο στοχασμό και τις φιλοσοφικές θεωρίες.

Στην Ελλάδα μια μεγάλη μερίδα διανοουμένων επηρεάστηκαν από την ανθρωποκεντρική και νοησιαρχική προσέγγιση της δυτικής θεολογίας που διαφοροποιήθηκε από την ορθόδοξη χριστιανική παράδοση³²⁹. Οι Έλληνες λόγιοι επηρεασμένοι από τους δυτικούς ρωμαιοκαθολικούς και προτεστάντες ιστορικούς υπερτόνισαν την σοφία των αρχαίων Ελλήνων και υποτίμησαν τον βυζαντινό πολιτισμό και την παράδοση των Πατέρων της Εκκλησίας³³⁰. Οι πρωτεργάτες του φιλοδυτικού διαφωτισμού (Αδαμάντιος Κοραΐς, Θεόφιλος Καΐρης) στράφηκαν προς τη Δύση, υιοθετώντας ρωμαιοκαθολικές και προτεσταντικές αντιλήψεις και αγνόησαν την ησυχαστική παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Μοιραία η θεολογία μετατράπηκε σε διαλεκτική και φιλοσοφία³³¹ και έγινε μια ιστορία της θεολογίας³³². Το κύριο επακόλουθο είναι η σταδιακή απώλεια ή απόρριψη της αναφοράς στην Θεανθρώπινη, για να προαχθεί στην θέση της η αναφορά στο ανθρώπινο και το φυσικό.

Ακόμη, όπως ήδη αναφέρθηκε, πλείστοι των δυτικών διανοουμένων και των επηρεαζομένων από το δυτικό πνεύμα Ελλήνων αγνοούσε πλήρως τη μακραίωνη ασκητική παράδοση του αδιαίρετου Χριστιανισμού της πρώτης χιλιετίας, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας διασώθηκε μέχρι σήμερα εντός και από την Ορθόδοξη Εκκλησία³³³ και κατ' ακολουθία την πατερική θεραπευτική αγωγή. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να παρατηρείται η διαστρέβλωση της ουσίας και του νοήματος του χριστιανισμού.

³²⁹ Γεωργίου Δ. Μεταλληνού, «Παράδοση και Αλλοτρίωση», Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα 2001, σ. 259.

³³⁰ Αρ. Γκρέκα, «Η αποτύπωση της ησυχαστικής πνευματικότητας στο έργο του Αγίου Νικόδημου Αγιορείτου», σ. 62.

³³¹ Θ. Ζήση, «Η χρήση των αποδείξεων στη θεολογία κατά τον Παλαμά», σ. 147.

³³² Ιερόθεου, «Ορθόδοξη Ψυχοθεραπεία», σ. 311.

³³³ Αθ. Παραβάντσου, «Ποιόν ρόλο επιφυλάσσει η μετανεωτερική συνθήκη για τη θρησκεία», Νέος Ερμής ο Λόγιος, Τεύχος 18, παραπομπή 15, σ. 214.

Σήμερα, ο σύγχρονος άνθρωπος αρνείται την ύπαρξή του Θεού, στην περίπτωση δε που συγκαταβατικά τον αποδεχτεί, τον εξορίζει στους ουρανούς, θεωρώντας Τον ως αφηρημένη έννοια ή ως απόμακρο κατασκευάσμα. Έχει θεοποιήσει τον εαυτό του, πιστεύοντας αποκλειστικά στον υποκειμενικό σχετικισμό του και ζει αστόχαστα με τον φαντασιακό του εαυτό μέσα στην τύρβη της καθημερινότητας. Κυριαρχείται από τα πάθη του, ενώ ο ατομοκεντισμός έχει υποκαταστήσει την εκκλησιαστική συνείδηση και την αίσθηση ότι αποτελεί μέλος της Εκκλησίας. Οι αρετές έχουν αντικατασταθεί από τις κοσμικές αξίες και η συμπεριφορά του ανθρώπου κατευθύνεται κυρίως από τα συναισθήματά του και τα πάθη του. Ο σύγχρονος άνθρωπος στη θέση του νου έβαλε τη διάνοια και στη θέση του πνεύματος την ύλη.

Ο άνθρωπος βασίζει το εγώ πάνω στο εγώ και όχι στο Θεό³³⁴ και για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία κάθε πτυχή των ενδιαφερόντων και επιδιώξεων του ανθρώπου έχει ατομοκεντρικό, ωφελιμιστικό χαρακτήρα, υπηρετεί, συνειδητά ή ανεπίγνωστα, τις ορμές αυτοσυντήρησης, κυριαρχίας και ηδονής του ατόμου³³⁵. Πάντα επίκαιρος ο λόγος του ιερού θεολόγου, ο οποίος λέγει ότι ο άνθρωπος παραδίδει τον εαυτό του στις σαρκικές επιθυμίες και στις ηδονές και θέλει να τιμάται απ' όλους και όλοι να τον κολακεύουν και όταν αυτό δεν γίνει, γεμίζει με οργή ή στεναχώρια³³⁶.

Παράλληλα, η εποχή μας καλλιεργεί τον ατομοκεντισμό και την αποθέωση του εγώ, τον μηδενισμό με την πλήρη απελευθέρωση, καθώς και τον ηθικισμό, μέσα από την υπακοή σε τυποποιημένους κανόνες εξωτερικής συμπεριφοράς. Χαρακτηριστικά της είναι η αθεΐα, η εκκοσμίκευση, η επικράτηση της λογικής, ο ατομοκεντισμός, η υλική ευδαιμονία καθώς και τα πλείστα ψυχικά προβλήματα και τα τραγικά αδιέξοδα που αντιμετωπίζει ο σύγχρονος άνθρωπος.

Όσον αφορά την Ορθοδοξία, το ασκητικό βίωμα χαρακτηρίζεται ως αναχρονιστικό, οι πολέμοι δε του ησυχασμού ισχυρίζονται ότι η ασκητική παράδοση της Εκκλησίας στάθηκε εμπόδιο στην εξέλιξη της κοινωνίας, πρόοδος που παρατηρείται στην Δύση, η οποία δεν προσκολλήθηκε σε τέτοιου είδους ζητήματα, σύμφωνα με τα επιχειρήματά τους. Η πίστη και η ορθόδοξη ησυχαστική πνευματικότητα του Γρηγορίου θεωρούνται από ορισμένους ως μια πνευματική μεθοδολογία του

³³⁴ Αγίου Ιουστίνου Πόποβιτς, *Οδός Θεογνωσίας*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Δεκέμβριος 1992, σ. 52.

³³⁵ Χρήστου Γιαννά, *Το αίνιγμα του κακού*, Εκδόσεις Ίκαρος, Δεκέμβριος 2009, σ. 140.

³³⁶ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Ομιλία, ΝΑ'*», Τόμος 11, σ. 227.

παρελθόντος και η διδασκαλία του χαρακτηρίζεται ως ακατάλληλη για την εποχή μας. Η ησυχία θεωρείται ως αδράνεια και απραξία, ακόμη και για τους μοναχούς, οι οποίοι πρέπει να εστιάσουν περισσότερο στην κοινωνική δράση, επηρεασμένοι από τον δυτικό χριστιανισμό, ενώ η ακινησία της αποφατικής θεωρίας και η άσκηση ως οδός σωτηρίας θεωρείται αδιανόητη³³⁷.

Ο ησυχαστής θεολόγος και η διδασκαλία του πολεμήθηκε κυρίως από τη Δύση, αλλά και από ορθόδοξους θεολόγους, οι οποίοι δεν δέχονται τον οντολογικό χαρακτήρα της θέωσης, αλλά κάνουν λόγο για ηθική πληρότητα και τελείωση, σύμφωνα με τη σχολαστική θεολογία. Η αλήθεια όμως είναι ότι τα τελευταία χρόνια έχει αναγνωριστεί η αξία της ησυχαστικής πνευματικότητας και παρατηρείται στροφή στον μοναχισμό και άνθηση της Ορθοδοξίας σε όλο τον κόσμο.

Ακόμη, στο περιθώριο της ορθόδοξης θεολογίας παρατηρείται η ευρεία διάδοση του συγκρητισμού, καθώς και η επικράτηση του ορθολογισμού και η συμπίεση με τον κόσμο τούτο και τις επιταγές του. Οι εντολές του Χριστού σε κάποιες περιπτώσεις τείνουν σε μια ανούσια τυπικότητα, μια στεία ηθικολογία και έναν άγονο ευσεβισμό και η ορθόδοξη άσκηση καταλήγει ως εξωτερική συμπεριφορά που υπακούει σε δικανικούς κανόνες και απρόσωπες εντολές και μετατρέπεται σε ηθικισμό. Επιπλέον, η μετάνοια, η θεία χάρη, η αίρεση και η αμαρτία τίθενται από ορισμένους στο περιθώριο της εκκλησιαστικής ζωής, οι οποίοι δίνουν έμφαση στην εγκόσμια πραγματικότητα χωρίς την παρουσία του Θεού στον κόσμο.

Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι κυρίαρχη διδασκαλία είναι η βαρλααμική και όχι αυτή του Γρηγορίου του Παλαμά και των Πατέρων της Εκκλησίας. Γι' αυτό ο άνθρωπος σήμερα ταλανίζεται από πλείστα ψυχικά προβλήματα και ζητά ανάπαυση. Ο νους του διασκορπάται σε διάφορες μέριμνες και οι αισθήσεις και τα συναισθήματά του κυριαρχούν και τον κυριεύουν. Οι ψυχολογικές θεωρίες είναι πολλές και ποικίλες, αλλά μόνο προσωρινά ενδεχομένως ο άνθρωπος βρίσκει παρηγοριά, διότι βοηθούν στη διάγνωση και στην ερμηνεία, αλλά δεν δίνουν λύση στον βασανισμένο και ταλαιπωρημένο άνθρωπο. Ο αποπροσανατολισμένος άνθρωπος καλείται όμως να κλείσει τα αυτιά του στο lifestyle και στις ναρκισσιστικές σειρήνες της εποχής και ν' αφήσει στο περιθώριο το «αυτοείδωλό του», όπως αναφέρει ο Μεγάλος Κανόνας.

³³⁷ Στέλιου Ράμφου, *Η παλινωδία του Παπαδιαμάντη*, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1976, σ. 57.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄: ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΜΕ ΤΗ ΜΕΤΑΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ

Στην εποχή μας έχει επικρατήσει ο βαρλααμικός τρόπος ζωής και ο αντιησυχασμός του Βαρλαάμ, με αποτέλεσμα την αλλοίωση της ορθόδοξης παράδοσης και του ασκητικού βιώματος. Ο σύγχρονος άνθρωπος αδυνατεί να συλλάβει τις πραγματικές διαστάσεις, το νόημα και το σκοπό της διδασκαλίας του ιερού πατρός, εγκλωβισμένος στην ατομοκεντρικότητά του, στο ναρκισσισμό του και τη φιλαυτία του, δίχως να μπορεί ν' αντιληφθεί πραγματικά τον εαυτό του. Η γνώση του και η μεταμόρφωση του εαυτού γίνεται με την ησυχαστική μέθοδο δια της κάθαρσης του νου του ανθρώπου, με την προσευχή και με τη θεία χάρη και είναι αδύνατον να επιτευχθεί με την ανθρώπινη γνώση και λογική, όπως υποστήριζε ο Βαρλαάμ, ούτε με την καταφυγή στη σύγχρονη ψυχανάλυση ή με την συνδρομή των ανατολίτικων θρησκειών.

Απαντήσεις και λύσεις στα υπαρξιακά ερωτήματα και στις ποικίλες αγωνίες του ανθρώπου, ώστε να βρει την πληρότητά του δίνει μόνο η Ορθόδοξη Θεολογία. Η ανθρωπολογία του Γρηγορίου είναι πάντα επίκαιρη και αναγκαία. Ο σύγχρονος άνθρωπος στα κτιστά φώτα του κόσμου τούτου πρέπει να αντιπαραβάλει το άκτιστο φως του Θεού και στο φως της ανθρώπινης γνώσης το φως του Θεού³³⁸.

Ο Γρηγόριος ο Παλαμάς θεμελίωσε τη θεολογία του πάνω στον Χριστό και στα Μυστήρια της Εκκλησίας, χωρίς όμως αυθαιρεσίες, καθόσον αποτελεί οργανική ανάπτυξη της προγενέστερης πατερικής παράδοσης και είναι ακατανόητη άνευ αυτής³³⁹. Επέλεξε και έφερε στο φως εδάφια από τους Πατέρες με αυστηρό τρόπο και συγκρότησε πρωτότυπες και πιο διευρυμένες θεωρητικές συνθέσεις³⁴⁰. Ο σκοπός του έργου του Γρηγορίου του Παλαμά συνίσταται στην δογματική έκφραση του θεμελίου της αποτελούσης ίδιον της Ορθοδοξίας μυστικής ζωής³⁴¹, εντός του οποίου ο άνθρωπος θα κατορθώσει με τη θεία Χάρη τη σωτηρία του.

³³⁸ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζόντων», 3,2,14, Τόμος 2, σ. 567.

³³⁹ Γ. Μαντζαρίδη, «Παλαμικά», σ. 17.

³⁴⁰ Χρήστου Τερέζη, Απόστολου Καπρούλια, Γρηγόριος Παλαμάς, «Επιστολή προς Παύλον Ασάνην, Θεολογία του ακτίστου φωτός», Εκδόσεις Ζήτρος, 2007, σ. .

³⁴¹ Vl. Lossky, *Κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση Θεού*, Εκδόσεις Β. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1974, μετάφραση Μ.Γ. Μιχαηλίδη, σ.56.

Αξίζει να επισημανθεί το σημείο αυτό η κεφαλαιώδης σημασία που αποδίδεται στο βίωμα για την διατύπωση και ανανέωση του χριστιανικού δόγματος και άρα τον μη εγκλωβισμό του σε μια μονοδιάστατη νοησιарχία³⁴². Το δόγμα στην Ορθόδοξη Εκκλησία αποτελεί όρο της βιωμένης αλήθειάς της και δεν είναι αποτέλεσμα αναλυτικής σκέψης ή αφηρημένου διαλεκτικού στοχασμού, αλλά αποτελεί την πνευματική εμπειρία της Εκκλησίας, η οποία συνίσταται στην κοινωνία με τον Θεό και τη σωτηρία του ανθρώπου. Έχει κεντρική αναφορά στη ζωή της Εκκλησίας και διατυπώθηκε, όταν εμφανίζονταν διδασκαλίες που αμφισβητούσαν την ορθή πίστη και την αλήθεια και κατά συνέπεια την ίδια σωτηρία του ανθρώπου. Σχετίζεται άμεσα με την ύπαρξη και την μεταμόρφωσή του και περιέχει τις αιώνιες αλήθειες. Όπως αναφέρει ο π. Γεώργιος Φλωρόφσκι «τα δόγματα της πίστεως μπορούν να βοηθήσουν μια απελπισμένη γενιά σαν τη δική μας να ανακτήσει χριστιανικό θάρρος και όραμα»³⁴³.

Κατά τον Γρηγόριο τον Παλαμά, ο άνθρωπος έχασε το θείο κάλλος, στερήθηκε τη θεία μορφή, απέβαλε το φως, διέφθειρε την ομοιότητα προς το ύψιστο φως, φόρεσε το ζόφο ως μάτιο και ως επενδυτή ενεδύθηκε το σκότος³⁴⁴. Σκοπός του Ευαγγελίου και της ηθικής διδασκαλίας των Πατέρων της Εκκλησίας δεν είναι η βελτίωση ή η συμμόρφωση του ανθρώπου σε ψυχολογικό ή κοινωνικό επίπεδο, αλλά η καταξίωσή του ως προσώπου που εικονίζει το Δημιουργό του³⁴⁵ και η κοινωνία και η σχέση με οντολογικό τρόπο μαζί Του.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας και ο Γρηγόριος ως άριστοι γνώστες και ανατόμοι της ανθρώπινης ψυχής έκαναν λόγο για την εκτροπή και το διχασμό του ανθρώπου, εξαιτίας της αμαρτίας και την απομάκρυνση του ανθρώπου από τον Δημιουργό του, με αποτέλεσμα την πρόκληση διαταραχών και ασθενειών. Τόνιζαν ιδιαίτερος ότι όσα άσχημα βιώνει ο άνθρωπος είναι αποτέλεσμα της απομάκρυνσής του από τον Θεό, τα οποία στην εποχή μας θεωρούνται ακραία και παρωχημένα. Αιτία της παγκόσμιας επιβολής κακών είναι η αμαρτία, αναφέρει ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς³⁴⁶. «Για τις

³⁴² Γρηγορίου Παλαμά, «*Επιστολή προς Παύλον Ασάνην*», Πρόλογος, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Χρήστος Τερέζης, Απόστολος Καπρούλιας, Εκδόσεις Ζήτρος, 2007, σ. 265, υποσημείωση 67.

³⁴³ π. Γεωργίου Φλωρόφσκι, «*Άγια Γραφή, Εκκλησία, Παράδοση*», Εκδόσεις Αθανασίου Αλτιντζή, Μετάφραση Παναγιώτα Μικροπανδρέμενου, Θεσσαλονίκη 2018, σ.40.

³⁴⁴ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Περί της εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος*», Λόγος Β΄, 15, Τόμος 1, σ. 199.

³⁴⁵ Ανέστη Κελεσόπουλου, «*Ο οντολογικός χαρακτήρας της ηθικής*», Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν, Πρακτικά Διεθνών Επιστημονικών Συνεδρίων Αθηνών και Λεμεσού, Εκδόσεις Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2000, σ. 76.

³⁴⁶ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Ομιλία, ΞΓ*», Τόμος 11, σ. 589.

αμαρτίες μας παιδαγωγούμαστε και θα παιδαγωγηθούμε ακόμη», ανέφερε, «διότι ποθούμε και αναζητούμε την παύση των δοκιμασιών, αλλά τα πταίσματα για τα οποία παιδεύομαστε τα αυξάνουμε»³⁴⁷. Δίδασκε ότι τα νοσήματα και οι αρρώστιες του σώματος έχουν την αρχή τους στην αμαρτία³⁴⁸ και η αιτία του μίσους και των ταραχών είναι η αμαρτία³⁴⁹. Ο άνθρωπος όμως αντιστέκεται ασμένως σε τέτοιους είδους διδασκαλίες και θεωρεί υπαίτιο της κακοδαιμονίας του τους άλλους εμμένοντας πιστά στη φιλαυτία του και τον ναρκισσισμό του. Γι' αυτό σημαντική για την πνευματική πρόοδο είναι η επίγνωση της αμαρτίας και η μετάνοια και το πένθος ως απάντηση στην προσφορά της δυνατότητας για αποκατάσταση της κοινωνίας με το Θεό είναι η ανθρώπινη συνεργία στην κάθαρση³⁵⁰. Μέσα από αυτό το δρόμο, ο άνθρωπος θα έλθει εις εαυτόν και θα οδηγηθεί με ασφάλεια στο απάνεμο λιμάνι της Εκκλησίας και της σωτηρίας.

Να σημειωθεί εμφατικά ότι όσο ισχυρά και αν είναι τα ερεθίσματα που δέχεται ο άνθρωπος από τους λογισμούς ή τις αισθήσεις ή τους δαίμονες, σε αυτόν ανήκει η απόφαση για το αν θα ενεργήσει, η ουσία της προσωπικής του ελευθερίας βρίσκεται στην δυνατότητα που κανένας και τίποτα δεν μπορεί να του στερήσει³⁵¹. Ο Γρηγόριος ο Παλαμάς αναφέρει ότι ο άνθρωπος απομάκρυνε το νου του από τον φόβο και την μνήμη του Θεού, χωρίς τα οποία είναι αδύνατον να ζήσει μια ειρηνική ζωή³⁵². Το κατ' εικόνα αποτελεί δώρο του Θεού στον άνθρωπο, αλλά ταυτόχρονα σκοπό και προορισμό, βρίσκεται εντός του ανθρώπου μόνο εν δυνάμει, υπάρχει όμως η δυνατότητα να επιτευχθεί η υποστατική ένωση με τη θεία φύση. Με τη χάρη του Θεού και την ανθρώπινη προσπάθεια θα επισκευαστεί ο εσωτερικός άνθρωπος και θα διαμορφωθεί προς το πρωτότυπο³⁵³. «Αυτός ο του Θεού Λόγος γαρ ενανθρώπησεν, ίνα ημείς θεοποιηθώμεν»³⁵⁴, αναφέρει ο Μ. Αθανάσιος.

Με την ενανθρώπιση του Λόγου και την είσοδό Του στην ιστορία, ο Θεός γίνεται ενδοκοσμικός και ο ολόκληρος άνθρωπος δια των ακτίστων ενεργειών μετέχει τον

³⁴⁷ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Ομιλία ΑΘ», Τόμος 10, σ. 500.

³⁴⁸ Γρηγορίου Παλαμά, «Ομιλία ΑΑ», Τόμος 10, σ. 277.

³⁴⁹ Γρηγορίου Παλαμά έργα, ΕΠΕ, τόμος 9^{ος}, σ. 34 - Ιερόθεου, «Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς ως αγιορείτης», σ. 235.

³⁵⁰ Κελεσόπουλου Ανέστη, *Πάθη και Αρετές κατά τον Άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά*, Εκδόσεις Δομός, Αθήνα 1982, σ. 211.

³⁵¹ Αγίου Θεοφάνη του Έγκλειστου, *Χειραγωγία στην πνευματική ζωή*, Εκδόσεις Ιερά Μονή Παρακλήτου, Ωρωπός 2004, σ. 155.

³⁵² Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Ομιλία ΝΑ'», 11, Τόμος 11, σ. 229.

³⁵³ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Εις τον βίον του Οσίου Πέτρου του εν Άθω», Τόμος 8, σ.303.

³⁵⁴ Μέγα Αθανασίου, «Λόγος περί της ενανθρωπίσεως του Λόγου». 54, ΕΠΕ, Τόμος 1, σ.336.

Θεό. Η διάκριση ουσίας και ενεργειών δηλώνει ένα Θεό σε δράση στον κόσμο, χωρίς ταυτόχρονα να καταργείται η διάκριση αποφαιτικής και καταφατικής θεολογίας. Ο άνθρωπος μετέχει στην άκτιστη χάρη του Θεού και η όραση του ακτίστου Φωτός είναι η ένωση του ανθρώπου με τον Θεό³⁵⁵. Η άκτιστη χάρη ως ενέργεια του Θεού καταργεί κάθε εμπόδιο μεταξύ ανθρώπου και Θεού, προσεγγίζει τον άνθρωπο δια της Εκκλησίας και τον προσκαλεί σε μια καινή ζωή³⁵⁶. Είναι ή άκτιστη ενέργεια του Αγίου Πνεύματος και συνίσταται στην αληθινή ενοίκηση του θείου στον άνθρωπο.

Καθίσταται πλέον δυνατότητα η προσωπική κοινωνία και σχέση με τον Θεό και η ανθρώπινη υπόσταση συμπλέεται με τη θεότητα, κάτι που αρνείται στατικά η σύγχρονη εποχή. Η Εκκλησία, η οποία λέγεται «κοινωνία θεώσεως» κατά τον Γρηγόριο τον Παλαμά, δίνει αυτή τη δυνατότητα στον άνθρωπο μέσα από τα σωστικά Μυστήριά της και με την ενέργεια του Αγίου Πνεύματος. Από το κατ' εικόνα ο άνθρωπος έχει πλέον τη δυνατότητα να φτάσει στο καθ' ομοίωση. Σκοπός της ζωής του ανθρώπου είναι ο αγιασμός κατά το «άγιοι γίνεσθε, ότι εγώ άγιος ειμί»³⁵⁷ και η θέωση κατά το «εγώ είπα, θεοί εστε και υιοί Υψίστου πάντες»³⁵⁸ και προοπτική του η ενσωμάτωση σε Αυτόν που φέρει μέσα Του όλη τη θεία πληρότητα, γι' αυτό είναι ακατανόητη η ηθική συμμετοχή, για την οποία κάνει λόγο η δυτική θεολογία³⁵⁹.

Τα όντα είναι στην κατάσταση του κτιστού, αλλά όταν το κτιστό αρνηθεί τον εαυτό του και τη δήθεν αυτοτέλειά του, βγαίνοντας έξω από τα όριά του σε μια μεθεκτική ένωση με το άκτιστο, τότε συντελείται η πραγματική άνοδος του ανθρώπου, η έξοδος από την ατομικότητά του και η αληθινή αγάπη προς όλους ανεξαιρέτως. Το συναρπαστικό αυτό γεγονός δεν περιορίζεται στον φίλαυτο ηθικισμό και σε εξωτερικού τύπου συμπεριφορές, ούτε σε συναισθηματικές και ψυχολογικές προσεγγίσεις, αλλά συνίσταται στην οντολογική ανακαίνιση του ανθρώπου. Αποτελεί την απίστευτα συγκλονιστική πρόκληση και ύψιστη πρόσκληση του ανθρώπου. Ο άνθρωπος είναι προορισμένος να γίνει θεός κατά χάρη. Αρκεί μονάχα η σκέψη, ώστε ο άνθρωπος να ίσταται έναντι των συνανθρώπων του, θεωρώντας τους όχι μόνο ως εικόνες Θεού, αλλά και ως υποψήφιους θεούς. Επομένως, αλλάζει ολικά ο τρόπος

³⁵⁵ Ιερόθεου Βλάχου, *Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς ως αγιορείτης*, σ.68.

³⁵⁶ Γ. Μαντζαρίδη, *Παλαμικά*, σ. 35.

³⁵⁷ Α Πέτρ. 1,16 και Λευ. 20,26.

³⁵⁸ Ιωάν. 10,34 και Ψαλμ. 81,6.

³⁵⁹ Oliver Clement, «*Αθεία, δυτικός χριστιανισμός και ορθοδοξία*», Περιοδικό Σύναξη, Τεύχος 5, 1983, σελ. 14.

συμπεριφοράς του και δράσης του έναντι των άλλων με ευεργετικά αποτελέσματα σε όλη την ανθρώπινη κοινωνία.

Η ένωση όμως του κτιστού και ακτίστου δεν επιτυγχάνεται με έναν αυτόματο μηχανισμό πρόσληψης, αλλά ο κάθε άνθρωπος μέσα από τη δική του ξεχωριστή πραγματικότητα καλείται να κάνει ορθή χρήση του αυτεξουσίου του, καταργώντας τα σύνορα του εγώ του και προσφέροντας τον εαυτό του στον άλλο. Ο άνθρωπος καλείται ελεύθερα να επιλέξει αν θα συναντηθεί με τον Θεό ή αν θα τον απορρίψει, η ανθρώπινη δε αυτή περιπέτεια και σχέση με τον Θεό απαιτεί αγώνα κατά των παθών και αποτελεί ένα ασκητικό κατόρθωμα. Ο καθένας ξεχωριστά πρέπει να στραφεί μέσα στον εαυτό του και την εσωτερικότητά του, αναζητώντας τί έχει εγγράψει το θείο σχέδιο στα βάθη της ψυχής του για αυτόν προσωπικά. Αυτή η εσωτερική στροφή και αναζήτηση θα τον οδηγήσει τελικά στον Θεό και στην κατανόηση του θείου σχεδίου.

Κατ' αυτόν τον τρόπο ο άνθρωπος συνειδητά κατευθύνεται προς το καθ' ομοίωση, η πραγμάτωση του οποίου αποτελεί μια ιστορική πραγματικότητα, υπακούοντας ελεύθερα τις εντολές του Θεού, διατηρώντας όμως ο καθένας την ετερότητά του, αλλά όχι και τον υποκειμενικό σχετικισμό του. Δεν μετέχουν όμως στην κοινωνία μαζί Του και δεν Τον προσλαμβάνουν όλοι κατά τον ίδιο τρόπο, αλλά ο καθένας ανάλογα με τις οικείες του ικανότητες και την πίστη του. Τούτο όμως δεν κατορθώνεται αυτόματα και με μηχανιστικό τρόπο, αλλά μέσα από την πίστη, την άσκηση και την ησυχία, προκειμένου ο άνθρωπος να ανυψωθεί πέρα και έξω από τον εαυτό του και να ενωθεί με τον Θεό και τον άλλον. Ακόμη και αυτοί που δεν ανήκουν στην Εκκλησία και δεν είναι συνειδητοί πιστοί, ανήκουν εν δυνάμει στην Εκκλησία και στο Σώμα του Χριστού. Υπάρχει και για αυτούς η δυνατότητα να κοιτάξουν εντός τους και να κινηθούν στην συνέχεια προς τον Θεό. Το σχέδιο του Θεού εξάλλου είναι όλη η κτίση να αποτελέσει την Εκκλησία και ο κόσμος να ανακαινιστεί.

Ο Γρηγόριος ο Παλαμάς αναφέρει ότι οι άνθρωποι πρέπει να θεωρούν άκτιστη τη λαμπρότητα της φύσεως του Θεού, αλλά δεν αρκείται σ' αυτό. Προτρέπει να οικοδομούν πάνω στην πίστη του φωτός έργα φωτός και με επιμελή αγωγή να οδεύουν προς τη λάμψη για να πλησιάσουν το φως, ώστε να αγάλλεται η ψυχή τους και δια της ψυχής το σώμα τους³⁶⁰. Ταυτόχρονα, πρέπει να εκδιώξουν την αμαρτία

³⁶⁰ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά, Λόγος Δ'», 68, Τόμος 7, σ. 533.

από την ζωή τους και να βρουν την καθαρή προσευχή, εφαρμόζοντας τις εντολές του Χριστού.

Όμως είναι αδύνατον να υπάρξει η συνάντηση και η κοινωνία Θεού και ανθρώπου χωρίς την περί ενεργειών διδασκαλία³⁶¹, την οποία θεμελίωσε ο Γρηγόριος. Αν ο Βαρλαάμ είχε δίκιο, τότε ο άνθρωπος δεν θα μπορούσε να έλθει σε πραγματική κοινωνία με τον Θεό και να ενωθεί μαζί Του³⁶².

Κατ' ακολουθία, είναι δυνατή η χριστοποίηση του όλου ανθρώπου μέσα από μια εκκλησιολογική προοπτική, όχι όμως με τις δικές του δυνάμεις, αλλά με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος και μέσα στα Μυστήρια της Εκκλησίας και ειδικά με τη θεία μετάληψη, όπου ο Χριστός ενώνεται ξεχωριστά με την κάθε ανθρώπινη υπόσταση και καθιστά τον καθένα σύσσωμό Του. Αυτός είναι η σαρκωμένη ενότητα των πάντων και κάθε μετοχή στην ενότητα αυτή είναι μετοχή στο δικό του Σώμα, είναι η ζώσα στους αιώνες πραγμάτωση της κοινωνίας Θεού, ανθρώπου και κτίσεως³⁶³.

Επομένως, η οντολογική αρχή του ανθρώπου δεν βρίσκεται στο βιολογικό, αλλά στο εν Χριστώ και έχει αρχή και τέλος της μόνο τον Χριστό. Ο άνθρωπος μπορεί να ζει μέσα στην αμαρτία, αλλά έχει την επιλογή μέσα από τη μετάνοια να απαλλαγεί από αυτή και να ενωθεί με το Θεό Λόγο εν τω Χριστώ. Αυτός είναι ο προορισμός του και μόνο τότε μπορεί να υπάρξει αληθινά και να ζει αληθινά. Η ανέλιξή του αυτή ξεπερνάει τα όρια της κτίσεως και είναι μια ενεργητική πορεία προς τα βελτίω. Καταργεί κάθε σκέψη για αυτονομία, αλλά προσφέρει και άπειρες δυνατότητες για δράση και ανάπτυξη. Ο άνθρωπος αποκτά πλέον την δυνατότητα εισόδου στην αιωνιότητα και μάλιστα από την παρούσα ζωή. Κάθε πιστό μέλος της Εκκλησίας γίνεται ήδη από του παρόντος μέτοχος του μέλλοντος αιώνος³⁶⁴, οράται τη θέα του Θεού με χαρακτηριστικά γνωρίσματα της θέωσης την αγάπη και την ταπείνωση.

Στην περίπτωση που γίνει πραγματικότητα, ο άνθρωπος ολόκληρος και ενιαίος δέχεται τη θεία χάρη, δίχως να υπερισχύει η διάνοια έναντι της υλικότητας, ούτε να συμβαίνει το αντίθετο. Λέγει χαρακτηριστικά ο μεγάλος θεολόγος, ότι ο Θεός φυτρώνοντας ολόκληρος γύρω από τον άνθρωπο πλήρως κατ' ενέργεια, χαρίζοντάς του ζωή ανέκφραστη για να θεωθεί όλος ο άνθρωπος, μένοντας όλος άνθρωπος κατά

³⁶¹ Ν. Λουδοβίκου, *Ο Μόχθος της Μετοχής*, σ.25.

³⁶² Γ. Καψάνη, *Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς Διδάσκαλος της θεώσεως*, σ. 17.

³⁶³ Ν. Λουδοβίκου, *Η Ευχαριστιακή Οντολογία*, σ. 191.

³⁶⁴ Γ. Μαντζαρίδη, *Παλαμικά*, σ. 71.

ψυχή και σώμα από τη φύση του, όλος γινόμενος Θεός κατά ψυχή και σώμα κατά χάρη³⁶⁵. Δηλαδή στην ορθόδοξη θεολογία η προσωπικότητα του ανθρώπου διατηρείται και μένει ακέραη. Η Εκκλησία με τις γονυκλισίες, την μετάνοια, τις ιερές Ακολουθίες κατευθύνει τον άνθρωπο μαζί με το σώμα του στην μνήμη του Θεού και την ταπείνωση του όλου ανθρώπου.

Ο άνθρωπος έτσι ολόκληρος μετέχει στη θέα του Θεού και το γεγονός αυτό συνιστά την αυθεντική ζωή και τον αληθινό προορισμό του. Τα ζωντανά παραδείγματά του είναι οι άγιοι, οι οποίοι γίνονται θεωροί του φωτός, ζώντας ακόμη σ' αυτόν τον βίο, απολαμβάνοντας τη φωτοχυσία³⁶⁶.

Κατ' ακολουθία, δια των ακτίστων ενεργειών Του ο Θεός αποκαλύπτεται στον κόσμο, ο άνθρωπος όμως τις αρνείται, διότι δεν επιθυμεί τον Θεό στον κόσμο και τον απωθεί από τη ζωή του. Θεωρεί ότι πρόκειται για ένα υπερβατικό ον το οποίο δεν σχετίζεται με τον κόσμο. Ο Ακινάτης και κατ' επέκταση η δυτική θεολογία θεωρούσε ότι ο Θεός δεν ενεργεί ποτέ, αλλά η ενέργεια υπάρχει ως μια αναγκαία απορροή της ουσίας του Θεού και ο Θεός δεν μπορεί να σχετίζεται αληθινά με τον κόσμο. Αυτό κάνει τον άνθρωπο να αισθάνεται καλά και δικαιωμένος μέσα στον ναρκισσισμό του, αφού όταν ο Θεός απουσιάζει, όλα επιτρέπονται.

Το άκτιστο φως όμως είναι η ζώσα ενέργεια του Θεού, αποτελεί αληθινή κίνηση του Θεού στον κόσμο και συνιστά ενδεχόμενο προσωπικής ανακάλυψης. Γι' αυτό ο άνθρωπος πρέπει να αφεθεί στον Θεό και στο θέλημά Του και να καταλάβει ότι ο Θεός είναι παρών. Ειδικότερα, στην εποχή της πανδημίας του κορωνοϊού κλονίστηκε η εμπιστοσύνη στον Θεό. Επιπλέον, ο φόβος για τον θάνατο και η υγεία ανακηρύχθηκαν ως ύψιστα αγαθά, ενώ αμφισβητήθηκαν οι λιτανείες και οι παρακλήσεις, καθώς και η θεία μετάληψη του αίματος και του σώματος του Χριστού ως ενδεχόμενη εστία μετάδοσης ασθενειών. Ο Θεός εξορίστηκε στους ουρανούς, αγνοώντας την ύψιστη εντολή ο άνθρωπος ν' αγαπάει τον Θεό «εξ όλης της καρδιάς και εξ όλης της ψυχής και εξ όλης της διανοίας και εξ όλης της ισχύος»³⁶⁷. Στην Εκκλησία όμως εκβάλλεται ο φόβος με βάση την αναστάσιμη εμπειρία του Χριστού.

³⁶⁵ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Λόγος Αντιρρητικός Γ'», 6, 16, Τόμος 5, σ. 389.

³⁶⁶ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Κατά Γρηγορά, Λόγος Γ'», 27, Τόμος 7, σ. 455.

³⁶⁷ Μαρκ. Ιβ', 30.

Ο Γρηγόριος ο Παλαμάς αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ο Βαρλαάμ δεν μπόρεσε ούτε εκείνο να αντιληφθεί ότι το μεγαλύτερο μέρος της εκ μέρους του Θεού ιατρείας και σοφίας αποβλέπει προς την ψυχή, ενώ τα ευρήματα αυτά των ανθρώπων, αφού προσφέρουν μόνο στο σώμα μικρή θεραπεία, έπειτα αδρανούν, όταν ο θάνατος διαλύσει το υποκείμενο³⁶⁸. Και συνεχίζει παρακάτω λέγοντας, ότι υπάρχουν πατέρες που απαγορεύουν ακόμη και τα λουτρά και δεν επιτρέπουν σ' αυτούς όταν ασθενούν να χρησιμοποιούν τις βοήθειες της ιατρικής, καθόσον όλοι τους είναι αφιερωμένοι στον Θεό, εξαρτούν το παν από εκεί και προσδοκούν χωρίς ενδοιασμούς από τον Θεό το συμφέρον³⁶⁹. Αναφέρει επίσης ότι όποιος νομίζει ανώφελη την ώρα της προσευχής και αφοσιώνεται τελείως στα σωματικά έργα, δεν γνωρίζει ότι ο Κύριος της ζωής και του θανάτου έχει την εξουσία και της υγείας και της νόσου³⁷⁰.

Η επιστήμη αναμφίβολα είναι δώρο Θεού και υπηρετεί τον άνθρωπο, στις μέρες μας όμως ενδεχομένως αποκτά ένα ηγεμονικό ρόλο και καθορίζει τους όρους της ζωής, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις υποστηρίζεται από τεράστια οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα. Γεννάται επομένως αβίαστα το ερώτημα πόσο αυτό μπορεί να ισχυριστεί κανείς για τη σύγχρονη επιστήμη, η οποία εξυπηρετεί συγκεκριμένα συμφέροντα και διέπεται από συγκεκριμένα οράματα απόλυτης κυριαρχίας και αν η επιστήμη και η τεχνική θα παρασύρουν στο διάβα τους κάθε άλλη πτυχή του ανθρωπίνου βίου. Κατά πόσο δηλαδή θ' αποτελέσουν τις σύγχρονες θεότητες, επικρατώντας ολοκληρωτικά ή θα χρησιμεύουν ως μέσα για την ανακούφιση, πρόοδο και βελτίωση της ποιότητας ζωής του ανθρώπου.

Η παραπάνω συνάντηση του ανθρώπου με τον Θεό είναι δυνατή με το ασκητικό βίωμα μέσα στη νοερά ησυχία με τη συνέργεια της θείας χάρης και με σύμμαχο την καρδιακή προσευχή. Έξω από την ησυχαστική παράδοση, η Ορθοδοξία είναι ανύπαρκτη και αδιανόητη³⁷¹, καθώς η ανατολική παράδοση δεν διαχωρίζει την άσκηση από την μετοχή της χάριτος³⁷².

Ο ησυχασμός δεν είναι μόνο η φυγή στην έρημο, αλλά κυρίως συνίσταται στην αποφυγή της μέριμνας για όσα ο άνθρωπος δεν χρειάζεται πραγματικά. Η έρημος, αν

³⁶⁸ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζόντων», Λόγος 2,1,10, Τόμος 2, σ. 236-237.

³⁶⁹ ό.π., 2,1,35, Τόμος 2, σ. 277.

³⁷⁰ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Ομιλία ΝΑ», Τόμος 11, σ.225.

³⁷¹ π. Γεωργίου Μεταλληνού, impantokratoros.gr/grigorios-palamas-metallhnos.el.aspx

³⁷² V. Lossky, *Η μυστική θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας*, σ. 5,19.

και έχει μεγάλη αξία, εντούτοις σε καμία περίπτωση δεν απολυτοποιείται³⁷³ και δεν θεωρείται αυτοσκοπός. Είναι κυρίως το άδειασμα του ανθρώπου από τα περιττά, ώστε να κάνει χώρο να μιλήσει ο Θεός. Πρόκειται για την αποταγή των υλικών αγαθών για να επέλθει η κάθαρση και ο φωτισμός στο νου του ανθρώπου, το οποίο συνιστά ένα ασκητικό και όχι κοινωνιολογικό γεγονός³⁷⁴. Προσέτι ο άνθρωπος θα ξεφύγει από τον πειρασμό της διάνοιας και του στοχασμού και μέσω της ησυχίας και της προσευχής θα απελευθερωθεί από τα μάταια του κόσμου τούτου και θα στραφεί προς τον χορηγό της ζωής.

Μέσα στην ησυχία ο σύγχρονος άνθρωπος καλείται να συγκεντρώσει το νου του και να βρει τον έσω άνθρωπο, καθαρίζοντας από τα πάθη του. Κατά τον Μέγα Βασίλειο «αρχή καθάρσεως η ησυχία»³⁷⁵. Η εύρεση του νου είναι σημαντική για τη συγκρότηση του ανθρώπου, ώστε τα πάθη να μην μεταβληθούν στην παρά φύση κατάσταση και να μην ισχύει ότι «νους αποστάς του Θεού ή δαιμονιώδης γίνεται ή κτηνώδης», όπως αναφέρει ο Γρηγόριος ο Παλαμάς. Η ενέργεια του ονόματος του Χριστού που εισέρχεται στην καρδιά, ελευθερώνει τον άνθρωπο από όλες τις εξαρτήσεις, επιζωγραφίζει πάνω στο κατ' εικόνα το καθ' ομοίωση και ο άνθρωπος γεύεται της θείας αγάπης³⁷⁶. Οι πνευματικές ασκήσεις και η εργασία της νοεράς προσευχής γεννούν τους πιο γλυκούς κλαυθμούς και αυτοί γεννούν την ταπείνωση και η ταπείνωση την αγάπη, ώστε ο χριστιανός βιώνει ότι δεν είναι μακριά από τον Θεό³⁷⁷.

Ο Γρηγόριος αναφέρει ότι μπορεί ο άνθρωπος στον κόσμο να κερδίσει την ησυχία και να διασωθεί η δυνατότητα σωτηρίας στον άνθρωπο. Για όλους είναι η ησυχαστική ζωή κατά τις περιστάσεις και τον αγώνα του καθενός, αρκεί ο άνθρωπος ν' αποκτήσει κυρίως την ταπεινή πτωχεία της ψυχής³⁷⁸. Προτρέπει ως φιλόστοργος ποιμένας για όσους είναι στον κόσμο την αποφυγή της πλεονεξίας και την απομάκρυνση των περιττών³⁷⁹ και να εκβάλουν από την ψυχή τους την επιθυμία του πλούτου, της δόξας

³⁷³ Ιερόθεου Βλάχου, *Ορθόδοξη Ψυχοθεραπεία*, σ. 294.

³⁷⁴ Ιερόθεου Βλάχου, *Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς ως αμφοτέρων*, σ. 107.

³⁷⁵ Μεγάλου Βασιλείου, «*Επιστολή Β'*», PG 32, 228.

³⁷⁶ Ιερόθεου Βλάχου, *Θεολογία γεγονότων*, σ. 437.

³⁷⁷ Στ. Αναγνωστόπουλου, *Η ευχή μέσα στον κόσμο*, σ. 239.

³⁷⁸ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Ομιλία ΑΑ'*», Τόμος 10, σ.289.

³⁷⁹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «*Προς Ιωάννην και Θεόδωρον τους φιλοσόφους*», Τόμος 8, σ.459.

και της τρυφής³⁸⁰. Να απέχετε από την πλεονεξία και να ζείτε με αγάπη προς την αλήθεια³⁸¹, διακηρύσσει ο ιερός θεολόγος.

Ο ησυχαστής όμως μπορεί να εκτιμήσει την αξία κάθε πράγματος πολύ περισσότερο από τον εραστή της ύλης ή τον κυνηγό των ηδονών, διότι αυτός βλέπει το καθετί μέσα στον Θεό και τον Θεό μέσα στο καθετί³⁸². Γι' αυτό ο Γρηγόριος διακρίνεται για την σημασία που αποδίδει στην ύλη και τη σωματικότητα. Σε κάθε περίπτωση, ο ασκούμενος δεν μάχεται την κτίση ή τη δημιουργία, όπως πλείστοι ισχυρίζονται λανθασμένα, αλλά ξεχωρίζει από την κατάσταση του πεπτωκότος ανθρώπου και μειώνει τους εξωτερικούς πειρασμούς για να μπορέσει να γίνει ο καινός άνθρωπος του Ευαγγελίου³⁸³.

Επομένως, ο ησυχασμός του Γρηγορίου δεν απευθύνεται μόνο στους μοναχούς και τους ασκητές μακριά από τον κόσμο, όπως λανθασμένα επικρατεί η άποψη, αλλά ο κάθε άνθρωπος είναι δυνατόν να βιώσει τη νοερά ησυχία, αφού πρωτίστως ο νους του αποδεσμευτεί από τα πάθη και τους εμπαιθείς λογισμούς. Υπάρχει όμως μια διαφορά ως προς τον τρόπο, οι ασκητές βιώνουν την πλήρη αποταγή του κόσμου για να ενωθούν με τον Θεό, να γίνουν «της του Θεού συνουσίας εραστές», ενώ οι ζώντες στον κόσμο χρησιμοποιούν την ύλη ασκητικά. Αξίζει ν' αναφερθεί επίσης ότι δεν είναι μόνο οι λεγόμενοι νηπτικοί Πατέρες που αναφέρονται και περιγράφουν την ιερά ατμόσφαιρα της ησυχίας, αλλά και οι λεγόμενοι κοινωνικοί (χωρίς να υπάρχει διαλεκτική αντίθεση μεταξύ τους), όπως ο Μέγας Βασίλειος και ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος³⁸⁴.

Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι ο ησυχαστής θεολόγος αναφέρει ότι αν κάποιος δεν διαθέτει την πείρα στην πνευματική ζωή, πρέπει να έχει τη φρόνηση και τη σύνεση να διδάσκεται από τους έμπειρους και απλανείς πνευματικούς οδηγούς, ώστε να μην δύναται να πλανηθεί και κατ' αυτόν τον τρόπο θα μένει πάντα ασφαλής. Ελλοχεύει πάντα ο κίνδυνος, ειδικά για κάποιον ο οποίος δεν γνωρίζει σε βάθος την ορθόδοξη παράδοση, να οδηγηθεί σε παρερμηνείες, να επιχειρήσει διανοητικώς και φιλοσοφικώς να τα εξηγήσει και δίχως απλανή πνευματικό οδηγό να καταλήξει στην

³⁸⁰ Γρηγορίου Παλαμά, «Ομιλία 15», PG 151, 20 D.

³⁸¹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Ομιλία ΚΑ'», Τόμος 10, σ.41.

³⁸² Καλλίστου Ware, Μητροπολίτη Διοκλείας, *Επίγνωση Θεού- Η προσευχή και το νόημα της ησυχίας*, Εκδόσεις Εν πλω, Νοέμβριος 2021.

³⁸³ Σωτηρίου Γουνελά, *Πρόταση λόγου και πολιτισμού*, Εκδόσεις Αρμός, 2013, σ.339.

³⁸⁴ Ιερόθεου Βλάχου, *Ορθόδοξη Ψυχοθεραπεία*, σ. 293.

απώλεια και παρασύρει και άλλους μαζί του στην πτώση του, όπως έπραξε εν προκειμένω ο Βαρλαάμ.

Αν και ξεκίνησε από τους Πατέρες της Εκκλησίας και υποσχόταν ότι δεν θα καινοτομήσει, αλλά θ' αγωνισθεί υπέρ της Εκκλησίας³⁸⁵, ο Βαρλαάμ κατέληξε σε διαφορετικά συμπεράσματα, διότι δεν είχε την δυνατότητα να τους κατανοήσει, ενώ οι ανθρωπολογικές και σωτηριολογικές του προϋποθέσεις ήταν φιλοσοφικές και όχι ορθόδοξες³⁸⁶. Όποιος διδάσκει για τα θέματα αυτά χωρίς βίωμα και εμπειρία, δίχως «νου Χριστού»³⁸⁷, ακολουθώντας τους διαλογισμούς του, φτάνει στο έσχατο σημείο της μανίας και μωραίνεται ως προς τη σοφία³⁸⁸.

Τούτων δοθέντων, ο ησυχασμός του Γρηγορίου του Παλαμά δεν πρέπει να θεωρείται ως αδράνεια, αλλά συνιστά μια δράση στη σιωπή. Ο άνθρωπος καθαρίζει τον εαυτό του από τα πάθη του για να φωτισθεί ο νους και να ενωθεί με τον Θεό. Ο Θεός μυστικά φανερώνεται και αποκαλύπτεται στις καθαρές καρδιές των ανθρώπων και η κίνηση αυτή, με τη συνέργεια του ανθρώπου, τον μεταμορφώνει και τον ανακαινίζει. Στη σιωπή συντελείται η αλλαγή, ώστε ο άνθρωπος ελεύθερος πλέον από δεσμεύσεις και ανάγκες ανοίγεται αγαπητικά προς τον Θεό και τον άλλον και πλαταίνει τα σύνορα του εγώ του. Με την ησυχία ο άνθρωπος αγαπά αληθινά χωρίς ιδιοτέλεια και γνωρίζει τον Θεό και η φιλοθεΐα του οδηγεί στη φιλανθρωπία και στην αγάπη προς τον πλησίον. Άρα πρόκειται για μια μορφή έντονης δράσεως³⁸⁹ που συντελείται στα κρυφά και στον έσω άνθρωπο, με τη διαφορά ότι τα αποτελέσματά της είναι εμφανή στον καθένα. Ο άνθρωπος βρίσκοντας την αληθινή ησυχία στην προσωπική του ζωή, ώστε να μην διασκορπίζεται ο νους του μέσω των αισθήσεων στον κόσμο, βελτιώνει τη σχέση του με του συνανθρώπους του. Αληθινή κοινωνικότητα μπορεί να υπάρξει μόνο μέσα από την θεραπεία του ανθρώπου, από την μετατροπή της ιδιοτελούς αγάπης σε ανιδιοτελή³⁹⁰.

Προσέτι, μέσα στην ησυχία ο άνθρωπος καλείται να μάθει να προσεύχεται, διότι χωρίς προσευχή, πώς διατείνεται ότι είναι αληθινά χριστιανός; Δια της προσευχής η παρουσία και η χάρη του Θεού γίνονται αισθητά στον άνθρωπο. Η προσευχή είναι η

³⁸⁵ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερών Ησυχασζόντων», Λόγος 3, 1, 2, Τόμος 2, σ. 481.

³⁸⁶ Ιερόθεου Βλάχου, *Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς ως αγιορείτης*, σ. 167.

³⁸⁷ Α' Κορ.2,16.

³⁸⁸ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερών Ησυχασζόντων», 1,3, Τόμος 2, σ.149.

³⁸⁹ Γ. Μαντζαρίδη, *Παλαμικά*, σ. 15.

³⁹⁰ Ιερόθεου Βλάχου, *Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς ως αγιορείτης*, σ. 245.

αναπνοή της ψυχής, με την οποία ο άνθρωπος ανυψώνεται προς τον Δημιουργό του και συναντιέται μαζί Του, απομακρύνοντας το νου του από τα γήινα και τα πρόσκαιρα, ώστε να γίνει ορατή η θέα του αιώνιου φωτός. Επομένως θεολογία και προσευχή δεν αποτελούν δύο ανεξάρτητες περιοχές, αλλά ενοποιούνται στην πράξη ως μια θεωρητική ζωή προσιτή για κάθε χριστιανό, σε οποιαδήποτε πολιτιστικό ή διανοητικό επίπεδο και αν ανήκει³⁹¹.

Εγκυμονεί όμως ο κίνδυνος η προσευχή να θεωρηθεί ως αυτοσκοπός, γι' αυτό απαιτείται μια ισορροπία μεταξύ της ατομικής πνευματικότητας και της λειτουργικής κοινότητας. Η προσευχή είναι το μέσο για την ένωση με τον Θεό και την πραγματική κοινωνία μαζί Του, αλλά αν ενθυμήσαι δήθεν τον Θεό και ξεχνάς την αθλιότητά σου και τον πλησίον σου, ποιό το όφελος, ρωτά ο άγιος Μακάριος ο Αιγύπτιος³⁹² Η απόλυτη προϋπόθεση της θέας του Θεού είναι η διαλογική πραγμάτωση της εκκλησιαστικής κοινότητας εντός του ανθρώπου³⁹³ και η Εκκλησία δίνει αυτή την δυνατότητα στον άνθρωπο μέσα από τα Μυστήριά της και με την ενέργεια του Αγίου Πνεύματος.

Στην σύγχρονη εποχή επικρατεί η άποψη ότι η προσευχή προορίζεται αποκλειστικά μόνο για τους μοναχούς και για όσους έχει ακόμη κάποια αξία, αποτελεί ένα θρησκευτικό καθήκον που ενδεχομένως τρέφει τον εγωισμό και αποκλείει τη μετάνοια. Ο Γρηγόριος όμως επέμενε ότι η εντολή του Αποστόλου Παύλου «αδιαλείπτως προσεύχεσθε» ισχύει για όλους ανεξαιρέτως τους χριστιανούς³⁹⁴. Ακόμη, η αμαρτία, η μετάνοια, η νηστεία, η παράκληση, η αγρυπνία και η λιτανεία λησμονήθηκαν με αποτέλεσμα να κυριαρχεί η λογική και ο σχολαστικισμός και να χάνεται το ορθόδοξο ασκητικό βίωμα και ο άνθρωπος να οδεύει προς την απώλεια. Όμως με αυτά τα μέσα νεκρώνεται η ενέργεια της αμαρτίας στο σώμα και τη ψυχή και ο άνθρωπος αισθάνεται την ιερή κατάνυξη για να κινηθεί προς τον Θεό.

Να επισημανθεί στο σημείο αυτό ότι είναι άλλο η ορθόδοξη ησυχία και άλλο η ουμανιστική ησυχία ή η νιρβάνα των ανατολικών θρησκείων, όπου η αδιαφορία καθίσταται ως αρετή, ενώ σε κάθε περίπτωση η νοερά προσευχή δεν αποτελεί μια γιόγκα του χριστιανισμού. Η νοερά προσευχή με την επίκληση «Κύριε Ιησού Χριστέ

³⁹¹ J. Meyendorf, *Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς και η Ορθόδοξη Μυστική Παράδοση*, σ. 61.

³⁹² Αγίου Μακαρίου του Αιγυπτίου, *«Λόγοι σε 150 κεφάλαια»*, Φιλοκαλία, Τόμος Γ', σ. 314.

³⁹³ Ν. Λουδοβίκου, *Ο μόχθος της μετοχής*, σ. 42.

³⁹⁴ Φιλοθέου Κόκκινου, *«Εγκώμιον αγίου Γρηγορίου Θεσσαλονίκης»*, PG 151, 573B-574B.

ελέησον με» έχει σχέση με το ζωντανό πρόσωπο του Χριστού και με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος που θα μεταμορφώσει τον άνθρωπο.

Περαιτέρω, σύμφωνα με την πατερική ανθρωπολογία και τον μεγάλο ησυχαστή θεολόγο, ο άνθρωπος δεν είναι μόνο νους, αλλά ακόμη επιθυμία και συναίσθημα, καθώς και σώμα. Ο άνθρωπος δεν κινείται στον Θεό μόνο με τη λογική, αλλά κατευθύνεται ολόκληρος και με το συναίσθημα και με τις επιθυμίες, αναφέρει ο Άγιος Γρηγόριος. Έτσι, θα καταφέρει να ενώσει τις δυνάμεις της ψυχής του και η ζωή του θ' αποκτήσει σαφή προσανατολισμό και ξεκάθαρο ορίζοντα.

Στην εποχή μας οι δυνάμεις αυτές είναι διασπασμένες και αυτονομούνται, με αποτέλεσμα τη διατάραξη της ισορροπίας και ακολούθως τη τραγωδία του σύγχρονου ανθρώπου. Η κατάθλιψη, το άγχος, η έντονη επιθετικότητα και ο ηδονισμός που παρατηρούνται στην εποχή μας έχουν την αφετηρία τους σ' αυτή ακριβώς τη διάσπαση. Με τη νοερά ησυχία όμως ο νους θα κατέβει στην καρδιά και ο άνθρωπος θ' ανακαλύψει το βάθος της ψυχής του, καθώς και θα συνδέσει και θα ενοποιήσει τις συγκεκριμένες δυνάμεις με τη χάρη του Θεού.

Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο σχετικά με τα πάθη, η ψυχή του ανθρώπου έχει ουσία και ενέργεια, την ουσία όμως φέρεται να αγνοούν οι ψυχοθεραπευτικές μέθοδοι που καλούνται ν' αναπαύσουν τον σύγχρονο άνθρωπο. Ο άνθρωπος βρίσκεται από τον Δημιουργό του σε μια συνεχή κίνηση προς Αυτόν, ο οποίος όμως σήμερα κινείται μόνο οριζόντια, και μάλιστα εξοντωτικά, χωρίς ποτέ να βρίσκει νόημα και σκοπό. Η Εκκλησία καλεί με τα θεραπευτικά της μέσα σε μια τέτοια διαρκή κίνηση προς τον Θεό, με τις μετάνοιες, τη νηστεία, τις ιερές ακολουθίες κ.ά., ώστε ο άνθρωπος αφενός να καθαρήσει από τα πάθη του και τους εμπαθείς λογισμούς και αφετέρου να έχει συνεχώς την μνήμη του Θεού.

Ο άνθρωπος πρέπει όμως να καταλάβει ότι η φανέρωση του Θεού δεν είναι θεωρητική κατασκευή, ούτε προϊόν της διάνοιας, αλλά οντολογικό γεγονός. Η γνώση του Θεού δεν είναι εγκεφαλική, αλλά υπαρξιακή, καθόσον όλη η ύπαρξη του ανθρώπου πληροφορείται τη θεογνωσία³⁹⁵. Τα περί Θεού ρήματα χρησιμεύουν στην διδασκαλία για να φτάσει κανείς στον φωτισμό, αλλά καταργούνται κατά τη διάρκεια

³⁹⁵ Ιερόθεου Βλάχου, *Ορθόδοξη Ψυχοθεραπεία*, σ. 325.

της θεώσεως³⁹⁶. Τα Μυστήρια του Θεού δεν μπορούν να προσαρμοστούν στους ανθρώπινους τρόπους σκέψης³⁹⁷. Αν συμβεί, ο ορθόδοξος χριστιανισμός μετατρέπεται σε μια θεωρητική κατασκευή και ιδεολογία. Αν οι θείες ενέργειες δεν είναι άκτιστες και η θέωση αποτελεί μια πλάνη, τότε πράγματι δεν χρειάζεται η άσκηση, η μετάνοια και η προσευχή. Γι' αυτό, όταν ο Βαρλαάμ στρέφεται κατά του ησυχασμού, κλονίζει τις προϋποθέσεις της θεώσεως.

Ο Γρηγόριος επεσήμανε την αδυναμία της λογικής να κατανοήσει τον Θεό και να συναντηθεί ο άνθρωπος μέσω της γνωσιολογίας μαζί Του. Δέχτηκε ταυτόχρονα την καταφατική και την αποφατική θεολογία και εξήγησε την αντινομία ο Θεός να είναι αμέθεκτος και μεθεκτός, απρόσιτος και προσιτός. Ο Θεός δηλαδή κατοικεί εκεί που η γνώση και οι ιδέες του ανθρώπου δεν προσεγγίζουν³⁹⁸ και δεν αποτελεί αντικείμενο γνώσης. Δεν είναι ο Θεός των φιλοσόφων, αλλά ο Θεός που φανερώνεται και αποκαλύπτεται δια των ακτίστων ενεργειών Του. Ο άνθρωπος μπορεί όμως να πλησιάσει τον Θεό και μυστικά να ενωθεί μαζί Του .

Επομένως, η ορθόδοξη θεολογία δεν είναι καρπός διανοητικής ενασχόλησης, αλλά προσωπικής πνευματικής πείρας, χωρίς τούτο να σημαίνει ότι ο Γρηγόριος απέρριψε την θύραθεν σοφία. Έκανε λόγο για δύο γνώσεις και διέκρινε την έξω παιδεία από την αληθινή γνώση³⁹⁹. Προέβη σε παραδοχή μερικώς της κοσμικής φιλοσοφίας για τη γνώση των όντων, αναφέροντας ότι δεν είναι τελείως άστοχο, αλλά υπό προϋποθέσεις θα μπορούσε να είναι ορθό⁴⁰⁰. Τη δέχτηκε χωρίς όμως να την απολυτοποιεί και χωρίς να γίνεται κατάχρησή της⁴⁰¹. Ο άνθρωπος μπορεί να ωφεληθεί επιλέγοντας τα κατάλληλα και χρήσιμα, απορρίπτοντας δε τα βλαβερά και τα επιζήμια, όπως αναφέρει σχετικώς ο Μέγας Βασίλειος⁴⁰². Φυσικό δώρο του Θεού η φιλοσοφία, υπάρχουν όμως και τα πνευματικά δώρα⁴⁰³, ισχυρίζεται ο Γρηγόριος. Όμως, δεν μπορεί ο άνθρωπος να λάβει εμπειρία του Θεού μέσω της φιλοσοφίας και της κοσμικής γνώσης. Αν για τον Βαρλαάμ και τους οπαδούς του η θεολογία εξαντλείται

³⁹⁶ Ιωάννου Ρωμανίδη, *Δογματική και Συμβολική της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, Τόμος Α, Εκδόσεις Πουρναρά, Οκτώβριος 2009, σ.285.

³⁹⁷ Steven Ranciman, *Η μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία*, Εκδόσεις Γκοβόστης, Μετάφραση Πολυξένη Αντωνοπούλου, Αθήνα Μάρτιος 2010, σ. 159

³⁹⁸ VI. Lossky, *Μυστική Θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας*, σ. 36.

³⁹⁹ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερώς Ησυχασζόντων», 1, 1, Τόμος 2, σ. 69.

⁴⁰⁰ ό.π., 2,1, Τόμος 2, σ.231.

⁴⁰¹ Κορ. ζ', 29-31.

⁴⁰² Ομιλία εις αρχήν Παροιμιών 6PG 31,397 C.

⁴⁰³ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερώς Ησυχασζόντων», 2,1, Τόμος 2, σ.259.

στον αποφατισμό και την αγνωσία, το βίωμα της Εκκλησίας, όπως έντονα το ζουν οι ησυχαστές, κορυφώνεται στη θεοπτία⁴⁰⁴.

Στην σύγχρονη εποχή οι λόγοι του ιερού πατρός περιθωριοποιούνται ή ατονούν. Παρατηρείται το φαινόμενο η κάθαρση ν' αντικαθίσταται από την ηθική, η θεία χάρη να περιθωριοποιείται και η πίστη ν' αναδιατυπώνεται με φιλοσοφικούς όρους⁴⁰⁵ χωρίς προοπτική σωτηρίας και καμία εσχατολογία. Η μεγάλη αρρώστια της θεολογίας είναι η αυτονόμησή της, η θεώρησή της ανεξάρτητα από την πνευματική εμπειρία και η εκκοσμίκευσή της που συμβαίνει όταν απομακρυνθεί από το φυσικό της χώρο, που είναι η Εκκλησία⁴⁰⁶. Γι' αυτό απαιτείται πίστη και αγώνας, προκειμένου ο άνθρωπος να οικοδομήσει μια υγιή πνευματική ζωή και να γευτεί τη θεία χάρη. Ο Γρηγόριος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «τη πίστει την πράξιν προσέθηκεν, ίνα δι' αυτής προς εκείνη φθάση την θεωρίαν»⁴⁰⁷.

Η πραγματικότητα είναι ότι μόνο το φως του Χριστού διώχνει το άγχος και την κατάθλιψη, φέρνει χαρά και ειρήνη στην καρδιά και θεραπεύει αληθινά όλα τα μέρη της ψυχής⁴⁰⁸. Γι' αυτό ο σύγχρονος άνθρωπος καλείται να περάσει από τον ανθρωποκεντρισμό της εκκοσμίκευσης στον ορθόδοξο θεανθρωποκεντρισμό⁴⁰⁹ και ν' αντιτάξει στο θαμπό φως της ανθρώπινης γνώσης τον υπέρφωτο φωτισμό του Αγίου Πνεύματος και στον δυτικό διαφωτισμό που στηρίζεται στον ανθρώπινο λόγο τον Ορθόδοξο φωτισμό⁴¹⁰.

⁴⁰⁴ Αν. Κελεσόπουλου, «Η σπουδαιότητα του Αγίου Γρηγορίου Παλαμά στην εποχή μας», σ. 782.

⁴⁰⁵ π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ, «Ένας αυτοδίδακτος δάσκαλος», Σύναξη 64 (1997), σ. 7-11.

⁴⁰⁶ Γεωργίου Γαλίτη, «Θεολογία και Εμπειρία», Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν, Πρακτικά Διεθνών Επιστημονικών Συνεδρίων Αθηνών και Λεμεσού, Εκδόσεις Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2000, σ. 487.

⁴⁰⁷ Γρηγορίου Παλαμά Έργα, «Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζόντων», Λόγος, 3, 1, 6, Τόμος 2, σ. 487.

⁴⁰⁸ π. Χρήστου Μαλάη, *Η Επιστήμη της αγάπης*, Εκδόσεις Σαΐτης, Β' Έκδοση, Κέρκυρα 2018, σ. 201.

⁴⁰⁹ Γεωργίου Καψάνη, *Ορθοδοξία και Ρωμαιοκαθολισμός(Παπισμός)*, Έκδοση Ιεράς Μονής Οσίου Γρηγορίου, Άγιον Όρος 2006, σ.41.

⁴¹⁰ π. Θ. Ζήση, *Πλατωνικά, Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, σ.178-179.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η διδασκαλία του κορυφαίου θεολόγου αποτελεί μια συναρπαστική επικαιρότητα και μια μοναδική προσφορά στην εποχή μας. Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς πιστός στην παράδοση εξέφρασε την αποκαλυπτική εμπειρία της Εκκλησίας και προσάρμοσε την διδασκαλία της Ορθοδόξου Εκκλησίας στις ανάγκες της εποχής του. Μέσα από την προσωπική του εμπειρία που συνίσταται στη θέωση, διατύπωσε με πνευματικό ρεαλισμό και πρωτότυπους όρους το περιεχόμενο της πνευματικής ζωής της Εκκλησίας και αντιτάχθηκε στην αποσάρθρωση της ουσίας του χριστιανισμού, που επιχειρήθηκε από τους φιλοσοφούντες θεολόγους της εποχής του. Οι αλήθειες που εξέφρασε αποτελούσαν την εμπειρική πραγματικότητα που βίωναν οι Πατέρες της Εκκλησίας σε σχέση με τον Τριαδικό Θεό και την ορθόδοξη πίστη.

Υπερασπίστηκε τον ησυχασμό και τη νοερά προσευχή μέσα από την προσωπική του εμπειρία και σύμφωνα με το ορθόδοξο βίωμα των Πατέρων της Εκκλησίας, ώστε ο κτιστός άνθρωπος να απελευθερωθεί από τα πάθη του και τους εμπαθείς λογισμούς μέσα από την κάθαρση της καρδιάς και να συναντηθεί προσωπικά με τον άκτιστο Θεό. Ο άνθρωπος μέσα από αυτή τη σχέση βλέπει το άκτιστο φως, το οποίο είναι νοερό, έρχεται σε γνώση του Θεού και αντικρίζει τη θέα της δόξας του Θεού. Ο Θεός μετέχεται και τούτο επιτυγχάνεται δια των ακτίστων ενεργειών Του. Γι' αυτό η διάκριση ουσίας και ενεργειών είναι καθοριστική για την Ορθόδοξη Θεολογία. Η μετοχή αφορά τον όλον άνθρωπο, καθώς και το παθητικό μέρος της ψυχής και το σώμα συμμετέχει στην εμπειρία της θεώσεως.

Αυτή η συνάντηση και κοινωνία με τον Θεό συνιστά τη θεία γνώση και είναι πάνω από κάθε ανθρώπινη γνώση, πάνω από την ανθρώπινη διάνοια και πάνω από τις αισθήσεις. Δεν αποτελεί διανοητική επεξεργασία ή φιλοσοφικό στοχασμό, όπως ισχυριζόταν ο Βαρλαάμ. Γι' αυτό η ορθόδοξη πρόταση δεν εξαντλείται σε εξωτερικές συμπεριφορές και κοινωνικές δράσεις, αλλά αποβλέπει στη θέωση του ανθρώπου και στην αποκάλυψη του Θεού στον μυστικό τόπο της κεκαθαρμένης καρδιάς του. Αν η θεία Χάρη είναι άκτιστη ή κτιστή, έχει επίδραση στη συνάντηση του ανθρώπου με τον Θεό και είναι αποφασιστικής σημασίας προκειμένου να ενεργοποιηθεί το κατ' εικόνα.

Συμπερασματικά, το άκτιστο φως και η θέωση, η διάκριση ουσίας και ενεργειών, ο ησυχασμός και η νοερά προσευχή καθώς και τα πάθη του ανθρώπου, συνδεδεμένα με

την εκκλησιαστική εμπειρία και προσλαμβάνοντα νέες μορφές εκφράσεως κατά τον 14^ο αιώνα, καθίστανται τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της διδασκαλίας του μεγάλου ησυχαστή θεολόγου. Η Ορθόδοξη θεολογία στοχεύει στις καρδιές και στην κάθαρση των ανθρώπων, προτάσσοντας την εμπειρία και το γεγονός, χωρίς να αντιτίθεται στη λογική. Αρνείται όμως τη νοητική κυριαρχία και τη μονομέρεια του ορθολογικού τρόπου σκέψης, απαντώντας τόσο στον Βαρλαάμ, όσο και σε όλους όσοι ισχυρίζονται ότι ο Θεός γνωρίζεται μέσα στο πλαίσιο της ανθρώπινης νόησης, από τον Καρτέσιο και τον Νίτσε μέχρι τους υπαρξιστές φιλοσόφους.

Ο λογοκρατούμενος όμως δυτικός άνθρωπος είναι αδύνατο να κατανοήσει την ορθόδοξη γνωσιολογία και ανθρωπολογία, καθόσον βασίζεται στη θωμιστική αντίληψη περί γνώσεως του Θεού με τη σκέψη και τη λογική. Με την επίδραση του διαφωτισμού και της αναγέννησης ισχυροποιήθηκε έτι περαιτέρω η διάνοια έναντι της χάριτος και η εκλογίκευση έναντι της θείας αποκάλυψης, με αποτέλεσμα κάθε προσπάθεια για πνευματικές ενοράσεις να τίθεται εν αμφιβόλω. Η πνευματική αναζήτηση και η στροφή στον έσω άνθρωπο θεωρείται από πολλούς ως σπατάλη χρόνου χωρίς ουσιαστικό αντίκρισμα, ενώ η συνάντηση με το όντως Όν χαρακτηρίζεται ως αναχρονιστική. Η επιρροή αυτή ήταν έντονη σε πλείστους θεολόγους και λόγιους της εποχής του ιερού πατρός, εμφανίζεται όμως μέχρι σήμερα στους κόλπους της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Ο προορισμός όμως του ανθρώπου δεν αφορά μια ηθική ή ψυχολογική διάσταση, αλλά αποτελεί ένα μοναδικό υπαρκτικό γεγονός ξεχωριστό για τον κάθε άνθρωπο με εσχατολογική προοπτική. Η επικοινωνία με τον Θεό και η θέωση αποτελούν μια βιωμένη πραγματικότητα και υπαρκτικό γεγονός και δεν είναι αποτέλεσμα της φαντασίας, της διάνοιας ή του στοχασμού. Ο Θεός έρχεται εθελουσίως σε σχέση με τον άνθρωπο και συνδιαλέγεται μαζί του, χάρη της αγάπης του γι' αυτόν. Η σχέση όμως αυτή δεν είναι δεδομένη και τετελεσμένη μέσα από μια φυσική νομοτέλεια, αλλά ενδεχόμενη να συμβαίνει. Γι' αυτό η ορθόδοξη πίστη αποτελεί μια συνεχή και δυναμική πορεία προς τον σκοπό του ανθρώπου, δίχως αναγκαιότητες και ψυχολογικές-συναισθηματικές μονομέρειες που παρατηρούνται εντόνως στη δυτική θεολογία.

Η Ορθόδοξη ασκητική εκφράζει την ουσία της Εκκλησιαστικής ζωής και συνιστά την ηθική της Ορθοδοξίας. Αντιπαρατίθεται τόσο στη φιλοσοφική σκέψη, όσο και στον

δυτικό ανθρωπισμό, αλλά και στη δυτική θεολογία. Επομένως, η απάντηση της Ορθοδοξίας στα ανθρωπιστικά κινήματα της εποχής είναι η κατά Χριστόν άσκηση, μέσα από τα στάδια και τις συνειδητές διαδικασίες που έχουν ήδη περιγραφεί, με τη συνέργια της θείας χάρης, στοχεύοντας στην υποταγή του εγωκεντρικού θελήματος στο θέλημα του Θεού και κατ' επέκταση στην ολική ανακαίνιση και μεταμόρφωση του ανθρώπου.

Ο ησυχασμός του 14^{ου} αιώνα, αλλά και στην συνέχεια η φιλοκαλική αναγέννηση του 18^{ου} αιώνα αποτελούν τους ασφαλείς οδοδείκτες για την θέωση και τη σωτηρία του ανθρώπου. Στην εποχή μας, με τη στροφή στον ησυχασμό και τον αγιορείτικο μοναχισμό το δεύτερο μισό του 20^ο αιώνα, αλλά και με το πρόσφατο ενδιαφέρον της Δύσης για τον Άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά και την πατερική θεολογία αναδύεται ελπίδα και αισιοδοξία για το αύριο. Η διδασκαλία του Γρηγορίου Παλαμά μέσα από την ασκητική και ευχαριστιακή εμπειρία δίνει απαντήσεις στις υπαρξιακές αγωνίες του ανθρώπου, αλλά και στα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα, ακόμη και στα οικολογικά αδιέξοδα του σημερινού ανθρώπου. Αποκαλύπτεται έτσι η επικαιρότητα και διαχρονικότητα της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αλλά και ο οικουμενικός και παγκόσμιος χαρακτήρας της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

ΠΗΓΕΣ:

Γρηγορίου Παλαμά Έργα, Τόμος 1, ΕΠΕ, Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 1981.

Γρηγορίου Παλαμά Έργα, Τόμος 2, ΕΠΕ, Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 2020.

Γρηγορίου Παλαμά Έργα, Τόμος 5, ΕΠΕ, Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 1987.

Γρηγορίου Παλαμά Έργα, Τόμος 6, ΕΠΕ, Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 1987.

Γρηγορίου Παλαμά Έργα, Τόμος 7, ΕΠΕ, Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 1994.

Γρηγορίου Παλαμά Έργα, Τόμος 8, ΕΠΕ, Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 1994.

Γρηγορίου Παλαμά Έργα, Τόμος 10, ΕΠΕ, Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 2008.

Γρηγορίου Παλαμά Έργα, Τόμος 11, ΕΠΕ, Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 2009.

Γρηγόριος Παλαμάς, Ρωμαίοι ή Ρωμιό Πατέρες της Εκκλησίας, Τόμος 1, Ιστορικοδογματική εισαγωγή από τον Ιωάννη Σ. Ρωμανίδη, Καθηγητή Πανεπιστημίου, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1991.

Γρηγόριος Παλαμάς, Επιστολή προς Παύλον Ασάνην, Θεολογία του ακτίστου φωτός, Εκδόσεις Ζήτρος 2007, Μετάφραση: Χρήστος Αθ. Τερέζης, Απόστολος Αντ. Καπρούλιας.

Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς, Εκατόν πενήκοντα κεφάλαια φυσικά και θεολογικά, Π. Χρηστου, Γρηγορίου του Παλαμά Συγγράμματα, τόμος Ε΄, Θεσσαλονίκη 1992.

Φιλόθεος Κόκκινος, Βίος Γρηγορίου Παλαμά, ΕΠΕ, Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 1984.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ:

Άγιος Θεοφάνης ο Έγκλειστος, Χειραγωγία στην πνευματική ζωή, Εκδόσεις Ιερά Μονή Παρακλήτου, Ωρωπός 2004.

Άγιος Ιουστίνος Πόποβιτς, Οδός Θεογνωσίας, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1992.

Άγιος Ιουστίνος Πόποβιτς, Άνθρωπος και θεάνθρωπος, Μετάφραση Επισκοπος Αθανάσιος Γιέφτιτς, Εκδόσεις Ι.Μ. Βατοπαιδίου, Δεκέμβριος 2020.

Άγιος Ιωάννης Δαμασκηνός, Λόγος ψυχοφελής και θαυμάσιος, Φιλοκαλία των ιερών νηπτικών, μετάφραση Α. Γαλίτης, Τόμος Β΄, Εκδόσεις Το Περιβόλι της Παναγίας, 1986.

Άγιος Νείλος ο Ασκητής, Περί προσευχής, Φιλοκαλία των ιερών νηπτικών, Τόμος Α, Εκδόσεις Το Περιβόλι της Παναγίας, Μετάφραση Α.Γ. Γαλίτη.

Αναγνωστόπουλος π. Στέφανος, Η ευχή μέσα στον κόσμο, Εκδόσεις Επτάλοφος, Πειραιάς 2014.

Γαλίτης Γεώργιος, Θεολογία και Εμπειρία, Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν, Πρακτικά Διεθνών Επιστημονικών Συνεδρίων Αθηνών και Λεμεσού, Εκδόσεις Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2000, σσ. 481-488.

Γιαγκάζογλου Σταύρος, «Η Ορθοδοξία ως πολιτιστικό επίτευγμα και τα προβλήματα του σύγχρονου ανθρώπου», Τόμος Γ- Ορθοδοξία και Μετανεωτερικότητα, ΕΑΠ, Πάτρα 2008.

Γιανναράς Χρήστος, Σχεδιάσμα εισαγωγής στη φιλοσοφία, Εκδόσεις Δόμος, 1994.

Γιανναράς Χρήστος, Το αίνιγμα του κακού, Εκδόσεις Ίκαρος, Δεκέμβριος 2009.

Γκρέκας αρχ. Αρίσταρχος, Η αποτύπωση της ησυχαστικής πνευματικότητας στο έργο του Αγίου Νικόδημου του Αγιορείτου, Εκδόσεις Ostrakon Publishing, Θεσσαλονίκη 2015.

Γουνελάς Σωτήρης, Πρόταση λόγου και πολιτισμού, Εκδόσεις Αρμός, 2013.

Γουνελάς Σωτήρης, Η κρίση του πολιτισμού, κρίση του ανθρώπου – απώλεια νοήματος, Εκδόσεις Αρμός, 1997.

Ζηζιούλας Ιωάννης, «Μαθήματα χριστιανικής δογματικής- Ε Περί Δημιουργίας, Σωτηριολογία, Χριστολογίας και Εκκλησιολογίας», <https://www.oodegr.com/oode/dogmat1/perieh.htm>.

Ζήσης π. Θεόδωρος, Πλατωνικά, Εισαγωγή στον Πλάτωνα, Εκδόσεις Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 1995.

Ζήσης π. Θεόδωρος, Ο Άγιος Γρηγόριος, Πτυχές του έργου και της διδασκαλίας, Εκδόσεις «Το Παλίμψηστον», Θεσσαλονίκη 2019.

Ζήσης π. Θεόδωρος, Θεολόγοι της Θεσσαλονίκης, Εκδόσεις Το Παλίμψηστον, Θεσσαλονίκη 2013.

Ζήσης π. Θεόδωρος, Η χρήση των αποδείξεων στη θεολογία κατά τον Παλαμά, Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν, Πρακτικά Διεθνών Επιστημονικών Συνεδρίων Αθηνών και Λεμεσού, Εκδόσεις Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2000, σελ. 147-157.

Θεόκλητος μοναχός Διονυσιάτης, Προς την σεμνοτάτην εν μοναζούσαις Ξένης Αγίου Γρηγορίου Παλαμά, Εκδόσεις Σπηλιώτη, Δ' Έκδοση, 2003.

Θεόκλητος μοναχός Διονυσιάτης, Αθωνικά Άνθη, Εκδόσεις Σπηλιώτη, Τόμος ΣΤ'.

Ι.Μ. Καρακάλου Άγιον Όρος, Η προσευχή φυσική κατάσταση της ψυχής, Εκδόσεις Ορθόδοξος Κυψέλη.

Ιερόθεος Βλάχος, Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς ως αγιορείτης, Εκδόσεις Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου, Γ έκδοση, 2007.

Ιερόθεος Βλάχος, Ορθόδοξη ψυχοθεραπεία, πατερική θεραπευτική αγωγή, Εκδόσεις Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας), Τόμος 1, Έκδοση Η'.

Ιερόθεος Βλάχος, Ησυχία και Θεολογία, Τα πλαίσια της Ορθόδοξης Εκκλησιαστικής θεραπείας του ανθρώπου, Εκδόσεις Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου, 2004.

Ιερόθεος Βλάχος, Ορθόδοξος και δυτικός τρόπος ζωής, Ανατολικά Τόμος Β', Β' Έκδοση, Εκδόσεις Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου, 1994.

Ιερόθεος Βλάχος, Θεολογία γεγονότων, Εκδόσεις Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου, Έκδοση Α' 2013.

Ιωάννου Σιναιίτου, Κλίμαξ, Έκδοσης Ιεράς Μονής του Παρακλήτου, Έκδοσης Δωδέκατη, Ωρωπός Αττικής 2014.

Κάλλιστος Ware, Μητροπολίτης Διοκλείας, Επίγνωση Θεού- Η προσευχή και το νόημα της ησυχίας, Εκδόσεις Εν πλω, Νοέμβριος 2021.

Κάλλιστος Ware, Μητροπολίτης Διοκλείας, Η σημασία του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά για την σημερινή Δύση, Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν, Πρακτικά Διεθνών Επιστημονικών Συνεδρίων Αθηνών και Λεμεσού, Εκδόσεις Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Άγιο, Όρος 2000, σσ. 159-165.

Κάλλιστος Ware Μητροπολίτης Διοκλείας, Η δύναμη του ονόματος, Εκδόσεις Ακρίτας, Ιούνιος 1997.

Καλλιντέρης Δημήτριος, Πάθη και απάθεια κατά την διδασκαλία του Αββά Ισαάκ του Σύρου, Εκδόσεις Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 1997.

Καψάνης αρχ. Γεώργιος, Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς διδάσκαλος της θεώσεως, Έκδοση Ιεράς Μονής Οσίου Γρηγορίου, Έκδοση Β', Άγιον Όρος, 2006.

Καψάνης αρχ. Γεώργιος, «Ορθοδοξία και Ρωμαιοκαθολισμός», Έκδοσις Ιεράς Μονής Οσίου Γρηγορίου Άγιον Όρος, 2006.

Κελεσόπουλος Ανέστης, Πάθη και Αρετές κατά τον Άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά, Εκδόσεις Δομός, Αθήνα 1982.

Κελεσόπουλος Ανέστης, Ο οντολογικός χαρακτήρας της ηθικής, Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν, Πρακτικά Διεθνών Επιστημονικών Συνεδρίων Αθηνών και Λεμεσού, Εκδόσεις Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2000, σελ. 69-76.

Clement Oliver, «Αθεία, δυτικός χριστιανισμός και ορθοδοξία», Περιοδικό Σύναξη, Τεύχος 5, 1983, σελ. 14-21.

Κορναράκης Ιωάννης, Στοιχεία Νηπτικής Ψυχολογίας, Εκδόσεις Κυριακίδη, 2017.

Lossky Vladimir, Η Μυστική Θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας, Θεσσαλονίκη, Εκκλησιαστικό Ίδρυμα «Ευαγγ. Μάρκος», 2007.

Lossky Vladimir, Κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση Θεού, Εκδόσεις Β. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1974, μετάφραση Μ.Γ. Μιχαηλίδη.

Lossky Vladimir, Η θέα του Θεού, Μετάφραση Μ. Καλαμαρά, Εκδόσεις Β. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονίκη 1973.

Λουδοβίκος π. Νικόλαος, «Οι λόγοι των όντων-Εισαγωγή στην ευχαριστιακή οντολογία», Εκδόσεις Δόμος, Δεκέμβριος 1992.

Λουδοβίκος π. Νικόλαος, Ο Μόχθος της Μετοχής, Εκδόσεις Αρμός, 2010.

Μάγιεντορφ Ιωάννης, Η Βυζαντινή κληρονομιά στην Ορθόδοξη Εκκλησία, Εκδόσεις Αρμός, Μάιος 1999.

Μάγιεντορφ Ιωάννης, Βυζαντινή Θεολογία, Μετάφραση-Επιμέλεια-Επιστημονική θεώρηση: π. Παύλος Κουμαριανός, Βασίλης Τσάγκαλος, Εκδόσεις Ίνδικτος, Αθήνα 2010.

Meyendorff Jean, Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς και η Ορθόδοξη Μυστική παράδοση, Εκδόσεις Ακρίτας, Έκδοση δεύτερη, Σεπτέμβριος 1989, μετάφραση: Ελ. Μαινας.

Μαντζαρίδης Γεώργιος, Παλαμικά, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1973.

Μαντζαρίδης Γεώργιος, Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν, Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν, Πρακτικά Διεθνών Επιστημονικών Συνεδρίων Αθηνών και Λεμεσού, Εκδόσεις Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2000, σελ. 45-59.

Μάρας Αναστάσιος, Η Ορθοδοξία ως κληρονομιά, Τόμος Γ, Θεολογία και Φιλοσοφία στην εποχή των Πατέρων, ΕΑΠ, Πάτρα 2008.

Ματσούκας Νίκος, Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ', Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1997.

Ματσούκας Νίκος, Περί την έννοιαν της απουσίας και αγνωσίας του Θεού, Κληρονομία, 1970, τ. 2, σ. 409-421.

Μέγας Αθανάσιος, Λόγος περί της ενανθρωπήσεως του Λόγου 54, ΕΠΕ, Εκδόσεις Γρηγόριος ο Παλαμάς, Τόμος. 1, Θεσσαλονίκη 1975.

Μαλάης π. Χρήστος, Η Επιστήμη της αγάπης, Εκδόσεις Σαΐτης, Β' Έκδοση, Κέρκυρα 2018.

Μεταλληνός π. Γεώργιος, Παράδοση και Αλλοτρίωση, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα 2001.

Μεταλληνός π. Γεώργιος, impantokratoros.gr/grigorios-palamas-metallhnos.el.aspx.

Μιχαηλίδης Σωφρόνιος ιερομόναχος, Η αδιάλειπτη προσευχή κατά τον Άγιο Γρηγόριο Παλαμά, Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν, Πρακτικά Διεθνών Επιστημονικών Συνεδρίων Αθηνών και Λεμεσού, Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Άγιον Όρος 2000, σ. 739.

Νέλλας Παναγιώτης, Ζώνον θεούμενον, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα, Ιανουάριος 2000.

Παναγόπουλος Γεώργιος, Εισαγωγή στην ιστορία της δυτικής θεολογίας, Πρόσωπα διδασκαλία, κριτική θεώρηση από την άποψη της Ορθόδοξης Παράδοσης, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2012.

Παραβάντσος αρχ. Αθανάσιος, Ποιόν ρόλο επιφυλάσσει η μετανεωτερική συνθήκη για τη θρησκεία;, νέος Ερμής ο Λόγιος για ένα νέο Διαφωτισμό, έτος 9^ο, τεύχος 18^ο, σ. 209-219.

Ράμφος Στέλιος, Η παλινωδία του Παπαδιαμάντη, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1976.

Ranciman Steven, Η μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία, μετάφραση Πολυξένη Αντωνοπούλου, Εκδόσεις Γκοβόστης, Αθήνα Μάρτιος 2010.

Ρωμανίδης π. Ιωάννης, Δογματική και Συμβολική της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας, Τόμος Α΄, Εκδόσεις Πουρναρά, Οκτώβριος 2009.

Τερέζης Χρήστος, Στοιχεία εισαγωγής στη φιλοσοφία, Εκδόσεις ENNOIA, Ιούλιος 2018.

Τύμπας αρχ. Χρυσόστομος, Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών-Επιτομή, Εκδόσεις Αρμός, 2020.

Φειδάς Βλάσιος, Εκκλησιαστική Ιστορία, Τόμος Β΄, Από την Εικονομαχία μέχρι τη Μεταρρύθμιση, Αθήνα 2002.

Φλωρόφσκυ π. Γεώργιος, Θέματα Ορθοδόξου Θεολογίας, Εκδόσεις Άρτος ζωής, Αθήνα 1989.

Φλωρόφσκυ π. Γεώργιος, Αγία Γραφή, Εκκλησία, Παράδοση, Εκδόσεις Αθανασίου Αλτιντζή, Μετάφραση Παναγιώτα Μικροπανδρεμένου, Θεσσαλονίκη 2018.

Φλωρόφσκυ π. Γεώργιος, «Ένας αυτοδίδακτος δάσκαλος», Σύναξη 64, 1997, σσ. 7-11.